

Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku:

Podkladová studie – právní aspekty

života intersex lidí v Česku

a v mezinárodním kontextu

Podklad pro Doporučení veřejného ochránce práv
vzniklý v rámci projektu řešeného na FF UP v letech 2020 a 2021
a financovaného TAČR pod č. TL03000456.

Mgr. Šárka Dušková

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci

Olomouc, 2021

OBSAH

OBSAH	2
1. ÚVOD	3
1.1. INTERSEX LIDÉ, LIDÉ S VARIACÍ POHLAVNÍCH ZNAKŮ	4
1.2. POZORNOST MEZINÁRODNÍCH INSTITUCÍ	10
1.3. TATO STUDIE	13
2. PRÁVO NA TĚLESNOU INTEGRITU	18
2.1. ÚVOD A KONTEXT	18
2.2. MEZINÁRODNÍ PRÁVNÍ RÁMEC	21
2.3. ČESKÝ PRÁVNÍ RÁMEC A PRAXE	34
2.4. KOMPATIVNÍ PERSPEKTIVA	35
2.5. SHRNUÍ.....	37
3. PRÁVO NA POSKYTNUTÍ ZDRAVOTNÍ PÉČE	38
3.1. ÚVOD A KONTEXT	38
3.2. MEZINÁRODNÍ PRÁVNÍ RÁMEC	39
3.3. ČESKÝ PRÁVNÍ RÁMEC A PRAXE	44
3.4. KOMPATIVNÍ PERSPEKTIVA	46
3.5. SHRNUÍ.....	46
4. PRÁVO NA SEBEURČENÍ	47
4.1. ÚVOD A KONTEXT	47
4.2. MEZINÁRODNÍ PRÁVNÍ RÁMEC	48
4.3. ČESKÁ LEGISLATIVA A PRAXE	54
4.4. KOMPATIVNÍ PERSPEKTIVA	55
4.5. SHRNUÍ.....	58
5. PRÁVO NA ÚČINNOU OCHRANU A NÁPRAVU	59
5.1. ÚVOD A KONTEXT	59
5.2. MEZINÁRODNÍ PRÁVNÍ RÁMEC	61
5.3. ČESKÝ PRÁVNÍ RÁMEC A PRAXE	68
5.4. KOMPATIVNÍ PERSPEKTIVA	71
5.5. SHRNUÍ.....	74
6. ZÁVĚR A DOPORUČENÍ	75
7. LITERATURA A ZDROJE	79
AKADEMICKÁ LITERATURA	79
MEZINÁRODNÍ SOFT-LAW	81
<i>STRATEGIE A PRINCIPY</i>	81
<i>REZOLUCE A USNESENÍ</i>	82
<i>OBECNÉ KOMENTÁŘE A VÝKLADOVÁ STANOVISKA</i>	82
<i>ZÁVĚREČNÁ DOPORUČENÍ</i>	83
<i>ZPRÁVY</i>	86
<i>PROHLÁŠENÍ A INFORMAČNÍ KAMPANĚ</i>	87
PUBLIKACE A VÝZKUMY VEŘEJNÝCH INSTITUCÍ	88
STANOVISKA A INFORMACE OD NEZISKOVÝCH ORGANIZACÍ.....	89
DALŠÍ ONLINE ZDROJE	91
JUDIKATURA	91
LEGISLATIVA	93
<i>ZAHRAŇIČNÍ</i>	93
<i>MEZINÁRODNÍ</i>	94

1. ÚVOD

Intersex lidé – lidé s variací pohlavních znaků – jsou přirozenou součástí naší společnosti. Stejně tak jako děti ženského a mužského pohlaví se rodí část dětí, u kterých ani jedno z těchto pohlaví nelze jednoznačně biologicky určit. Jejich pohlavní orgány totiž plně neodpovídají představě o ženském ani mužském pohlaví. To může být výzvou pro náš právní i společenský systém, který vychází z předpokladu existence dvou pohlaví jasně odlišitelných prostřednictvím standardních biologických znaků. Na mezinárodním poli je této problematice v posledních letech věnována značná pozornost a také v České republice již bylo na toto téma publikováno několik článků (např. Fafejta 2008, Fafejta 2009a, Fafejta 2009b, Baršová 2014). Doposud však chybělo komplexnější zmapování jejího společenského i právního rozměru. Tato právní studie je součástí výzkumného projektu, který takové zmapování nabízí.

Studie nabízí právní analýzu v hlavních oblastech, ve kterých se může projevit napětí mezi našim právním systémem a lidskými právy osob s variacemi pohlavních znaků. Vychází z poznatků sociologické studie provedené v rámci stejného výzkumného projektu a zároveň z množství zahraničních publikací mapujících zkušenosti lidí s variacemi pohlavních znaků. V takto definovaných oblastech analyzuje právní standardy vyplývající z mezinárodního práva lidských práv. Tyto standardy poté komparuje s právní úpravou v České republice. Nabízí rovněž stručný pohled na řešení obsažená v jiných právních řádech.

1.1. Intersex lidé, lidé s variací pohlavních znaků

Nevíme, jestli to je holčička, nebo chlapeček.¹

1.1.1. Kdo jsou intersex lidé?

Jednou z prvních otázek, kterou dostávají nastávající rodiče, je zpravidla otázka na pohlaví dítěte. Pokud neví, lidé se zajímají, proč pohlaví svého budoucího dítěte nechtěli vědět. Ať již to chtějí, nebo ne, pohlaví dítěte bude také první informace, kterou – snad spolu s informací o zdraví dítěte – po porodu dostanou. Pohlaví je jedním ze základních znaků, kterými se lidé v naší společnosti identifikují a kterými identifikují ostatní. Zároveň panuje hluboko zakotvená představa, že lidé jsou biologicky buď muži, nebo ženy určeno podle toho, s jakými vnějšími pohlavními znaky se narodili.²

Není to však tak jednoduché. Přirozeně se rodí mezi 0,05 a 1,7 % dětí (OSN 2020), jejichž pohlavní znaky plně neodpovídají typicky ženským ani typicky mužským pohlavním znakům. Tyto odlišnosti nabývají mnoha podob – jsou hormonální, chromozomální, nebo anatomické – a mohou tak být zjevné hned po porodu, nebo se také mohou projevit až v dospívání (OHCHR 2019, s. 2–3, ILGA Europe 2019, s. 9). Někdy neumožňují okamžité určení biologického pohlaví. Někdy určení pohlaví umožňují za pomoci jiných metod než zhlédnutí vnějších pohlavních orgánů. V jiných případech se mohou projevit až v dospělosti bez vlivu na určení pohlaví dítěte (Von Klan 2015). Některé z nich vedou ke zdravotním komplikacím, tedy k ohrožení zdraví nebo života jedince,³ některé nich vážnější zdravotní komplikace nezpůsobují.

Pro lidi, kteří mají tyto variace pohlavních znaků, se vžil pojem intersex. Intersex lidé se sami označují také jako lidé s variacemi pohlavních znaků (ILGA Europe 2015, s. 9, Carpenter 2018a, s. 280 an., Ghattas 2013). V medicínské terminologii se tento jev označuje zpravidla

¹ Titulek článku z The Guardian popisující zkušenost rodičů intersex dětí a lékařů. „We do not know if your baby is a boy or a girl“: growing up intersex, 2. 7. 2016.

² Tato představa je přitom z hlediska biologie nepřesná. Anne Fausto-Sterling například vysvětluje, že odpovídající biologická kategorizace měla obsahovat minimálně pět druhů pohlaví (Fausto-Sterling 2003), respektive že pohlaví je kombinací znaků na škále mezi ženským a mužským (Fausto-Sterling 2000). Viz také Greenberg 1998.

³ Podle Výboru pro biomedicínu Rady Evropy však existují pouze tři lékařské zákroky, které jsou skutečně nezbytné pro zdraví intersex dětí (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 44).

jako poruchy pohlavního vývoje,⁴ který je však někdy považován za stigmatizující.⁵ V této studii budeme střídavě používat pojem intersex, který je zavedený v odkazovaných právních a politických dokumentech, a pojem variace pohlavních znaků.⁶

1.1.2. Intersex lidé a jiné skupiny

1.1.2.1. Intersex lidé a LGBTI komunita

Pojem intersex je často začleňován do zastřešujícího pojmu LGBTI. Podobnosti mezi těmito kategoriemi mohou ale být přeceňované. Lesby, gay a bisexuální lidé (LGB) jsou osoby s jinou než heterosexuální orientací. Trans lidé (T) jsou ti, jejichž pohlaví určené po narození a vedené v oficiálních dokumentech neodpovídá tomu, které vnitřně přijímají za vlastní a se kterým se identifikují. Intersex lidé (I) jsou ti, jejichž biologické pohlaví – tedy jejich fyzické tělo – je v některých ohledech jiné, než předpokládají zdravotnické normy.

Trans lidé se identifikují prostřednictvím genderu, tedy sociálního a vnitřně prožívaného pohlaví. Sami sebe nepovažují za muže/ženu tak, jak je v matrikách státu identifikovali jiní. Nezbytně to však nesouvisí s tím, jaké mají pohlavní orgány a biologické vzezření těla (ILGA Europe 2019). Intersex lidé – lidé s variacemi pohlavních znaků – nejsou definováni svou pohlavní orientací ani svým sociálním pohlavím, genderem. Jsou definováni pouze pohlavními znaky, tedy biologicky (OHCHR 2017). Někteří intersex lidé považují za třetí, jiné nebo neurčené pohlaví. To však neplatí pro všechny. Někteří z nich svou biologickou odlišnost vůbec nepovažují za součást své pohlavní identifikace. Intersex člověk proto může být ženou nebo mužem, trans ženou nebo trans mužem i člověkem s nebinárním nebo jiným genderem. Může být heterosexuální, homosexuální, bisexuální i jiné orientace (OSN 2020).

S jinými skupinami pod zastřešujícím pojmem LGBTI tak intersex lidé sdílejí méně, než by se mohlo na první pohled kvůli zařazení pojmu intersex do LGBTI kategorie zdát. Jsou to zejména některé negativní zkušenosti s většinovou společností – vyloučení, diskriminace, násilí z nenávisi, a jiné formy stigmatizace a marginalizace (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 15).

⁴ Disorders of Sex Development (DSD).

⁵ Viz například výpovědi samotných lidí s variacemi pohlavních znaků, kteří se od pojmu DSD silně distancují. Davis 2015 nebo Vilorio 2015. K vysvětlení odklonu od tohoto pojmu dále např. také Wiesemann, Ude-Koeller, Sinnecker, Thyen 2010.

⁶ Variace pohlavních znaků se jeví jako preferované označení. Na rozdíl od pojmu „poruchy pohlavního vývoje“ nestaví na patologizaci tohoto jevu, která může být vnímaná jako stigmatizující. Podobně pojem intersex není ideální, protože se s jeho používáním značná část těchto osob neztotožňuje. Pro detailnější analýzu terminologie viz Fafejta, Sloboda 2021, s. 5–8.

1.1.2.2. *Intersex lidé a lidé s postižením*

Jiné zkušenosti, zejména nucené zásahy do svého těla mající za cíl jeho „normalizaci“ nebo diskriminaci v přístupu k lékařské péči naopak sdílí s lidmi s postižením (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 16, OII Europe 2015). Člověkem s postižením je podle Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením ten, kdo z důvodu své biologické odlišnosti (angl. *impairment*) a překážkám ve společnosti, která nepočítá s osobami s touto odlišností, čelí nedostatečnému a nerovnému zapojení do společnosti.⁷ Jinými slovy, zdravotní postižení je považováno za sociální konstrukt, který vzniká interakcí biologické odlišnosti s neinkluzivní nebo netolerantní společností.⁸ Pokud by překážky ve společnosti neexistovaly, biologická odlišnost by nebyla postižením.⁹

Z tohoto pohledu je situace intersex lidí připodobňována situaci osob se zdravotním postižením. Také u intersex lidí jsou problémy, se kterými se setkávají z důvodu své odlišnosti, zpravidla vytvořeny nikoli biologickou odlišností samotnou, ale reakcí společnosti a jí nastavenými normami (OII Europe 2015, s. 7). Podobně jako u intersex osob i u nich převažuje společenská představa, že jejich „nejlepší zájem“ je důležitější než jejich autonomie a svoboda rozhodování. Bývají také podrobováni nedobrovolným lékařským zásahům z důvodu svého postižení.¹⁰

Podle výše nastíněného chápání zdravotního postižení lze mnoho intersex osob považovat také za osoby s postižením (OII Europe 2015, s. 7). Progresivní právní standardy vyplývající z Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením¹¹ i jiné poznatky tzv. *disability studies* proto mohou být relevantní také pro osoby s variacemi pohlavních znaků.

⁷ Článek 1 Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením: „Osoby se zdravotním postižením zahrnují osoby mající dlouhodobé fyzické, duševní, mentální nebo smyslové postižení, které v interakci s různými překážkami může bránit jejich plnému a účinnému zapojení do společnosti na rovnoprávném základě s ostatními.“

⁸ Sociální model postižení se vyvíjí přibližně od 70. let minulého století a v současnosti je již poměrně obecně akceptován jako praktický model pro pochopení společenské dimenze zdravotního postižení. Není naopak dostačujícím modelem pro vysvětlení individuální zkušenosti člověka s postižením s vlastním tělem, nemocí, bolestí a dalšími projevy, které s postižením mohou souviset. Od doby jeho prvního použití přirozeně dostal mnoha změn a v současnosti je používán v několika variantách. Pro přehled aktuálního chápání tohoto modelu viz Oliver 2013, Shakespeare 2013.

⁹ Variantou sociálního modelu postižení, ze které vychází UN CRPD, je tzv. lidskoprávní model. K jeho vysvětlení viz Lawson, A., Becket, A. 2020.

¹⁰ Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením se v tomto smyslu také opakovaně nedobrovolnými zákroky na tělech intersex lidí zabýval. Viz například CRPD (2019), CRPD/C/IND/CO/1, odst. 37.

¹¹ UN CRPD, přijatá na poli OSN v roce 2006 a do roku 2020 ratifikované 182 státy, včetně České republiky, která ji ratifikovala v roce 2009.

1.1.3. Proč je potřeba mluvit specificky o právech intersex lidí?

Všechny děti jsou krásné právě tak, jak jsou.¹²

Značná část variací pohlavních znaků neohrožuje život ani zdraví dítěte a jsou spíše projevem biologické diverzity lidí (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 16 a 25–26, OHCHR 2019, s. 7). Jenže přirozená biologická realie ve skutečném světě naráží na právní a společenské důsledky, které s ní spojujeme (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 7). Pohlaví se tak stává mnohem víc než jen „tím, co máme v kalhotách.“ Je jím zpravidla určen gender, tedy sociální pohlaví definované relativně ustálenými genderovými rolemi. Stává se tak jedním z určujících faktorů osobního vývoje i společenského života člověka. Ovlivňuje, jaké vzorce chování od nás ostatní očekávají a určuje, jak nás identifikují státní orgány. S tím jsou spojeny rozsáhlé společenské i právní důsledky. Identifikátory pohlaví jsou téměř všudypřítomné – od dokladů totožnosti, cestovních dokladů, formulářů na úřadech, přes toalety po hračky, oblečení a kosmetiku.¹³

Tyto každodenní společenské a právní důsledky nepočítají s existencí osob, které nejsou biologicky ženami ani muži. Většina států, včetně České republiky, nemá žádné kolonky umožňující identifikovat jiné pohlaví než mužské nebo ženské (FRA 2015, s. 5). Neumožňují často ani odložit rozhodnutí o určení pohlaví jedince do doby, kdy bude pohlavní identifikace jasná (FRA 2015, s. 4–5). A tyto jiné kolonky, obrazně řečeno, nemá ani zbytek společnosti, se kterou člověk s variacemi pohlavních znaků přijde do kontaktu – rodina, přátelé, učitelé, lékaři, kolegové. Lidé s variací pohlavních znaků se proto mohou potýkat s tím, že se stát a společnost vzezření jejich těla i jejich pohlavní identitu snaží vměstnat do dvou předpokládaných pohlavních kategorií. Z biologicky přirozeného jevu se tak stává problém společenského a právního rázu.

Společensky vytvořená kategorizace dvou pohlaví má důsledky nejen pro označení a kategorizaci lidí s variacemi pohlavních znaků. Vyvozují se z ní rovněž představy o tom, jak by mělo vypadat jejich tělo. Jinými slovy, naše představa o tom, že lidé se dělí na muže a ženy

¹² Ústřední slogan kampaně Organizace Spojených národů „Free and Equal“.

¹³ Zajímavé ilustrace tohoto všudypřítomného fenoménu najdete na internetu po vyhledání pojmu „pointlessly gendered products“.

a tyto dvě kategorie mají jasně vymezené, zjevně rozpoznatelné a lišící se pohlavní znaky, vede k touze upravit pohlavní znaky intersex lidí odpovídajícím způsobem. Tato snaha právně, společensky i fyzicky vměstnat lidi s variacemi pohlavních znaků do předpokládaných dvou pohlavních kategorií může být pro řadu z nich traumatizující (Davis 2015, Blair 2015, Amanda 2015, Baratz a Karkazis 2015, Wall 2015, Walsh 2015, Zieselman 2015, Long 2015, Inter 2015, Cynthia 2015, Simon 2015, Truffer 2015, Quinn 2015, a další). V některých případech pak může dojít i k porušení některých jejich lidských práv.

1.1.4. Specifické problémy dotýkající se lidí s variacemi pohlavních znaků

V České republice prozatím nebyl proveden rozsáhlý výzkum mapující situaci osob s variacemi pohlavních znaků. V posledním desetiletí je však poměrně často v hledáčku mezinárodních lidskoprávních institucí a s tím souvisí také vznik množství odborných článků i rozsáhlejších výzkumů upozorňujících na problémy, se kterými se tito lidé potýkají z důvodu své biologické odlišnosti. Níže uvedené oblasti shrnují dostupné poznatky z mezinárodních nebo zahraničních zdrojů, které se však do jisté míry shodují se situací v České republice (viz Fafejta, M., Sloboda, Z. 2021 a odkazy na tuto studii dále v textu).

1.1.4.1. Patologizace a normalizační zákroky

Prvním problémem, který vyplývá ze specifické situace osob s variacemi pohlavních znaků v právním a společenském systému počítajícím s existencí dvou jasně odlišitelných pohlavních kategorií, je jejich patologizace. Patologizací rozumíme označování variací pohlavních znaků za poruchu, problém, který je třeba opravit (OHCHR 2019, s. 25, ILGA Europe 2019, s. 15). Zavedená lékařská terminologie označující variace pohlavních znaků jako poruchu pohlavního vývoje (DSD) je považována za problematickou jak samotnými intersex lidmi (Davis 2015, Viloría 2015), tak některými institucemi (např. Evropský Parlament 2019).

Automatické označování variací pohlavních znaků za poruchu vzbuzuje představu nezbytnosti léčby i v případech, kdy nedochází ke zdravotním komplikacím (Viloría 2015, Truffer 2015, Inter 2015, Davis 2015). Může proto docházet k zákrokům, které nejsou nezbytné z důvodu zachování života nebo zdraví intersex lidí a mají za cíl především upravit jejich pohlavní orgány tak, aby odpovídaly společenské představě (Walsh 2015, Truffer 2015, Viloría 2015, Amanda 2015). Tyto lékařské zákroky se zpravidla označují za normalizační (OHCHR 2019, s. 25). Stále se provádějí na velmi malých dětech pouze se souhlasem jejich zákonného zástupce, a to i v České republice (Fafejta, Sloboda 2021, s. 10–11). Z výzkumu Agentury pro

Základní práva EU (FRA) z roku 2020 navíc vyplývá, že u velké části těchto zákroků není dán souhlas ani zákonného zástupce (FRA 2020, s. 51 an.).

Tyto zákroky mohou být velmi bolestivé a mohou mít závažné důsledky na pozdější schopnost reprodukce nebo na kvalitu sexuálního života (OHCHR 2019, s. 11, Blair 2015, Truffer 2015). V některých případech musí být opakované a jsou spojeny s dlouholetou náročnou léčbou (OHCHR 2019, s. 11, Long 2015). Některé osoby s variací pohlavních znaků tyto zákroky i léčbu označují za traumatizující (Inter 2015, Davis 2015) Každá léčba totiž pro intersex dítě znamená nové pohledy, doteky a zásahy do nejintimnější části těla. Podle výpovědí zaznamenaných v některých zahraničních výzkumech tyto opakované prohlídky někteří z nich prožívají jako formu sexuálního násilí (OHCHR 2019, s. 11, Blair 2015, více viz také Fafejta, Sloboda 2021, s. 18).

1.1.4.2. Specializovaná péče a informace

Lidé, kteří se narodí s variací pohlavních znaků, často potřebují zdravotní péči. Mají právo na zdravotní péči poskytovanou v jejich nejlepším zájmu, na základě jejich svobodného informovaného souhlasu, doprovázenou adekvátním poradenstvím a podporou. Podle zahraničních výzkumů je potřeba zejména péče, která je zaměřena na jejich psychologické, emocionální, sexuální i reprodukční zdraví (Ghattas 2013, OHCHR 2019, s. 11, Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 14). Výpovědi některých jednotlivců s variacemi pohlavních znaků zdůrazňují zejména důležitost vhodného a pravdivého informování o jejich situaci a léčbě (Walsh 2015, Zieselman 2015, Petersen 2015, Garcia 2015, Pagonis 2015, Truffer 2015) a kontaktu s podpůrnými skupinami a dalšími intersex osobami (Inter 2015, Zieselman 2015, Quinn 2015).

Lidé s variacemi pohlavních znaků si někdy stěžují na nedostatek péče, která by splňovala všechny tyto nároky (ILGA Europe 2019, s. 23–24, FRA 2020, s. 53). Psychologická péče nebo jiná podpora pomáhající jim zpracovat svou zkušenost není vždy dostupná nebo hrazená ze zdravotního pojištění (ibid.). Sami intersex lidé nebo jejich zákonní zástupci si mohou připadat nedostatečně informovaní o samotné diagnóze, způsobech nebo alternativách léčby (Walsh 2015, Zieselman 2015, Petersen 2015, Garcia 2015, Pagonis 2015, Truffer 2015). Objevují se rovněž případy odepření přístupu do zdravotnické dokumentace (OHCHR 2019, s. 4, Truffer 2015). V některých případech se intersex lidé o zákrocích, které na nich byly provedeny, dozví až v dospělosti (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 14).

1.1.4.3. Sebeurčení

Právě brzké zákroky a umělé zařazení lidí s variací pohlavních znaků do jedné z pohlavních kategorií navíc mohou přispět k tomu, že se v průběhu života projeví nesoulad mezi prisouzeným pohlavím a tím, se kterým se identifikují (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 42, Blair 2015, Long 2015). Přestože je mezi kategoriemi intersex a trans lidí rozdíl (viz následující podkapitola), i intersex člověk může být trans. Čelí potom všem problémům, se kterými se potýkají trans lidé při snaze změnit své administrativně vedené pohlaví. V některých zemích, stejně tak jako v České republice, to stále obnáší povinnost podstoupit další operaci pohlavních orgánů, a dokonce zneplodnění.¹⁴

1.1.4.4. Ochrana a účinná náprava v případech porušení práv

Intersex osoby se také z důvodu své pohlavní odlišnosti mohou potýkat také s diskriminací nebo násilím z nenávisti (FRA 2020, s. 51 an., Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 43 an., OHCHR 2012, s. 42, 51). V praxi se taková diskriminace podle zahraničních zdrojů objevuje v oblasti vzdělávání, zdravotních službách, zaměstnání, ale také ve sportu (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 43 an., OHCHR 2019, s. 29 an.).¹⁵ Zákony proti diskriminaci i trestněprávní normy mířící proti projevům z nenávisti je přitom osoby s variacemi pohlavních znaků zpravidla explicitně nechrání (FRA 2015, s. 3–4).

Někteří lidé s variacemi pohlavních znaků proto hovoří o nedostatečné právní ochraně, která může vést k tomu, že svou identitu i své zkušenosti raději skrývají (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 43, ILGA Europe 2019, s. 39). V případě dokumentovaného porušení práv je problematický i přístup k účinné nápravě (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 51, OHCHR 2019, s. 33–34). Z mnoha důvodů je v praxi výjimečné, že by se lidé s variacemi pohlavních znaků domáhali jak ochrany před diskriminací (FRA 2020, s. 51), tak zadostiučinění za jiná porušování práv (OHCHR 2019, s. 33).

1.2. Pozornost mezinárodních institucí

Povědomí o situaci intersex lidí stále není příliš vysoké ani mezi odbornou, natož pak mezi laickou komunitou. Ke všem uvedeným problémům, kterým intersex lidé z důvodu své odlišnosti čelí, se tak přidává další – jejich neviditelnost. To se v posledních letech postupně

¹⁴ Viz s. 62 této studie.

¹⁵ Pro srovnání je zajímavý rovněž český výzkum Kanceláře Veřejného ochránce práv Být LGBTI v Česku (KVOP 2019), mapující oblasti pocíťované diskriminace LGBTI osob. Výzkum však neumožňuje zjistit specifickou situaci osob s variacemi pohlavních znaků.

mění úsilím etablojící se mezinárodní intersex komunity a reakcí mezinárodních institucí, které se snaží situaci osob s variacemi pohlavních znaků zmapovat a pojmenovat z hlediska lidskoprávních standardů.

1.2.1. *Mezinárodní intersex fóra*

Jedním ze stěžejních momentů, který otevřel dialog mezi intersex lidmi, respektive aktivisty z řad těchto osob, a mezinárodními institucemi, bylo zahájení konání každoročních mezinárodních intersex fór v roce 2011 (ILGA Europe 2011). Na těchto fórem osoby s variacemi pohlavních znaků z různých zemí popisují své zkušenosti i diskutují o navrhovaných řešeních. V roce 2013 byla na tomto fóru přijata tzv. *Maltská deklarace*, která shrnuje požadavky této aktivní části intersex komunity, které jsou stále aktuální (OII Europe 2013; ILGA Europe 2019, s. 40). Centrálním požadavkem tohoto dokumentu je depatologizace, tedy odstranění automatického rovnítka mezi variacemi pohlavních znaků a diagnózou, neboť právě patologizace podle této deklarace ospravedlňuje nedobrovolné normalizační zákroky. Dalším důležitým požadavkem je úprava prenatální diagnostiky a zabránění selektivním potratům plodů, které by se mohly narodit jako intersex děti.

Maltská deklarace také požaduje jednoduchý přístup k proceduře změny pohlaví v případě, že pohlaví připsané po narození se ukáže jako nesouladné s prožíváním intersex člověka. V souladu s tímto požadavkem volá také po ukončení nedobrovolných sterilizací intersex lidí. Žádá také o zlepšení přístupu ke kvalitní zdravotní péči, která respektuje pacientovo právo informovaně rozhodovat o provedených zákrocích a zároveň mít plný přístup k informacím ze zdravotnické dokumentace. V neposlední řadě se poté deklarace dovolává i zajištění efektivního přístupu k ochraně proti diskriminaci a k zadostiučinění při porušení lidských práv.

1.2.2. *Deklarace a doporučení přijatá na úrovni Organizace spojených národů*

Maltská deklarace (OII Europe 2013) také vyzvala mnoho potenciálních spojenců ke spolupráci ve zvyšování povědomí o porušování práv intersex lidí. Na tuto výzvu reagovaly různé agentury Organizace spojených národů (OSN), Rady Evropy i Evropské unie. Přibližně od roku 2011 se na úrovni těchto mezinárodních organizací začínají objevovat deklarace, rezoluce, politická prohlášení, poziční dokumenty, výzkumy a další formy projevů upozorňující na práva intersex lidí a začleňující specifická porušování lidských práv, kterým čelí, do existujících rámců lidskoprávní ochrany (mezi první patří OHCHR 2011, odst. 57, Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení 2013, odst. 76–77, a Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2015, odst. 84–86).

V roce 2014 Vysoká komisařka OSN pro lidská práva, Navi Pillay, odsoudila „*nezvratné a nedobrovolné lékařské zákroky vůči intersex lidem, které nejsou nezbytné*“ (Navi Pillay 2014), v reakci na což v roce 2015 Úřad vysokého komisaře OSN organizoval první velké expertní setkání týkající se práv intersex osob. V jeho úvodu opět zaznělo silné prohlášení tehdejšího komisaře OSN pro lidská práva, Zeida Ra'ad Al Husseina, odsuzující chirurgické zákroky vůči intersex lidem i absenci detailního zmapování porušování lidských práv intersex lidí a nezajištění spravedlivého zadostiučinění (Zeid Ra'ad Al Hussein 2015a). V obou letech se také při zasedání Rady OSN pro lidská práva konaly panely upozorňující na porušování lidských práv intersex osob (Rada OSN pro lidská práva 2014, Rada OSN pro lidská práva 2015, Zeid Ra'ad Al Hussein 2015b).

Od roku 2015 OSN vydalo několik dokumentů popisujících situaci intersex osob (OSN 2020) a v roce 2016 zahájilo rozsáhlou kampaň *OSN za povědomí o intersex lidech* (OSN 2016a). V souvislosti s touto kampaní bylo také vydáno prohlášení expertů z OSN a dalších organizací volajících po ukončení škodlivých lékařských praktik na intersex lidech (OSN 2016b). Problematice intersex lidí se věnuje i publikace Úřadu Vysokého komisaře OSN pro lidská práva *Žít ve svobodě a rovnosti*, publikovaná v roce 2016 a další dokumenty (OHCHR 2016). Naposledy v roce 2019 přímo Valné shromáždění OSN přijalo rezoluci, v níž odsuzuje také diskriminace intersex žen a dívek ve sportu (OSN 2019).

1.2.3. Rada Evropy

Rada Evropy jako primární evropská regionální organizace zabývající se lidskými právy nezůstala pozadu. V roce 2013 vydala studii přímo zaměřenou na práva trans a intersex dětí (Schneider 2013, s. 29–30). Tématem se potom začala intenzivněji zabývat komisařka Rady Evropy pro lidská práva, která v roce 2014 vydala obecný komentář – výkladové stanovisko – k právům intersex lidí nazvané *A boy or a girl or a person* (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2014). V roce 2015 následně komisařka vydala rozsáhlejší publikaci *Lidská práva a intersex lidé*, přehledně shrnující situaci lidí s pohlavními variacemi i lidskoprávní standardy, které se jí dotýkají (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015).

V roce 2017 se o problematiku začalo zajímat i Parlamentní shromáždění Rady Evropy. To na základě zprávy Výboru pro rovnost a nediskriminaci *Podpora lidských práv a odstranění diskriminace intersex lidí* přijalo v roce 2017 stejnojmennou rezoluci, která shrnuje lidskoprávní závazky států vůči intersex lidem (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017a). Rezoluce obsahuje řadu doporučení členským státům Rady Evropy, od ukončení všech normalizačních i dalších nedobrovolných zákroků, které nejsou striktně nezbytné, přes

zaručení kvalitní a dostupné zdravotní péče, po ochranu proti diskriminaci lidem (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017b)

1.2.4. Evropská unie

Tematikou intersex lidí se s rozšiřující se lidskoprávní agendou začala zabývat i Evropská unie (Evropský parlament 2014, Evropská rada 2013). Důležitým přínosem jsou zde zejména dva výzkumy Agentury pro základní práva Evropské unie z roku 2015 a z roku 2020, oba poprvé přinářející unikátní data o situaci intersex komunity v Evropě (FRA 2015, FRA 2020). Komparativní studii pro oblast diskriminace poté roce 2018 pro Evropskou komisi zpracovala i Evropská síť expertů v oblasti genderové rovnosti a nediskriminace (Evropská síť právních expertů v oblasti nediskriminace 2018).

Pravděpodobně nejzásadnějším počinem je však v roce 2019 přijaté *Usnesení Evropského parlamentu o právech intersex osob (č. 2018/2878(RSP))*. Usnesení odsuzuje medikalizaci a patologizaci intersex lidí i normalizační chirurgické zákroky, požaduje zajištění kvalitní zdravotní péče a vyzývá také například k přijetí flexibilní a přístupné procedury registrace i změny pohlaví (Evropský parlament 2019). V neposlední řadě toto usnesení vyzývá členské státy ke komplexnímu zmapování situace intersex osob na jejich území z lidskoprávního – nikoli lékařského – hlediska.

1.3. Tato studie

1.3.1. Právní rámec

Uvedené dokumenty naznačují, jak se téma lidských práv lidí s variacemi pohlavních znaků dostává v posledních letech do hledáčku odpovědných institucí. Je navíc patrné, že se tato problematika prolíná různými rámci ochrany lidských práv. Jedná se o právní instrumenty přijaté na domácí, regionální i na globální úrovni, zahrnující právní rámce ochrany proti mučení a nelidskému zacházení; práva na soukromí a tělesnou i duševní integritu; práva na zdraví a na informovaný souhlas; práva na ochranu proti diskriminaci i práva na účinnou nápravu. Kromě obecně aplikovatelných standardů jsou zde důležité i standardy chránící specificky děti, ženy i osoby se zdravotním postižením.

1.3.1.1. Globální instrumenty

Globálními lidskoprávními instrumenty míníme především závazné univerzální úmluvy přijaté na půdě Organizace spojených národů. Pro situaci intersex osob jsou relevantní jak úmluvy

obecné, tedy *Mezinárodní pakt o občanských a politických právech*¹⁶ a *Mezinárodním pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech*,¹⁷ tak úmluvy tematické, kterou je například *Úmluva proti mučení*.¹⁸ Ta je relevantní, protože některé praktiky používané vůči intersex osobám mohou představovat mučení nebo špatné zacházení.¹⁹ Specifickou ochranu poskytují úmluvy partikulární chránící vymezenou skupinu osob; *Úmluva o právech dítěte*,²⁰ *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen*,²¹ a *Úmluva o právech osob se zdravotním postižením*.²²

Úmluva o právech dítěte je důležitá, protože zakotvuje řadu práv specifických právě dětem: právo na to, aby byl primární zájem dítěte vždy primárním hlediskem (čl. 3); právo na účinnou participaci na věcech, které se dítěte týkají (čl. 12); i právo na ochranu před násilím, zneužíváním (čl. 19) a škodlivými praktikami (čl. 24 odst. 3). Lékařské zákroky jsou často prováděny v době nezletilosti intersex osob, často v období, kdy k nim nejsou schopni dát vlastní informovaný souhlas. *Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen* se podobně jako *Úmluva o právech dítěte* specificky zabývá některými škodlivými praktikami motivovanými pohlavím nebo genderem (UN CRC a CEDAW, 2014, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, odst. 57). V neposlední řadě pak na část intersex osob, které identifikují jako osoby s postižením, dopadá specifická ochrana poskytovaná *Úmluvou o právech osob se zdravotním postižením*. Jako nejaktuálnější a zároveň nejprogresivnější úmluva zapovídající nedobrovolné zásahy do fyzické integrity z důvodu fyzické odlišnosti může zásadně ovlivnit ochranu lidských práv intersex osob (čl. 17).

1.3.1.2. Regionální instrumenty

Lidská práva intersex osob jsou podobně chráněna i na regionální evropské úrovni. Na úrovni Rady Evropy byla přijata *Evropská úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod*,²³

¹⁶ Pakt byl inkorporován vyhláškou ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. ze dne 10. května 1976 o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 143/1988 Sb. ze dne 18. srpna 1988 o Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání.

¹⁹ Více viz s. 27-28 této studie.

²⁰ Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte.

²¹ Vyhláška Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 62/1987 Sb. ze dne 13. května 1987 o Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen.

²² Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 10/2010 Sb. m. s. ze dne 12. 2. 2010 o sjednání Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením.

²³ Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb. ze dne 15. 5. 1992 o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících.

kteřá je, také kvůli rozhodovací praxi Evropského soudu pro lidská práva, který na dodržování úmluvy dohlíží, pravděpodobně nejdůležitějším lidskoprávním instrumentem v regionu. Důležitá je však také *Evropská sociální charta*,²⁴ zakotvující mj. právo na zdraví, nebo Evropská úmluva o lidských právech a biomedicině, regulující právo na poskytnutí informovaného souhlasu.²⁵ V neposlední řadě je – v rámci limitů vyplývajících z aplikace práva Evropské unie – možné se opřít rovněž o *Listinu základních práv Evropské unie* a relevantní směrnice.²⁶

1.3.1.3. Česká legislativa

Česká legislativa rovněž poskytuje garance ochrany práv intersex osob. Katalog práv zakotvených v *Listině základních práv a svobod*²⁷ do jisté míry rezonuje s mezinárodními závazky České republiky, a to rovněž ve výkladové praxi. Dílčí otázky jsou poté regulovány specifickými zákony, mezi které patří zákon o *zdravotních službách*,²⁸ zákon o *specifických zdravotních službách*,²⁹ zákon o *matrikách*,³⁰ zákon o *rovném zacházení a právních prostředcích ochrany proti diskriminaci*,³¹ *trestní zákoník*³² a další.

Ve vztahu k mezinárodním závazkům České republiky se při výkladu a aplikaci české legislativy aplikují dva základní principy, které jsou zásadními východisky předkládané právní studie. První je, že v souladu s čl. 10 *Ústavy* má v případě rozporu mezi zákonem a mezinárodní úmluvou, která je součástí právního řádu České republiky, aplikační přednost ustanovení úmluvy, pokud je v ní právo zakotveno dostatečně přímo a bezpodmínečně (Malenovský 2008, s. 440).

Jinými slovy, pokud se česká norma dostane do rozporu s ratifikovanou mezinárodní úmluvou zakotvující základní právo, český předpis jde stranou a aplikuje se přímo ustanovení úmluvy. Z důvodu rozporu s ústavním pořádkem Ústavní soud takové ustanovení českého zákona i

²⁴ Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 14/2000 Sb. m. s. ze dne 29. 2. 2000 o Evropské sociální chartě.

²⁵ Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 96/2001 Sb. m. s. ze dne 2. 10. 2001 o přijetí Úmluvy na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicině.

²⁶ Zejména Směrnice Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání (tzv. rámcová směrnice).

²⁷ Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. o Vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky.

²⁸ Zákon č. 327/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

²⁹ Zákon č. 373/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

³⁰ Zákon č. 301/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

³¹ Zákon č. 198/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

³² Zákon č. 40/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

zrušit (Pl. ÚS 36/01). Druhým principem je povinnost výkladu souladného s mezinárodními závazky i právem Evropské unie (eurokonformní výklad). Pokud tedy ustanovení českého zákona, které by mohlo být v rozporu s mezinárodní úmluvou nebo evropským předpisem, připouští výklad, který je s těmito závazky konformní, je nutné takový výklad zvolit (Malenovský 2008, s. 440).

1.3.2. Interpretální východiska

Všechny výše uvedené mezinárodní instrumenty jsou součástí právního řádu České republiky a společně tvoří rámec této právní analýzy. V žádném z těchto dokumentů však nejsou popsána explicitně jako práva intersex lidí; jedná se o práva všech lidí, která v kontextu situace osob s variacemi pohlavních znaků nabývají specifických podob. Práva intersex lidí tak nejsou novými právy. Pomocí interpretačních postupů jen odhalujeme jejich konkrétní podobu v případě lidí s variacemi pohlavních znaků.

1.3.2.1. Aplikace starých práv na nové situace

Zasazení konkrétních situací do obecných rámců ochrany lidských práv někdy může být komplikované. Specifické situace, které lidé s variacemi pohlavních znaků řeší, nejsou dobře zmapované aktuálními výzkumy (Fafejta, Sloboda 2021, s. 26). Tito lidé se také příliš často – z mnoha různých důvodů – neobracejí na soudy a státní orgány (ILGA Europe 2019, s. 39). To znamená, že existuje velmi málo autoritativních rozhodnutí národních nebo mezinárodních soudů, kterými bychom se mohli při aplikaci obecných lidskoprávních ustanovení řídit. Také tím, že se tato problematika teprve dostává do společenského povědomí, je stále do značné míry z hlediska práva neprozkoumaná. Pro interpretaci mezinárodních lidskoprávních norem v kontextu situace intersex lidí je proto nutné se šířeji opírat o výkladové metody, které pro mezinárodní smlouvy specifikuje *Vídeňská úmluva o smluvním právu* („Vídeňská úmluva“).³³

1.3.2.2. Soft-law a interpretace mezinárodních úmluv

Vídeňská úmluva ve svém čl. 31 stanoví, že ustanovení mezinárodních smluv mají být primárně vykládána v dobré víře s ohledem na kontext, smysl a účel daného ustanovení. Jinými slovy, ustanovení mezinárodních úmluv se primárně řídí gramatickým, systematickým a teleologickým výkladem, který má být prováděn v dobré víře. Výklad mezinárodních úmluv je zpravidla sjednocován prostřednictvím tzv. soft-law, tedy různých dokumentů – od prohlášení, deklarácí, doporučení, výkladových stanovisek, pozičních dokumentů a rezolucí –

³³ Vídeňská úmluva byla přijata v roce 1969 a tehdejší Československá socialistická republika ji do právního řádu přijala v roce 1987 vyhláškou ministra zahraničních věcí č. 15/1988 Sb. ze dne 4. 9. 1987 o Vídeňské úmluvě o smluvním právu.

keré nelze považovat za přímo právně závazné, které však obsahují právní názory důležitých institucí, které do značné míry ovlivňují chování států i jednotlivců. Tato stanoviska tak přispívají k předvídatelnosti výkladu práva i k zajištění, že různými smluvními stranami úmluv bude uplatňován výklad stejný (Nevrlková, Molek 2006, s. 4).

Vídeňská úmluva dále v článku 31 odst. 3 stanoví, že při interpretaci ustanovení mezinárodních úmluv se musí přihlížet k dalším domluvám stran týkajícím se dané úmluvy, včetně dalších instrumentů, které byly v souvislosti s dotčenou úmluvou přijaty. Mezi ty patří například prostředky řešení sporů nebo způsoby dohlížení na dodržování ustanovení úmluv, které jsou zpravidla úmluvami svěřené konkrétním orgánům (nejčastěji výborům).³⁴ Jejich stanoviska k interpretaci jednotlivých ustanovení jsou proto zásadní.³⁵

Rámce ochrany práv intersex osob se vzájemně prolínají a podporují,³⁶ někdy však mohou být také v částečném rozporu. Tento potenciální rozpor řeší jedna ze zásad běžně zakotvených v mezinárodních úmluvách o lidských právech: zásada převahy toho standardu, který poskytuje vyšší ochranu jednotlivci, o jehož právo se jedná.³⁷ Ani tato zásada však samozřejmě neřeší všechny možné konflikty a slepá místa. I v tomto případě je proto často nutné obrátit se na další zdroje, zejména zmiňované *soft-law*.

Přestože *soft-law* dokumenty nejsou *stricto sensu* právně závazné, s ohledem na zájem na právní jistotě i na shodném výkladu všemi smluvními stranami jsou často chápány jako důležitý výkladový zdroj. Protože k probíraným otázkám zpravidla chybí autoritativní soudní rozhodnutí, která by právní standardy specifikovala, do rozhodné míry se v této studii opíráme právě o *soft-law*.

1.3.3. Cíle, obsah a struktura studie

Cílem této studie je analyzovat právní standardy rozhodující pro českou praxi ve světle mezinárodních lidskoprávních závazků. Zaměřuje se na úpravu relevantní pro osoby s variacemi pohlavních znaků z důvodu jejich specifického pohlavního určení. Studie vychází

³⁴ Mezi tyto patří například Výbor OSN pro práva dítěte, Výbor OSN proti mučení, Evropský sociální výbor, a mnohé další níže citované.

³⁵ K těm patří například doporučující stanoviska nebo rozhodnutí výborů, závěrečná doporučení z pravidelných hodnocení výbory, zprávy z šetření apod.

³⁶ Ostatně, lidská práva jsou nedělitelná, vzájemně provázaná i vzájemně závislá, a různé rámce by tedy měly směřovat k jejich integrované ochraně. Viz Vídeňská deklarace ze Světové konference o lidských právech, 1993, odst. 5; TAKÉ UN CRC 2003, CRC/GC/2003/5, odst. 6.

³⁷ Viz například čl. 41 Úmluvy o právech dítěte nebo čl. 53 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. Tento přístup je také reflektován v rozhodovací praxi Evropského soudu pro lidská práva, viz *Fabris proti Francii* (GC), č. 16574/08, 7. 2. 2013, odst. 5.

z předpokladu, že existují oblasti, ve kterých se v praxi může projevit napětí mezi právní regulací předvídající existenci dvou jasně odlišitelných biologických pohlaví a lidskými právy osob, které této představě neodpovídají. Oblasti těchto možných třecích ploch byly popsány v mnoha dostupných zahraničních analýzách a do značné míry se překrývají s poznatky vyplývajícími ze sociologické studie provedené v rámci stejného výzkumného projektu (Fafejta, Sloboda 2021 a související odkazy na tuto studii v dále v textu).

Protože se tato témata prolínají řadou mezinárodních i českých právních norem, spíše než přístup podle jednotlivých právních instrumentů a norem volí tato studie přístup tematický. V rámci každého tématu analyzuje náhled jednotlivých právních instrumentů, českého právního řádu a následně vybraných právních řádů, které zvolily jiné řešení. První kapitola se věnuje právu na tělesnou integritu intersex osob a hodnotí zejména nedobrovolné lékařské zákroky prováděné na tělech intersex dětí bez jejich svobodného a informovaného souhlasu. Druhá kapitola navazuje analýzou práva na poskytnutí kvalitní zdravotní péče i psychologické a vrstevnické (*peer*) podpory. Třetí kapitola se věnuje právu na sebeurčení, registraci pohlaví intersex osob a zejména možnosti změny tohoto identifikačního znaku v registrech státu. Čtvrtá kapitola poté navazuje problematikou diskriminace a násilí z nenávisti, kterým mnoho intersex osob z důvodu svých pohlavních charakteristik čelí. Pátá, poslední kapitola, se poté věnuje právu intersex osob na přístup ke spravedlivému zadostiučinění za porušování lidských práv, kterému byli vystaveni.

Všechny kapitoly sledují podobnou strukturu. Úvodem vysvětlují, proč je uvedené téma z hlediska práv intersex osob problémem. Navazují poté analýzou mezinárodního právního rámce, tedy mezinárodních lidskoprávních standardů, které na danou problematiku dopadají. Následně popisují odpovídající českou právní úpravu i praxi. V poslední části poté pro inspiraci nabízí komparativní pohled do vybraných jurisdikcí.

2. PŘÁVO NA TĚLESNOU INTEGRITU

2.1. Úvod a kontext

2.1.1. Patologizace

Variace pohlavních znaků jsou vedeny v *Mezinárodní klasifikaci nemocí* („MKN 10“) jako vrozené vady pohlavních orgánů a jiná hormonální nebo chromozomální onemocnění. Od dob

tzv. *Chicagského konsenzu* z roku 2006,³⁸ stále velmi vlivném v lékařském prostředí, se tyto kategorie sjednocují do pojmu poruchy sexuálního vývoje (*disorders of sexual development, DSD*).³⁹ Variace pohlavních znaků je proto v lékařském prostředí chápána jako porucha nebo nemoc.⁴⁰

Právě převažující medikalizující pohled na tuto problematiku je uváděn jako důvod, proč jsou lidé s variacemi pohlavních znaků často od raného věku podrobováni různým formám chirurgických zákroků a léčeb, a bývá proto zejména lidskoprávními odborníky kritizován (viz např. Zvláštní zprávu OSN pro nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví 2015, odst. 84). Depatologizace variací pohlavních znaků, tedy odstranění této diagnózy z MKN 10, požadují rovněž intersex aktivisté v již zmiňované *Maltské deklaraci* (OII Europe 2013), lidskoprávní organizace a instituce (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9) a v neposlední řadě také globální i evropské soft-law (např. Evropský parlament 2019, body 7 a 8).

2.1.2. Nedobrovolné chirurgické zákroky

Ve světovém měřítku je nějaké formě lékařských zákroků podrobena valná většina dětí, které se narodí s variací pohlavních znaků, někdy již v nízkém věku (OHCHR 2019, s. 12, 13, 16). I v českém kontextu se chirurgické úpravy pohlavních orgánů preferovaně provádí před druhým rokem věku dítěte (Fafejta, Sloboda 2021, s. 11). Podle výzkumu Agentury Evropské unie pro lidská práva z roku 2020 přitom ve většině případů – v šedesáti dvou procentech – k takovému zákroku nedala souhlas ani sama osoba, které se zákrok týká, ani její zákonní zástupci (FRA 2020, s. 51).

Tyto zákroky bývají prováděny nejen dětem, jejichž pohlaví je bez chirurgického zákroku neurčitelné. Provádějí se také na dětech, jejichž pohlavní orgán neodpovídá standardům. I v České republice se například provádějí operace klitorisu z důvodu jeho nadprůměrné velikosti (Fafejta, Sloboda 2021, s. 11-12). V některých případech si tyto zákroky vyžadují dlouhou navazující léčbu a někdy je potřeba je provádět opakovaně (OHCHR 2019, s. 11). Opakované zásahy do citlivé tkáně poté mohou způsobit nejen závažné zdravotní komplikace, ztrátu plodnosti, sexuální citlivosti, inkontinenci, fyzickou bolest, ale také psychologická traumata, prožitky srovnatelné s těmi po znásilnění, deprese či problémy se sebe přijetím (OHCHR 2019, s. 11, Ghattas 2013, Inter 2015, Davis 2015, Blair 2015, více viz také Fafejta,

³⁸ Chicagský konsenzus je dokument připraveném několika odbornými společnostmi s cílem sjednotit přístup k péči o intersex pacienty.

³⁹ Tento pojem je v lékařském diskurzu jednoznačně preferovaný. Viz Fafejta, Sloboda 2021, s. 5-6.

⁴⁰ Jinými slovy, ve vztahu k intersex lidem převládá medikalizující a patologizující jazyk (Evropský parlament 2019).

Sloboda 2021, s. 18). Různé zásahy někdy mohou vést – přímo nebo nepřímo – ke sterilizaci, tedy znemožnění reprodukční funkce intersex osob (OHCHR 2019, s. 11).

2.1.3. Zákroky lékařsky nezbytné a zákroky normalizační

Některé prováděné zákroky jsou potřebné z hlediska zachování života a zdraví intersex jedince. Mezi ty patří podle Výboru pro lidská práva a biomedicínu Rady Evropy (Zillén, Garland Slokenberga 2017, s. 43) podávání endokrinní léčby jako prevence ztráty soli v krevním oběhu, odstranění některých gonád v případě dětí s poruchami gonadálního vývoje. Ve výjimečných případech, když fyziologie pohlavního orgánu znemožňuje bezpečné vyměšování, jsou v tomto smyslu potřebné také chirurgické zákroky (ibid.). Někteří čeští lékaři za takto potřebné zákroky označují také ty, které mají za cíl zvýšit pravděpodobnost plodnosti jedince s variacemi pohlavních znaků v budoucnosti (Fafejta, Sloboda 2021, s. 15). Označení těchto zákroků za nezbytné a neodkladné je však sporné, protože zřejmě nadřazuje předpoklad o budoucí rodinné preferenci jedince nad jeho právem na osobní a fyzickou integritu (Garland, Diamond 2018, s. 475).

Většina zákroků, které se v praxi provádějí, takové opodstatnění nemá. Jsou tedy prováděny na tělech intersex dětí, které jsou z hlediska funkcí těla zdravé. Jejich cílem není vyléčit zdravotní problém, který člověka s variací pohlavních znaků trápí nebo jej ohrožuje, nýbrž upravit tělo tak, aby odpovídalo představám o biologických parametrech ženy nebo muže (Garland, Diamond 2018, s. 475, Ghattas 2013, s. 17, Blair 2015, Truffer 2015). Tyto zákroky se v právních dokumentech zpravidla označují jako „normalizační“ a patří mezi ně celá řada postupů: od úprav vnějších stydkých pysků nebo vagíny, zmenšení a jiné úpravy klitorisu, gonadektomie, hyspospadie, phalloplastie a jiné formy úpravy penisu, předporodní i poporodní podávání hormonů, až po roztahování vagíny (Carpenter 2018, také Fafejta, Sloboda 2021, s. 9–12). Řadí se k nim také různé formy testování, prohlídek a kontrolování vzhledu pohlavních orgánů (ibid., také Wall 2015, Inter 2015). Někdy takové zákroky mohou být prováděny spolu s těmi, které jsou ze zdravotního hlediska nezbytné, a je proto těžší je odlišit (ILGA Europe 2019, s. 20).

2.1.4. Důvody normalizačních zákroků

Normalizační zákroky bývají obhajovány některými lékařskými argumenty (Fafejta, Sloboda 2021, s. 9–12). Některé brzké zákroky údajně zvýší šanci na plodnost v dospělosti, nebo mohou snížit existující riziko rakoviny (ibid., dále např. Walsh 2015). U jiných zdravých lidí se však – bez výslovného přání dotčené osoby – takové preventivní zákroky neprovádí ani například v případě významného snížení rizika vzniku rakoviny (Garland, Diamond 2018, s. 475).

Klinický konsenzus proto neexistuje (Frader 2015). Tyto zákroky jsou navíc někdy skrytě prováděny jako součást skutečně nezbytné léčby (Fafejta, Sloboda 2021, s. 9–11, také OHCHR 2019, s. 15). Případná netransparentnost tak vyvolává další otazníky (OHCHR 2019, s. 15).

Častěji vznášenými argumenty jsou argumenty socio-kulturní. Patří mezi ně snížení rizika diskriminace nebo šikany, kterým by mohlo dítě s variacemi pohlavních orgánů trpět v kolektivu jiných dětí z důvodu své jinakosti (Carpenter 2018a, Garland, Diamond 2018, s. 475, Viloría 2015); lepší přijetí ze strany rodičů i širší rodiny (Carpenter 2018b, Truffer 2015); nebo lepší vyhlídky v budoucím partnerském a rodinném životě (ibid., také Inter 2015). Také v českém kontextu lékaři upozorňují na to, že zákroky jsou často prováděny právě z důvodu tlaku rodiny, která se špatně smíruje s jinakostí svého dítěte (Fafejta, Sloboda 2021, s. 15).

Tato zdánlivě rozumná odůvodnění předvídají budoucí situaci a potřeby dítěte s variacemi pohlavních znaků. Jsou samy navíc založeny na genderových a kulturních stereotypch předpokládající například heterosexuální orientaci dítěte a pouze určitý typ intimního soužití (Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2015, odst. 84, Viloría 2015). Odkazování na možné nepřijetí nebo diskriminaci intersex lidí ve společnosti je navíc paradoxním kruhovým argumentem. Stát musí proti diskriminaci aktivně bojovat, nikoli jí ospravedlňovat a podporovat umožňováním nedobrovolných lékařských zásahů na jinak zdravých tělech (OHCHR 2019, s. 13).

2.2. Mezinárodní právní rámec

Žádná mezinárodní úmluva se právy intersex lidí a ochranou jejich tělesné integrity nezabývá explicitně. Stejně tak zatím konkrétní závazné vodítko k posuzování těchto zákroků neposkytl ani žádný mezinárodní soud.⁴¹ Tuto mezeru však to jisté míry již několik let zaplňují různé mezinárodní lidskoprávní instituce, které se v zásadě ve svém právním výkladu shodují. Po vymezení základního právního rámce se proto v analýze níže se budeme soustředit na ně.

Nedobrovolné lékařské zákroky na tělech osob s variacemi pohlavních znaků je možné posuzovat z pozice několika lidských práv i základních rámců ochrany. Podle čl. 3 *Listiny základních práv Evropské unie* a čl. 17 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením* má

⁴¹ Existují však některá rozhodnutí vnitrostátních soudů. Kolumbijský ústavní soud již dvakrát, v roce 1999 a v roce 2008, potvrdil, že právo dítěte na rozhodnutí o svém těle i vlastní pohlavní identitě převáží nad právem rodičů dát souhlas k těmto zákrokům za dítě. Informace k těmto i některým dalším vnitrostátním rozhodnutím viz Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 49-50.

každý právo na tělesnou a duševní integritu, tedy právo svobodně a informovaně rozhodovat o zákrocích, které budou na jeho těle provedeny. Toto právo – tedy právo na ochranu před nedobrovolnými lékařskými zásahy – je rovněž součástí práva na nejvýše dosažitelnou úroveň zdraví zakotveného v čl. 12 *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*, čl. 24 *Úmluvy o právech dítěte*, čl. 25 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením* a čl. 11 *Evropské sociální charty*. V souladu s právem na zdraví jsou lékařské zákroky v zásadě možné jen se svobodným a informovaným souhlasem dotčeného člověka, s vyjmenovanými výjimkami pro situace okamžitého ohrožení života a zdraví a některými specifickými pravidly v případě dětí. Toto pravidlo specifikuje *Úmluva o lidských právech a biomedicíně*, zejména v čl. 5 a čl. 8.

Nedobrovolné lékařské zásahy, pokud nesplňují přísná pravidla výjimek, jsou zpravidla posuzovány jako porušení práva na soukromí, jež je chráněno čl. 8 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv základních svobod*, čl. 17 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, čl. 16 *Úmluvy o právech dítěte* a čl. 22 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. Výbor OSN pro lidská práva tělesnou integritu zahrnuje také pod čl. 9 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, který zakotvuje právo na osobní svobodu a bezpečnost (UN HRC 2014, CCPR/C/GC/35).

Nevratné nebo jinak zvláště závažné nedobrovolné zásahy do tělesné integrity poté mohou být posuzovány jako mučení nebo jiné špatné zacházení. To je zakázané čl. 3 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv základních svobod*, čl. 7 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, čl. 1 a čl. 16 *Úmluvy proti mučení*, čl. 37 *Úmluvy o právech dítěte* a čl. 15 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. V případě dětí mohou některé nedobrovolné zásahy do jejich tělesné integrity být považovány za škodlivé praktiky zapovězené čl. 24 odst. 3 *Úmluvy o právech dítěte* i za formu násilí nebo zneužívání zakázanou čl. 19 stejné úmluvy.

2.2.1. Posuzování oprávněnosti chirurgických zákroků

2.2.1.1. Důležitost informovaného souhlasu

Zásahy do tělesné integrity, jakož i další lékařské zákroky, jsou v zásadě přípustné pouze se svobodným a informovaným souhlasem dotčeného člověka. Tento princip – obecně reflektovaný v mezinárodním právu lidských práv a explicitně zakotvený v *Evropské úmluvě*

*o lidských právech a biomedicíně*⁴² – je projevem respektu k autonomii a práva na sebeurčení každého člověka. Každý má právo svobodně rozhodovat o tom, co se bude dít s jeho tělem. Kromě přísně stanovených výjimek není přípustné, aby o tom bez jeho souhlasu rozhodovali jiní.

Toto pravidlo je v mezinárodním právu lidských práv z dobrých důvodů bráno velmi vážně. Existuje mnoho historicky zdokumentovaných situací masového porušování lidských práv prostřednictvím nedobrovolných lékařských zákroků, které sloužily jako forma podrobování určitých skupin obyvatel.⁴³ Lékařské zákroky, zejména ty narušující tělesnou integritu člověka, mohou být velmi bolestivé a mít závažné důsledky, od problémů s vlastním sebepřijetím po nekonečné lékařské komplikace. Zákroky vedoucí ke zneplodnění pak přímo odepírají reprodukční práva a zasahují také do možností rozvoje intimních, partnerských i rodinných vztahů.

2.2.1.2. Parametry informovaného souhlasu

Pevné pravidlo, že kromě zákonem vymezených výjimek lze jakýkoli zákrok v oblasti zdraví možné provést jen na základě svobodného a informovaného souhlasu, stanoví čl. 5 *Úmluvy o lidských právech a biomedicíně*. Informovaný souhlas je takový, který je míněn jasně, srozumitelně a vážně. Musí následovat po plném poučení o důvodech, povaze, všech důsledcích a možných rizicích daného zákroku, včetně možných dostupných alternativ. Kdykoli může být odvolán.

Parlamentní shromáždění Rady Evropy upřesnilo v roce 2013 ve své rezoluci *Ukončení nedobrovolných sterilizací a kastrací (č. 1945(2013))*, že informovaný souhlas není dán svobodně, pokud je dán pod jakýmkoli nátlakem, i například pod vlivem autority lékaře, která nepřipouští zpochybnění (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2013). Informovaný souhlas také není dán platně, pokud byl dán pod vlivem zkreslených a neúplných informací, informací založených na stereotypech, nebo dokonce podporujících diskriminaci intersex osob (ibid.). Informace, které intersex osoby dostávají od lékařských profesionálů s cílem získat informovaný souhlas, musí jasně rozlišovat nezbytné nebo zdravotně důležité lékařské zákroky od těch, které jsou odůvodňovány socio-kulturními faktory, tedy například prevencí možné stigmatizaci jednotlivce, zajištěním jeho budoucí psychické pohody nebo vyšší

⁴² Článek 5 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně (Sdělení č. 96/2001 Sb. m. s.), který je reflektovaný v § 28 odst. 1 a § 34 zákona č. 327/2011 Sb., o zdravotních službách.

⁴³ Právě nedobrovolné experimentování s lidmi nebo nedobrovolné sterilizace byly základem nacistické eugenické politiky (Lifton 2000, s. 25, 247, 274-282). Státem sankciované nedobrovolné sterilizace vůči menšinovým populacím mohou být také považované za formu genocidy (Stote 2015).

pravděpodobností spokojeného partnerského nebo rodinného života (OHCHR 2019, s. 42). Pokud takové informace před souhlasem se zákrokem intersex osoba nedostala, nelze hovořit o skutečně informovaném souhlasu.

Úmluva o lidských právech a biomedicíně zakotvuje dvě základní výjimky z pravidla informovaného souhlasu. První je výjimka zakotvená v čl. 8 této úmluvy, která reguluje stavy nouze. Pokud souhlas nelze získat, zákrok je nezbytný pro prospěch zdraví dotčené osoby a je nutné jej provést okamžitě, lze jej provést bez souhlasu dotčené osoby.⁴⁴ Druhou výjimkou jsou situace osob, které nejsou z důvodu nedostatku rozumové způsobilosti schopny takový informovaný souhlas dát, tedy například dětí. Podle čl. 6 odst. 1 této úmluvy informovaný souhlas za nezletilé dává jejich zákonný zástupce (resp. osoba k tomu zmocněná zákonem). Názor nezletilé osoby musí být v tomto rozhodnutí zohledněn a respektován se závažností narůstající úměrně s věkem a stupněm vyzrálosti. Účast dítěte na rozhodování o těchto zákrocích je velmi důležitá také proto, že mají mnoho důsledků do budoucnosti – od stanovení registrovaného pohlaví dítěte, které určuje také sociální chování, které se od něj očekává, po častou nutnost podstupovat další léčbu a zákroky do dospělosti.

2.2.1.3. Zákroky bez informovaného souhlasu

2.2.1.3.1. Tělesná integrita a zdraví

Lékařské zákroky, které nebyly provedeny na základě svobodného a informovaného souhlasu dotčené osoby, a které nespádají pod jednu z výše uvedených výjimek, představují zásah do práva na zachování tělesné integrity.⁴⁵ Zasahují také do práva na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví,⁴⁶ jehož inherentní součástí je povinnost nezasahovat do tělesné a duševní integrity člověka bez jeho informovaného souhlasu (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 8, také OSN 2015). To platí také pro ochranu sexuálních a reprodukčních funkcí těla, které mohou být takovými zákroky narušeny (ibid.).

Toto stanovisko v roce 2014 zaujalo množství různých agentur OSN ve společném prohlášení nazvaném *Eliminace nucené a jinak nedobrovolné sterilizace* (OSN 2014). Prohlášení důrazně odsuzuje lékařské zákroky na intersex lidech prováděné bez jejich informovaného souhlasu,

⁴⁴ Článek 8 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně (Sdělení č. 96/2001 Sb. m. s.). Shodně také § 38 odst. 1 c) zákona č. 327/2011 Sb., o zdravotních službách, § 99 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku.

⁴⁵ Čl. 3 Listiny základních práv EU a čl. 17 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením.

⁴⁶ Čl. 12 Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech, čl. 24 Úmluvy OSN o právech dítěte, čl. 25 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením a čl. 11 Evropské sociální charty.

zejména ty prováděné pouze z kosmetických – normalizačních – důvodů. Uvádí zároveň, že takové zákroky představují závažné porušení práva na zdraví, práva na informace, práva na soukromí i reprodukčních práv intersex osob a představují také formu diskriminace (ibid.).

2.2.1.3.2. Soukromí

Zásahy do tělesné integrity bez informovaného souhlasu pacienta bývají posuzovány rovněž jako porušení práva na soukromí. Tak je tomu zejména v případech, kdy dojde zároveň k narušení reprodukčních funkcí těla člověka. Výbor OSN pro lidská práva v minulosti posoudil případ nedobrovolné sterilizace jako porušení práva na soukromí zakotveného v čl. 7 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech (*M.T. proti Uzbekistánu*, č. 2234/2013, 21. 10. 2015).

Podobně tyto zákroky posuzuje rovněž Evropský soud pro lidská práva. Ten v zásadě všechny nedobrovolné lékařské zákroky, i ty nenarušující tělesnou integritu člověka, posuzuje jako možné porušení práva na soukromí chráněném čl. 8 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*. Posoudil tak například nedobrovolnou psychiatrickou léčbu v případě *Storck proti Německu* (č. 61603/00, 16. 6. 2005) i nerespektování nesouhlasu s léčbou ze strany zákonného zástupce dítěte v případě *Glass proti Spojenému Království* (č. 61827/00, 9. 3. 2004).

2.2.1.3.3. Mučení a špatné zacházení

V případech, kdy jde o zákroky bez informovaného souhlasu, které narušují tělesnou integritu a jsou nevratné, Evropský soud pro lidská práva přistoupil k ještě přísnějšímu hodnocení. Nevratnou sterilizaci romské ženy bez předchozího svobodného a informovaného souhlasu vyhodnotil v případě *V. C. proti Slovensku* jako záměr porušující zákaz mučení a jiného špatného zacházení zakotvený v čl. 3 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod* (č. 18968/07, 8. 11. 2011).

Množství orgánů a expertů OSN tomuto posouzení Evropského soudu pro lidská práva sekunduje a upřesňuje ve vztahu k normalizačním zákrokům na lidech s variacemi pohlavních znaků. V roce 2011 Výbor OSN proti mučení, pověřený dohlížením nad implementací *Úmluvy OSN proti mučení*, kritizoval provádění těchto zákroků bez informovaného souhlasu samotných intersex osob a vyzval Německo, aby zajistilo efektivní vyšetřování i poskytlo odpovídající zadostiučinění (UN CAT 2011, CAT/C/DEU/CO/5, odst. 20). Od té doby je problematika nedobrovolných zákroků na lidech s variací pohlavních znaků v hledáčku Výboru OSN proti mučení pravidelně. Výbor státům doporučuje, aby striktně zakázaly

normalizační chirurgické zákroky do doby, kdy k nim bude schopno dát souhlas samo intersex dítě (UN CAT 2018, CAT/C/NLD/CO/7, odst. 52–53; UN CAT 2019, CAT/C/GBR/CO/6, odst. 64–65, UN CAT 2016, CAT/C/AUT/CO/6, odst. 44–45).

Stejné stanovisko vyjádřil opakovaně také Vysoký zpravodaj OSN proti mučení Juan Mendéz. Kritizoval provádění zákroků na tělech intersex osob bez jejich vlastního informovaného a doporučil normalizační zákroky zcela zakázat (Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení 2013; shodně též Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení 2016, odst. 48–50, 57). V roce 2015 vyjádřil toto stanovisko i Vysoký komisař OSN pro lidská práva ve zprávě o diskriminaci LGBTI lidí. Nedobrovolné lékařské zákroky na intersex lidech, které nejsou lékařsky nezbytné, označil za formu mučení a špatného zacházení (OHCHR 2015, odst. 14 a 38).

2.2.2. Chirurgické zákroky u dětí

2.2.2.1. Zákroky bez informovaného souhlasu zákonného zástupce

Zákroky upravující pohlaví intersex osob se zpravidla provádějí na dětech, často v jejich velmi nízkém věku. A jako takové mají i z hlediska práva trochu jiné parametry než zákroky vůči dospělým, kteří jsou schopni dát vlastní informovaný souhlas. Svobodný a informovaný souhlas za dítěte, které není dostatečně vyspělé k tomu, aby dalo souhlas samo, dává v souladu s čl. 6 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně a čl. 5 Úmluvy o právech dítěte jeho zákonný zástupce, zpravidla jeho rodič.

V takovém případě všechny parametry informovaného souhlasu popsané výše musí být splněny u tohoto zákonného zástupce, a dítě musí být o zákroku přiměřeně informováno a na jeho názor musí být brán zřetel.⁴⁷ Je otázkou, zda je tato podmínka vždy splněna.⁴⁸ Podle Zvláštního zpravodaje OSN pro právo na zdraví i Vysokého komisaře OSN pro lidská práva zákonní zástupci intersex dětí někdy dávají souhlas k chirurgickým zákrokům na tělech svých dětí pod vlivem strachu, emocí, nesprávných informací a také v časové tísní. Spoléhají se většinou pouze na názor nebo doporučení lékaře (Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2009, odst. 46, 49; OHCHR 2011, odst. 57). Z dostupných výzkumů přitom vyplývá, že právě způsob poskytnutí informací ze strany zdravotních profesionálů, stejně tak jako dostupnost

⁴⁷ Čl. 6 Úmluvy o lidských právech a biomedicíně a čl. 12 Úmluvy o právech dítěte.

⁴⁸ Jak je uvedeno v úvodu této studie, podle posledního výzkumu Agentury pro základní práva EU (FRA 2020, s. 51), v šedesáti dvou procentech zkoumaných případů souhlas nebyl dán ani intersex člověkem samotným ani jeho zákonným zástupcem. Viz také zkušenosti samotných intersex lidí popsané např. v Truffer 2015 nebo Walsh 2015.

psychosociální pomoci, jsou zásadními faktory v rozhodování rodičů. Čím více informací a dostupné podpory, tím méně zákonných zástupců s takovými zákroky souhlasí (Streuli, Vayena, Cavicchia-Balmer, Huber 2013; OHCHR 2019, s. 15; ILGA Europe 2019, s. 14).

Pokud je souhlas zákonného zástupce dán pod vlivem zkreslujících, stereotypizujících informací nebo pod vlivem zdánlivě nezpochybnitelné autority lékaře, není ze strany zákonného zástupce dán skutečně informovaně a svobodně (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2013). Stejně tak jako v případech, kdy informovaný souhlas zcela chybí, pak lze hovořit o porušení práv dítěte uvedených v předchozí sekci; práva na tělesnou a duševní integritu, práva na zdraví, práva na ochranu soukromí a (v případě závažného a nevratného zásahu) také o porušení práva na ochranu před mučením a jiným špatným zacházením.

2.2.2.2. *Zákroky s informovaným souhlasem zákonného zástupce a jiná práva dítěte*

2.2.2.2.1. Nejlepší zájem dítěte

Z pohledu *Úmluvy o právech dítěte* však neplatí, že zákonný zástupce může dát souhlas se zákrokem na těle dítěte vždy, kdy jsou splněny podmínky informovaného souhlasu podle *Úmluvy o lidských právech a biomedicině*. Musí zároveň respektovat a chránit práva dítěte, která se týkají jeho vlastní tělesné integrity (čl. 19, 24 a 37), právo dítěte na vlastní identitu a sebeurčení (čl. 8 a čl. 16), právo účast na všech věcech, které se dítěte týkají (čl. 12), a zejména zastřešující právo na to, aby ve všech věcech byl primárním hlediskem nejlepší zájem dítěte (čl. 3).

Vyhodnocení nejlepšího zájmu dítěte je dynamický proces. Jedná se o kontextuální posouzení všech dotčených práv dítěte v dané situaci a výběru takového řešení, které tato práva co do nejvyšší možné míry zachová všechna (UN CRC 2013, CRC/C/GC/14, odst. 32–33). Právě toto kontextuální posouzení dotčených práv dítěte musí také být centrem při rozhodování, zda je rodič vůbec oprávněn k některému z lékařských zákroků dát informovaný souhlas bez současného souhlasu dítěte (Dušková, Hofschneiderová, Kouřilová 2021, s. 55-66) Souhlasem s takovým zákrokem totiž zákonný zástupce mimo jiné rozhoduje o vzhledu těla dítěte a zároveň určuje pohlaví, které bude mít vedeno v registrech státu. Činí za něj tedy dalekosáhlé, dlouhodobé a těžko zvrátitelné rozhodnutí do budoucnosti, které nemusí být v souladu s vlastním prožíváním dítěte. Pokud je dítěti odebrána možnost se na těchto rozhodnutích podílet, musí zde existovat velmi dobrý a naléhavý důvod, aby narušení práv dítěte vyvážil. Nelze sice *a priori* vyloučit jeho existenci, ale nelze za takový důvod považovat jen potenciální zlepšení zdraví nebo vzhledu těla dítěte.

V případech lékařských zákroků na tělech dětí s variacemi pohlavních znaků půjde z pohledu nejlepšího zájmu dítěte o posouzení, jak takový zákrok na jedné straně zasáhne do práva dítěte na tělesnou a duševní integritu, práva na zdraví, na zachování identity a sebeurčení, na soukromí a práva na ochranu před mučením, špatným zacházením, násilím a zneužíváním, a jak zásadní je jeho případná přidaná hodnota na straně druhé. Čím závažnější zásah, tím závažnější a urgentnější musí být zájem, který jej má vyvážit. Účast dítěte na takovém rozhodování je stěžejní. Čím vyšší jsou rozvíjející se kapacity dítěte, tím vyšší roli v posuzování nejlepšího zájmu také hraje názor samotného dítěte (UN CRC 2013, CRC/C/GC/14, odst. 43–44, 84). Pokud souhlas rodiče k lékařským zákrokům nebude dán v souladu s nejlepším zájmem dítěte, bude s nejvyšší pravděpodobností porušovat práva dítěte, a bude tedy nepřípustný (UN CRC 2011, CRC/C/GC/13, odst. 61).

Podmínky dostatečné akutnosti a nutnosti zákroku, ke kterému může dát souhlas zákonný zástupce, mohou splnit lékařsky nezbytné zákroky, bez jejichž urychleného provedení by došlo k ohrožení života nebo zdraví dítěte.⁴⁹ Existuje však široká shoda na tom, že tyto podmínky nesplňují tzv. normalizační nebo kosmetické zákroky, tedy ty zákroky, jejichž primárním cílem je upravit vzhled pohlavních orgánů intersex dítěte. Tyto zákroky narušují právo na osobní integritu dítěte, jeho právo na sebeurčení a v mnoha případech představují formu násilí a špatného zacházení. Jsou tedy inherentně problematické, a to bez ohledu na existenci souhlasu zákonného zástupce (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 44).

2.2.2.2.2. Normalizační zákroky jako škodlivé praktiky

Postoj, že normalizační zákroky na tělech intersex dětí jsou inherentně problematické, v posledních letech výrazně sílí. Výbor OSN pro práva dítěte zákroky, které postrádají lékařské odůvodnění a jsou založeny na kulturních představách o mužském a ženském těle, tedy normalizační zákroky, posuzuje jako tzv. škodlivé praktiky (UN CRC, CRC/C/CHE/CO/2-4, odst. 42). Škodlivé praktiky přímo zapovídá čl. 24 odst. 3 *Úmluvy o právech dítěte*. Často se k nim ale vyjadřuje také Výbor OSN pro odstranění všech forem diskriminace žen, který na toto téma také společně s Výborem OSN pro práva dítěte vydal obecný komentář (UN CRC a UN CEDAW 2014, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, odst. 57). V něm jsou škodlivé praktiky definované jako tradiční postupy, které způsobují závažné fyzické i psychické trápení,

⁴⁹ Jak je uvedeno výše, podle Výboru pro lidská práva a biomedicínu Rady Evropy mezi ně patří podávání endokrinní léčby jako prevence ztráty soli v krevním oběhu, odstranění některých gonád v případě dětí s poruchami gonadálního vývoje, a ve výjimečných případech chirurgické zákroky v případě, že fyziologie pohlavního orgánu znemožňuje vyměšování (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 43).

porušují lidská práva a diskriminují na základě pohlaví, ale jsou stále používány s odkazem na kulturní a společenské normy (ibid.).

Normalizační a kosmetické zásahy do těl intersex dětí této definici podle Výboru OSN pro práva dítěte odpovídají, protože jejich odůvodnění je také založeno čistě na tradičních kulturních a společenských normách. Tak jako u ženské obřízky jde o snahu o to, aby intersex jedinec lépe zapadl do společnosti z hlediska jeho genderové role a aby jeho tělo odpovídalo zavedeným konvencím. I úpravy těl intersex dětí bývají ospravedlňovány tím, že děti chrání před možnou stigmatizací v případě, že by jejich tělo vypadalo jinak, než od něj společnost (širší rodina, vrstevníci, vychovatelé, učitelé, lékaři) očekává (viz také Jones 2017; Ehrenreich, Barr 2005). Argumentuje se lepším přijetím intersex dětí ze strany jejich rodičů a společnosti, snahou ulehčit intersex dětem socializaci, snížit sociální tlak nebo odstranit riziko diskriminace. Někdy bývá poukazováno na ulehčení možnosti najít si partnera a vstoupit do manželství (Carpenter 2018, s. 457 a 475; ILGA Europe 2019, s. 13). V mnoha případech – například u labioplastik, vaginoplastik, zmenšování klitorisu a jiných modifikací vzezření pohlavního ústrojí – se navíc tato argumentace odvíjí od specifického pojetí sexuality (heterosexuálního a orientujícího se na prožitek muže), kdy je schopnost penetrace vagíny automaticky upřednostňována před pocitu sexuálního vzrušení a uspokojení ženy (ibid.). Práva dítěte v takovém případě ustupují normám, které jsou prezentovány jako nevyhnutelné a neměnné, avšak ve skutečnosti jsou společensky a kulturně podmíněné a vyvíjející se. Takový postup neodpovídá *Úmluvě o právech dítěte*.

2.2.2.3. Právo dítěte na vlastní informovaný souhlas

2.2.2.3.1. Stanovisko orgánů OSN

S ohledem na inherentní problematičnost normalizačních lékařských zákroků i jejich podobnosti s tradičními škodlivými praktikami v posledních letech stále intenzivněji volají mezinárodní instituce po jejich úplném zákazu, resp. po jejich odložení do doby, kdy s nimi bude moci dát souhlas samotný intersex jedinec.

Zvláštního zpravodaj OSN pro nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví již v roce 2009 vyzval státy, aby zabránily nevratným chirurgickým zákrokům na tělech intersex dětí, pokud tyto zákroky nejsou akutní a nezbytné pro zachování zdraví nebo života dítěte, do doby, než k nim bude moci dát souhlas samo dítě (Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2009, odst. 49). Tuto výzvu zopakoval v roce 2015, kdy normalizační zákroky na pohlavních orgánech intersex dětí přímo odsoudil a konstatoval, že pokud jsou chirurgické zákroky prováděny bez informovaného souhlasu dětí a v rozporu s jejich nejlepším zájmem, porušují právo dětí na

tělesnou integritu, na soukromí, autonomii a mohou také představovat špatné zacházení nebo mučení (Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2015, odst. 84–85). Doporučil proto státům, aby v souladu s mezinárodním právem chirurgické zákroky na intersex dětech v jejich nízkém věku, kdy k těmto zákrokům nejsou schopny dát souhlas, zakázaly (ibid.).

V současnosti stejná výzva zaznívá například od Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva (UN CESCR 2020, E/C.12/BEL/CO/5, UN CESCR 2017, E/C.12/NLD/CO/6, odst. 48) i Výboru OSN pro lidská práva, který doporučuje státům, aby legislativně i prakticky zamezily provádění nevratných chirurgických zákroků na intersex dětech, pokud zatím nejsou schopny samy k těmto zákrokům dát informovaný souhlas (UN HRC 2019, CCPR/C/MEX/CO/6, odst. 12–13; UN HRC 2019, CCPR/C/BEL/CO/6, odst. 21–22; UN HRC 2017, CCPR/C/AUS/CO/6, odst. 25–26). Otázce se věnuje také Výbor OSN pro práva osob se zdravotním postižením, který zákroky na intersex dětech kritizuje jako zásah do práva na tělesnou a duševní integritu a vyzývá státy, aby těmto zákrokům zamezily (UN CRPD 2019, CRPD/C/IND/CO/1, odst. 36–37; UN CRPD 2019, CRPD/C/AUS/CO/2-3, odst. 33–34; UN CRPD 2017, CRPD/C/GBR/CO/1, odst. 40–41).

Stanovisko, že k lékařským zákrokům, které nejsou lékařsky zcela nezbytné a neodkladné, musí dát souhlas samo dítě, kterého se zákrok týká, jednoznačně zastává také Výbor OSN pro práva dítěte. Vyzývá, aby všechny tyto zákroky byly odloženy do doby, kdy s nimi bude intersex dítě schopno vyjádřit informovaný souhlas (UN CRC 2018, CRC/C/ESP/CO/5-6, odst. 24, UN CRC 2016, CRC/C/ZAF/CO/2, odst. 39; UN CRC 2020, CRC/C/AUT/CO/5-6, odst. 27; UN CRC 2019, CRC/C/PRT/CO/5-6, odst. 28; UN CRC 2019, CRC/C/AUS/CO/5-6, odst. 31; UN CRC 2019, CRC/C/BEL/CO/5-6, odst. 25; UN CRC 2015, CRC/C/CHE/CO/2-4, odst. 42–43; UN CRC 2019, CRC/C/MLT/CO/3-6, odst. 29; UN CRC 2019, CRC/C/BEL/CO/5-6, odst. 26; UN CRC 2019, CRC/C/ITA/CO/5-6, odst. 23).

V roce 2017 byly v tomto smyslu modifikovány i *Jakartské principy*, nezávazné, ale široce respektované principy přijaté jako konsenzus množství odborníků z lékařské i lidskoprávní sféry, včetně mnoha odborníků z OSN (Jakartské principy 2017).⁵⁰ Pravidlo 32 zdůrazňuje, že jakékoli zásahy do tělesné integrity dítěte s nejasnými pohlavními znaky nesmí být provedeny bez plného, svobodného a informovaného souhlasu dítěte a v jeho nejlepším zájmu.

⁵⁰ Tyto principy spoluvytvářeli mj. Paul Hunt, Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví, Manfred Nowak, Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení, Philip Alston, Zvláštní zpravodaj OSN pro mimosoudní, hromadné a svévolné popravky, nebo Roman Wieruszewski, člen Výboru OSN pro lidská práva

2.2.2.3.2. Stanovisko orgánů Rady Evropy

Stejný postoj rezonuje také v Evropě. V roce 2013 přijalo Parlamentní shromáždění Rady Evropy rezoluci *Právo dětí na fyzickou integritu* (č. 1952 (2013)). Rezoluce vyzývá členské státy k zajištění, aby žádné dítě nebylo v raném dětství podrobeno invazivnímu lékařskému zákroku, který není zcela nezbytný. Zdůrazňuje také, že děti samy musí být zahrnuty do rozhodování o tom, zda zákrok podstoupí. Pokud na takové rozhodnutí nejsou dost vyspělé, zákrok má být odložen do doby, kdy dostatečně vyspělé budou. Normalizační zákroky, tedy ty nikoli lékařsky nezbytné, rezoluce posuzuje podobně jako ženskou či mužskou obřízku a kritizuje je jako invazivní a bolestivé zásahy mající odůvodnění pouze v kulturních rámcích nebo stereotypech.

Stejný postoj zaujal také komisař Rady Evropy pro lidská práva Nils Muižnieks ve svém lidskoprávním komentáři *A boy or a girl or a person* vydaném v roce 2014 (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2014) a následně v roce 2015 ve své obsáhlé zprávě o právech intersex lidí (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015). V obou případech komisař konstatuje, lékařské zákroky, pokud k nim nedá osobní souhlas samotné dítě, jsou porušením jeho práva na tělesnou integritu i sebeurčení. Každý člověk s variací pohlavních znaků má právo sám rozhodnout o tom, zda chce nebo nechce podstoupit zákroky upravující jeho pohlavní orgány.

Doporučení komisaře Rady Evropy pro lidská práva (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9)

Doporučení č. 1

Členské státy by měly ukončit lékařsky zbytnou „normalizační“ léčbu intersex lidí, včetně nevratných chirurgických zákroků na genitálu a sterilizací, v případě, že taková léčba není poskytována se svobodným a plně informovaným souhlasem dotčené osoby. Léčba s cílem upravit pohlaví by měla intersex osobám být dostupná ve chvíli, kdy s ní jsou schopny projevit svůj svobodný a plně informovaný souhlas. Jejich přání takovou léčbu nepodstoupit musí být respektováno.

Doporučení č. 2

Národní i mezinárodní klasifikace, které patologizují variace pohlavních charakteristik, by měly být přehodnoceny s cílem odstranit překážky, které způsobují

intersex osobám v plném užívání jejich lidských práv, včetně jejich práva na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví.

Parlamentní shromáždění Rady Evropy vydalo v roce 2017 novou rezoluci č. 2191 (2017), která se tentokrát věnuje přímo právům intersex osob (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017b). Znovu vyzvalo členské státy, aby zajistily ochranu tělesné integrity dětí a zakázaly normalizační zákroky, sterilizaci a další formy nedobrovolných lékařských zákroků na tělech intersex dětí, jež nejsou z lékařského hlediska nezbytné. Tyto zákroky, mezi které patří podle Parlamentního shromáždění zejména úprava fyzického vzezření genitálu, musí počkat do doby, kdy k nim bude schopno dát informovaný souhlas dítě samotné. Shromáždění reagovalo na zprávu Výboru Rady Evropy pro biomedicínu ze stejného roku, která mapovala praxi lékařských zákroků na intersex dětech a vyhodnotila, že většina z v praxi prováděných zákroků nejsou nezbytné z hlediska života a zdraví dítěte, a mají tak pouze normalizační charakter (Zillén, Garland, Slokenberga 2017).

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám (č. 2191 (2017))

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.1. S cílem zajistit efektivní ochranu tělesné integrity a autonomie dětí s cílem intersex osoby posílit v obhajobě těchto práv:

7.1.1 zakázaly normalizační zákroky, sterilizaci a další formy zásahů na intersex dětech, které nejsou z lékařského hlediska nezbytné, bez jejich informovaného souhlasu.

7.1.2. zajistily, že kromě případů, kdy je život dítěte v bezprostředním ohrožení, byly veškeré zákroky směřující k úpravě jejich pohlavních charakteristik, včetně jejich gonád, genitálu nebo vnitřních pohlavních orgánů, odloženy do doby, kdy bude dítě schopno účastnit se rozhodování o tomto zákroku, a to v souladu s jeho právem na sebeurčení a právem na svobodný a informovaný souhlas.

2.2.2.3.3. Stanovisko orgánů Evropské unie

S jistým časovým odstupem k otázce zaujala pevný postoj také Evropská unie. Evropský parlament přijal v roce 2019 *Usnesení o právech intersex osob (č. 2018/2878(RSP))*, které kritizuje porušování lidských práv intersex osob a které postihuje širokou řadu témat. Odsuzuje mimo jiné jejich medikalizaci a patologizaci a silně odmítá jakékoli zásahy do tělesné integrity intersex lidí a další lékařské zákroky za účelem normalizace jejich těl.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (č. 2018/2878(RSP))

Medikalizace a patologizace

Evropský parlament (...)

2. důrazně odsuzuje léčbu a chirurgické zákroky, jejichž cílem je normalizace pohlaví; vítá zákony, které takovéto chirurgické zákroky zakazují (jako na Maltě a v Portugalsku), a podněcuje i další členské státy k tomu, aby podobné právní předpisy co nejdříve přijaly;

6. vyzývá členské státy, aby intersexuálním osobám zlepšily přístup k jejich zdravotnické dokumentaci a aby zajistily, že nikdo nebude v kojeneckém věku či dětství podroben lékařskému nebo chirurgickému úkonu, který není nezbytný, čímž dotyčným dětem zaručí tělesnou integritu, autonomii a sebeurčení;

7. zastává názor, že patologizace intersexuálních variací ohrožuje plné uplatňování práva intersexuálních osob na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví, jak je zakotveno v Úmluvě OSN o právech dítěte; vyzývá členské státy, aby zajistily depatologizaci intersexuálních osob;

8. vítá depatologizaci, jakkoli částečnou, transgenderových identit v MKN-11; upozorňuje však na to, že kategorie „pohlavní inkongruence v dětství“ patologizuje chování v dětství, které není genderově normativní; vyzývá tudíž členské státy, aby usilovaly o odstranění kategorie „pohlavní inkongruence v dětství“ z MKN-11 a aby budoucí revizi MKN uvedly do souladu se svými vnitrostátními systémy zdravotnictví.

2.3. Český právní rámec a praxe

2.3.1. Nahrazení informovaného souhlasu dítěte

Také podle české legislativy platí, že zdravotní zákrok je zásadně možné provést jen na základě svobodného a informovaného souhlasu osoby, které se týká. To vyplývá z § 93 odst. 1 *občanského zákoníku*⁵¹ i § 28 odst. 1 *zákona o zdravotních službách*.⁵² Podle obou předpisů také platí, že osoba, která k zákroku dává souhlas i nezletilý musí být o poskytnuté službě srozumitelně a v dostatečném předstihu informována tak, aby mohl být zjištěn také názor dítěte (§ 32 a § 35 *zákona o zdravotních službách*). Podle § 94 odst. 1 *občanského zákoníku* to znamená, že musí být srozumitelně vysvětlena povaha zákroku, přičemž vysvětlení je takto podáno, lze-li rozumně předpokládat, že druhá strana pochopila způsob a účel zákroku, jeho očekávané následky i možná nebezpečí, a zároveň byla poučena o možných alternativách. *Zákon o zdravotních službách* dále v § 31 vyjmenovává všechny dílčí informace, které má pacient za účelem udělení informovaného souhlasu získat.

I podle české legislativy platí, že za nezletilého dává zpravidla souhlas k zákroku jeho zákonný zástupce. Podle § 93 odst. 2 *občanského zákoníku* může zákonný zástupce udělit souhlas k zásahu do integrity nezletilého, který k zákroku není schopen dát souhlas sám, je-li to k jeho přímému prospěchu. Nezletilý musí být podle § 35 *zákona o zdravotních službách* o tomto zákroku poučen přiměřeně své rozumové vyspělosti a musí být vyslyšen jeho názor. Jeho názor musí být také zohledněn se závažností, která úměrně narůstá s věkem a stupněm jeho rozumové a volní vyspělosti.

Ani podle české legislativy však nemohou zákonní zástupci dát svolení ke všem lékařským zákrokům na těle dítěte sami. Sama česká legislativa poté zakotvuje mírné pojistky v případě rozporu mezi názorem nezletilého a zákonného zástupce. V případě, že se zákrokem zasahujícím do tělesné integrity vážně nesouhlasí dítě, které dovršilo 14 let věku, ale nenabýlo plné svéprávnosti, § 100 odst. 1 *občanského zákoníku* vyžaduje k provedení zákroku svolení soudu. Podobnou podmínku zákon v § 101 stanoví pro všechny osoby, které nejsou schopné úsudku (nejsou schopny samy dát informovaný souhlas) v případě, že jde o zásahy do tělesné integrity realizované způsobem zanechávajícím trvalé, neodvratitelné a vážné následky nebo způsobem spojeným s vážným nebezpečím pro jeho život nebo zdraví. V případě probíraných

⁵¹ Zákon č. 89/2012 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁵² Zákon č. 327/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

invazivních operativních zákroků na tělech intersex dětí tak česká legislativa vyžaduje svolení soudu vždy, bez ohledu na věk dítěte.

Soud může podle § 102 *občanského zákoníku* svolit k tomuto zákroku pouze v případě, že to je dotčené osobě podle rozumného uvážení k prospěchu, po jejím zhlédnutí a s plným uznáváním její osobnosti. Jedná se o podobnou podmínku, kterou k udělení svobodného informovaného souhlasu za dítě stanoví § 93 *občanského zákoníku* také zákonným zástupcům.

2.3.2. Výklad souladný s mezinárodními závazky

Na českou legislativu navíc dopadají výše popsané korektivy vyplývající mezinárodních závazků. Kosmetické a normalizační chirurgické zákroky na tělech intersex dětí lze považovat za škodlivé praktiky a bez jejich vlastního osobního souhlasu mohou představovat porušení mnoha jejich lidských práv: práva na zdraví, soukromí, tělesnou a duševní integritu, sebeurčení i práva na ochranu před špatným zacházením a násilím.⁵³

Pokud proto *občanský zákoník* stanoví v § 93 odst. 2 podmínku, že souhlas za nezletilého může být dán, jen je-li mu to ku přímému prospěchu, normalizační chirurgické zákroky tuto podmínku ve světle dostupných informací, jakož i ve světle stanoviska mezinárodních institucí, nesplňují. To znamená, že k normalizačním chirurgickým zákrokům nemůže podle české legislativy interpretované ve světle lidskoprávních norem, kterými je Česká republika vázána, dán zákonným zástupcem nezletilého souhlas. Zákonný zástupce nezletilého může dát souhlas toliko k těm zákrokům, které jsou nezbytné z důvodu zachování života a zdraví intersex dítěte a neodkladné do doby jejich dospělosti. V případě zákroků, které podmínku nezbytnosti a neodkladnosti splňují, musí dojít podle § 101 *občanského zákoníku* ke svolení soudu, pokud není život dítěte náhlém a patrném nebezpečí vyžadujícím okamžitý zákrok ve prospěch zdraví dítěte (§ 99 *občanského zákoníku*).

2.4. Komparativní perspektiva

2.4.1. Soudní rozhodnutí z Kolumbie a Indie

Praxe chirurgických zákroků na intersex dětech bez jejich svobodného a informovaného souhlasu je stále velmi běžná i přes poměrně jasný mezinárodní konsenzus o její neslučitelnosti s lidskými právy dítěte. Existují však také výjimky. Mezi země, která uznala nepřipustnost

⁵³ Viz s. 24–26 této studie.

normalizačních zákroků bez vlastního svobodného a informovaného souhlasu dítěte, patří Kolumbie. Již v roce 1999 Ústavní soud v Kolumbii rozhodl, že v případě neurgentních chirurgických zákroků na tělech intersex dětí je nutné počkat do doby, než k nim bude schopné souhlas dát dítě samo. Učinil tak na podkladě konkrétního případu osmiletého dítěte, u kterého mělo dojít k „feminizační“ operaci, tedy úpravě pohlavních znaků tak, aby odpovídaly ženským. Podle kolumbijského Ústavního soudu je třeba chránit právo dítěte na svobodný rozvoj jeho osobnosti, což znamená se zákroky, které nejsou neodkladné, vyčkat na to, až dítě začne formovat svou genderovou identitu (International Commission of Jurists 1999).

V roce 2008 stejný soud tento právní názor potvrdil. Tentokrát se jednalo o žádost otce pětiletého dítěte, který si přál, aby dítě podstoupilo operaci, avšak s ohledem na rozhodnutí Ústavního soudu z roku 1999 mu nebylo umožněno dát za dítě s operací souhlas. Soud v tomto případě zopakoval, že právo na rozhodování dítěte o své duševní i tělesné integritě v tomto případě převáží nad právem rodiče jednat za dítě, byť s cílem jeho ochrany (International Commission of Jurists 2008a).

Podobné rozhodnutí bylo přijato v roce 2019 také Vysokým soudem v Madrasu v Indii (pobočka v Madurai), který vyzval k zákazu chirurgických zákroků upravujících pohlavní orgány intersex dětí do doby, než k nim bude moci dát souhlas sama intersex osoba. Soud přímo konstatoval, že souhlas dítěte nelze v těchto případech nahrazovat souhlasem rodiče (*WP(MD) č. 4125 z roku 2019 a WMP(MD) č. 3220 z roku 2019, citováno z OHCHR 2019, s. 19*).

2.4.2. Právní úprava na Maltě a v Portugalsku

V legislativě jde příkladem zejména Malta, která v roce 2015 přijala *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*. Ten v zásadě plně reflektuje všechny lidskoprávní standardy shrnuté v této kapitole. Zákon za prvé zakotvuje jasnou terminologii založenou na lidskoprávním přístupu a srozumitelně rozlišuje mezi neodkladnými a nezbytnými zákroky pro zachování zdraví a života dítěte a zákroky, které mají za cíl zejména upravit vzhled pohlaví dítěte a lze je odložit. Ty druhé zákroky přímo zapovídá, pokud k nim nedala informovaný souhlas sama intersex osoba. Za provedení takových zákroků navíc stanovuje pokuty. Zárok na těle intersex dítěte pak může být proveden pouze v případě, že nejde o zákrok normalizační a že se na potřebě zákroku shodne tento tým a zákonní zástupci dítěte, které nemůže samo dát souhlas. Explicitně také stanoví, že nesmí jít o zákroky, jejichž opodstatnění je primárně společenské nebo kulturní. Podobným příkladem je také portugalský zákon z roku 2018, který

rovněž zapovídá normalizační chirurgické zákroky bez svobodného a informovaného souhlasu samotných dětí (ILGA Europe 2018).

2.5. Shrnutí

Z pohledu mezinárodních právních instrumentů je možné provést lékařský zákrok na těle dětí s variacemi pohlavních znaků pouze se svobodným a informovaným souhlasem jejich zákonného zástupce, a to pouze v případě, že to je v jejich nejlepším zájmu. Existuje poměrně široká shoda mezinárodních institucí na tom, že pokud se jedná o zákroky normalizační – takové, které nejsou zcela nezbytné z důvodu zachování života a zdraví dítěte, a které jsou invazivní nebo nevratné – tento souhlas nemůže dát ani zákonný zástupce. Musí se vyčkat na dobu, kdy informovaný souhlas bude moci dát samotný pacient. Zákroky, které byly provedeny v rozporu s těmito pravidly, lze označit za porušení práva na tělesnou integritu a na zdraví, práva na soukromí, a dokonce i za formu špatného zacházení. V případě dětí se takové zákroky považují za škodlivé praktiky a formu násilí na dětech.

I z české legislativy vyplývá, že zákroky prováděné na nezletilých, které zanechávají trvalé, neodvratitelné a vážné následky nebo jsou provedeny způsobem spojeným s vážným nebezpečím pro život nebo zdraví, musí být vždy provedeny jen s předchozím souhlasem soudu. Soud může k zákroku svolit pouze, pokud je k přímému prospěchu nezletilého. Musí v posuzování přípustnosti takového zákroku brát v potaz celý katalog dotčených práv dítěte a zejména jeho nejlepší zájem. Normalizační zákroky prováděné na dětech s variacemi pohlavních orgánů těmito podmínkám z pohledu mezinárodních standardů nedostojí, jako škodlivé praktiky jsou vždy v rozporu s nejlepším zájmem dítěte. Nelze k nim proto dát ani v české právní praxi souhlas. Z provedeného sociologického výzkumu však vyplývá, že praxe těmito právními předpokladům neodpovídá. Jeví se proto jako vhodnější pro tyto zákroky přijmout jasnější právní regulaci, která bude jasněji definovat, které zákroky není přípustné provést bez souhlasu samotného pacienta. Vhodnou inspirací zde může být například maltská regulace, *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*, která přímo v zákoně jasně odlišuje neodkladné a nezbytné zákroky od těch normalizačních, jejichž provedení bez souhlasu samotného pacienta zakazuje pod hrozbou sankce.

3. PRÁVO NA POSKYTNUTÍ ZDRAVOTNÍ PÉČE

3.1. Úvod a kontext

3.1.1. *Potřeba specializované péče a podpory*

Předchozí kapitola se věnovala právu na informovaný souhlas při poskytování lékařské péče, tedy právu intersex osob svobodně a informovaně rozhodovat o zákrocích, které budou na jejich těle provedeny. Soustředila se zejména na to, kde lékaři a další autority nemají zasahovat do autonomie jednotlivce. Zachování autonomie však není jedinou potřebou, kterou intersex osoby v oblasti poskytování zdravotní péče mají. Z provedených výzkumů vyplývá, že se mnoho osob s variacemi pohlavních znaků potýká se zdravotními i psychickými obtížemi a potřebují kvalitní zdravotní i terapeutickou péči (ILGA Europe 2019, s. 23). Některé z těchto potíží mohou být následky lékařských zákroků, které na nich byly provedeny dětství (ibid., také Blair 2015, Long 2015). Uvedené zdravotní služby mají být dostupné, přístupné, přijatelné i přizpůsobitelné výše (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017, bod 7.1.3). V jejich zajišťování však někdy státy pokulhávají (OHCHR 2019, s. 16; ILGA Europe 2019, s. 24).

3.1.2. *Kvalitní a přístupná zdravotní péče*

Kvalitní zdravotní péče je taková, které předchází řádné informování a vysvětlení dostupných možností a postupů. Musí zároveň respektovat sebeurčení klienta a vyvarovat se diskriminace i stigmatizace. Právě tyto dva požadavky na lékařskou péči bývají lidmi s variacemi pohlavních znaků někdy označovány za problematické. Kvůli rozšířené stigmatizaci a diskriminaci z důvodu jejich tělesné jinakosti se někteří z nich vyhýbají návštěvám lékaře (FRA 2020, s. 52–53). Někdy se stává, že oni ani jejich zákonní zástupci nejsou dostatečně informováni o všech aspektech léčby tak, aby se mohli informovaně a klidně rozhodnout o nejlepším postupu (OHCHR 2019, s. 15–16, Davis 2015, Walsh 2015, Zieselman 2015, Petersen 2015). Někdy jim bývá dokonce odepírán přístup k informacím z lékařské dokumentace (Human Rights Watch 2017, s. 34–36, Truffer 2015). Všechny uvedené problémy bývají dávány do kontextu s nedostatečným školením lékařského personálu ohledně intersexuality a práv intersex osob (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 42; Garland, Diamond 2018, s. 475).

3.1.3. Duševní zdraví a holistická podpora

Někdy opomíjenou součástí práva na zdraví je právo na duševní zdraví a terapeutickou péči. Podle výzkumu Agentury Evropské unie pro základní práva z roku 2020 má 26 % intersex osob psychické problémy (FRA 2020, s. 53). Podle jiných výzkumů je toto číslo ještě významně vyšší, přičemž psychické problémy v mnoha případech vedou k myšlenkám na sebevraždu. Podle ILGA Europe (2019, s. 23) je poměr intersex osob majících psychologické problémy více než 50 %, přičemž téměř polovina z respondentů rovněž přemýšlela o sebevraždě.⁵⁴ Na tento problém upozorňují také Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva (UN CESCR 2017, E/C.12/KOR/CO/4, odst. 56) a Výbor OSN pro práva dítěte (UN CRC 2019, CRC/C/AUS/CO/5-6, odst. 38). Doporučují proto, státy zajistily odpovídající terapeutickou a psychologickou pomoc, která má být součástí běžně poskytovaných zdravotních služeb. Státy se rovněž mají zaměřit na předcházení důvodům těchto potíží, zejména na boj proti stigmatizaci, patologizaci, a diskriminaci (ibid.)

3.2. Mezinárodní právní rámec

Právo na nejvyšší dosažitelnou úroveň zdraví (právo na zdraví) je zakotveno v několika mezinárodních úmluvách, které jsou součástí právního řádu České republiky; nalezneme jej v čl. 12 *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*, čl. 24 *Úmluvy o právech dítěte* a čl. 25 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. Právo na zdraví zakotvuje také čl. 11 *Evropské sociální charty* a dílčí aspekty tohoto práva jsou chráněny také čl. 8 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*. *Listina základních práv EU* zakotvuje právo na zdraví ve svém čl. 35. Děti mají kromě toho podle čl. 17 *Úmluvy o právech dítěte* právo na informace, které jsou důležité pro jejich zdravý vývoj, včetně informací o sexuálním a reprodukčním zdraví, a také na informace související s jejich genderovou a pohlavní identitou, chráněnou čl. 8 *Úmluvy o právech dítěte*.

3.2.1. Kvalitní zdravotní péče

Právo na právo na zdraví nezakládá právo na to být zdravý. Rozumíme jím spíše soubor dílčích práv a odpovídajících závazků státu, které mají napomoci zajistit celkovou tělesnou, duševní i sociální pohodu člověka (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 4). Tyto lze rozdělit, podle

⁵⁴ Publikace cituje německé studie z roku 2008 a 2018.

terminologie Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní, na tři základní složky: právo na respekt, ochranu a naplňování práva na zdraví (ibid., odst. 35–36). Tou první, kterou můžeme označit za negativní, míníme právo každého na to, aby měl sám pod kontrolou stav svého zdraví a svého těla a nebyl podroben nedobrovolným zásahům do své tělesné integrity ani svých reprodukčních funkcí (ibid., odst. 8). Tento aspekt práva na zdraví byl rozebrán v minulé kapitole. Právo na zdraví však obsahuje i dvě další, pozitivní složky. Těmi jsou právo na ochranu před protiprávními zásahy ze strany jiných osob a zejména právo na zajištění takových odpovídajících zdravotních služeb, které umožní co do nejvyšší možné míry zachování a rozvoj tělesné a duševní pohody jednotlivce (ibid., odst. 4). Nedílnou součástí práva na zdraví je také právo na zachování sexuálních a reprodukčních funkcí těla (ibid., odst. 8, 11, 14).

Intersex lidé mají právo na poskytnutí takových zdravotních služeb, které jejich tělesné nebo duševní zdraví vyžaduje. Stát tyto služby musí zajistit v odpovídající kvalitě (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 13; viz také UN CESCR 2018, E/C.12/ARG/CO/4, odst. 56). Podle kategorizace běžně používané Výborem OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva to znamená, že zdravotní služby musí být a) dostupné, b) přístupné, c) přijatelné a d) kvalitní (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 12). To znamená, že musí být přístupné všem bez rozdílu, bez diskriminace a stigmatizace na základě intersex charakteristik, každý musí mít možnost si je dovolit finančně a v neposlední řadě musí být založeny na dostatečné informovanosti pacienta o možnostech léčby, jejich implikacích i možných vedlejších důsledcích. Kvalitními zdravotními službami míníme mimo jiné takové, které jsou poskytovány adekvátně proškoleným personálem a založeny na nejnovějších lékařských poznatcích.

3.2.1.1. Nestigmatizující a podporující přístup

V požadavku přijatelnosti je zahrnut také požadavek na kulturně citlivé a etické lékařské přístupy (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 12). Požadavek přijatelnosti i kvality péče tedy znamená, že informace a zejména lékařská doporučení poskytované intersex osobám i jejich zákonným zástupcům nesmí podporovat jejich stigmatizaci a patologizaci. To se podle dokumentované praxe někdy děje (OHCHR 2019, s. 15). Doporučení lékařů podle některých výpovědí vycházejí z převažujících společenských stereotypů (ibid., také Viloria 2015, Inter 2015).

Medikalizující a patologizující jazyk, který prezentuje existenci variací pohlavních znaků jako problém sám o sobě, bez spojitosti se zdravotními potřebami, může vést ke zvyšování tlaku na intersex osoby nebo jejich zákonné zástupce k přijetí určitého rozhodnutí (Streuli, Vayena,

Cavicchia-Balmer, Huber 2013, s. 1953–1960; OHCHR 2019, s. 15). Používání medializujícího jazyka podle Zvláštního zpravodaje OSN pro právo na zdraví neodpovídá současnému vědění a není v souladu s požadavkem kvality zdravotní péče (Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví 2015, odst. 84). Právě způsob informování a obsah poskytnutých informací přitom podle dostupných výzkumů zásadně určuje způsob, jakým se intersex lidí nebo jejich zákonní zástupci rozhodnou ohledně různých lékařských zákroků. Pokud jsou informace poskytnuty v nestigmatizující podobě, je až třikrát nižší pravděpodobnost, že zákonní zástupci intersex dítěte poskytnou informovaný souhlas s chirurgickým zákrokem (Streuli, Vayena, Cavicchia-Balmer, Huber 2013, s. 1953–1960; OHCHR 2019, s. 15).

3.2.1.2. *Adekvátní a srozumitelné informace*

Zdravotní služby musí být poskytovány pouze na základě informovaného souhlasu, jehož základním předpokladem je adekvátní a srozumitelné informování pacienta. To platí rovněž pro dětské pacienty, kteří mají podle čl. 12 *Úmluvy o právech dítěte* právo na to účast ve všech věcech, které se jich týkají (UN CRC 2018, CRC/C/ESP/CO/5-6, odst. 24). Bez seznámení pacienta (dítěte i jeho zákonného zástupce) s důležitými aspekty týkajícími se jeho zdravotního stavu, případných komplikací, dostupných léceb i alternativ nelze mluvit o informovaném souhlasu. Nestačí pouze informování o klasifikaci a názvu konkrétního zákroku; je nutné transparentně informovat o všech jeho důsledcích i postupu, jakým se zákrok provádí (OHCHR 2019, s. 42).

Kromě informací nezbytných k zajištění informovaného souhlasu jednotlivce s různými zákroky jsou však důležité i informace obecnější: děti mají podle čl. 17 *Úmluvy o právech dítěte* právo na informace prospěšné pro svůj zdravý vývoj, mezi které patří také informace o sexuálním a reprodukčním zdraví, které jim mají být podávány přímo, vhodnou a srozumitelnou formou (Tobin 2019, s. 623 an). Podle Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva by státy měly zajistit, aby děti a mladí lidé měli dostatek informací a poradenství k tomu, aby o své lékařské péči mohli (spolu)rozhodovat. Právě věku odpovídající informování o lékařské péči, jejích možnostech i rizicích i odpovídajícím poradenství i v oblasti sexuálních a reprodukčních práv je zásadní pro realizaci práva na zdraví dětí a mladých lidí (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 22–23).

Důležitou součástí práva na zdraví je také právo na přístup ke zdravotnické dokumentaci a ke všem informacím, které souvisí se zákroky provedenými v minulosti (UN CESCR 2000, E/C.12/2000/4, odst. 11, 14, 22–23, 34, 37). Podle dnes již ustálené judikatury Evropského soudu pro lidská práva je odepírání přístupu ke zdravotnické dokumentaci obsahující

informace o všech lékařských zákrocích a léčbách, kterým byl člověk podroben, porušením práva na soukromí podle čl. 8 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod. (*Gaskin proti Spojenému království*, č. 10454/83, 7. 7. 1989; *K.H. a ostatní proti Slovensku*, č. 32881/04, 28. 4. 2009).

3.2.1.3. Holistická podpora

3.2.1.3.1. Stanoviska orgánů OSN

Výbor OSN pro práva dítěte pravidelně zdůrazňuje, že péče o intersex děti má být holistická. To znamená, že musí podporovat celkovou fyzickou, psychickou i sociální pohodu člověka. Zdravotní péče proto znamená nejen zajištění léčby fyzického těla, ale také zajištění terapií, odborného poradenství i vznik a fungování svépomocných skupin osob v podobné situaci (peer-podpora), ve kterých mohou intersex osoby i jejich zákonní zástupci nalézt další informace i vzájemnou podporu (UN CRC 2019, CRC/C/PRT/CO/5-6, odst. 28b, UN CRC 2019, CRC/C/ITA/CO/5-6, odst. 23a, UN CRC 2019, E/C.12/DNK/CO/6, odst. 65). Důležitost těchto podpůrných skupin je často vyzdvihována také samotnými intersex osobami (Zieselman 2015, Inter 2015, Garcia 2015, Quinn 2015).

Další agentury OSN doporučují vytvoření multidisciplinárních týmů, které budou schopny navázat osoby s variacemi pohlavních znaků a jejich rodiny na další podporu (UN CESCR 2019, E/C.12/DNK/CO/6, odst. 65d, OHCHR, 2019, s. 42–43). Doporučují rovněž vytvoření jednotných pracovních standardů a postupů a zavedení odpovídajícího školení zdravotnického personálu (UN CRC 2019, CRC/C/ITA/CO/5-6, odst. 23b, UN CESCR 2019, E/C.12/DNK/CO/6, odst. 65c, OHCHR 2019, s. 42).

3.2.1.3.2. Stanoviska orgánů Rady Evropy a Evropské unie

Uvedené požadavky opakuje také Parlamentní shromáždění Rady Evropy ve výše citované rezoluci č. 2191(2017) k lidským právům intersex osob z roku 2017 (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017b). Vyzývá k zajištění efektivního přístupu ke zdravotní péči, k plnému přístupu ke zdravotnické dokumentaci i k zajištění multidisciplinární spolupráce odborníků, kteří přistupují ke zdraví jednotlivců holisticky a mají na zřeteli jak jejich fyzické, tak mentální zdraví (ibid., bod 7.1.3). Doporučuje proto rozvíjet spolupráci s intersex organizacemi a dalšími odborníky zaměřenými na ochranu práv intersex osob (ibid.).

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2191(2017): Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.1.3. všem intersex lidem zajistily lékařskou péči multidisciplinárním týmem odborníků s holistickým přístupem zaměřeným na pacienty nesloženým pouze z lékařů, ale také dalších profesionálů, jako jsou psychologové, sociální pracovníci a etičtí odborníci. Péče by měla sledovat postupy vyvinuté těmito odborníky společně s organizacemi intersex lidí;

7.1.4. intersex osobám zajistily efektivní přístup ke zdravotní péči v průběhu celého jejich života;

7.1.5. zajistily, aby měly intersex osoby plný přístup ke své zdravotnické dokumentaci.

7.1.6. lékařům, psychologům a dalším dotčeným odborníkům zajistily komplexní vzdělávání a školení v oblasti, založené na aktuálních informacích a vysvětlující, že těla intersex osob jsou důsledkem přirozené diverzity v pohlavním vývoji a není je bez dalšího důvodu nutné měnit;

7.2. s cílem podpořit intersex osoby, jejich rodiče a jejich další okolí ve vyrovnávání se s výzvami a problémy, kterým čelí i z důvodu přístupu společnosti vůči jejich odlišnostem v pohlavním vývoji:

7.2.1. intersex lidem i jejich rodinám zajistily odpovídající psychologickou a sociální podporu v průběhu celého jejich života;

7.2.2. podpořily občanskou společnost v jejich práci na zvyšování povědomí o situaci intersex lidí a podpoře zajištění prostředí, ve kterém intersex lidé budou možnost bezpečně a otevřeně hovořit o svých zkušenostech.

Obdobné požadavky vznáší ve svých doporučeních také komisař Rady Evropy pro lidská práva (2015, s. 9): *Intersex osobám i jejich rodinám by mělo být zajištěno multidisciplinární poradenství a podpora, včetně peer-podpory. Intersex osobám musí být také zajištěn přístup k jejich zdravotnické dokumentaci.*

Také *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))* vyzývá státy k tomu, aby intersex osobám i jejich zákonným zástupcům zajistily odpovídající poradenství a podporu, zejména úplné informace o důsledcích prováděné léčby.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))

Medikalizace a patologizace

Evropský parlament (...)

3. zdůrazňuje, že intersexuálním dětem a intersexuálním jedincům se zdravotním postižením a jejich rodičům nebo poručníkům je třeba poskytovat odpovídající poradenství a podporu a plně je informovat o důsledcích léčby za účelem normalizace pohlaví (...)

4. vyzývá Komisi a členské státy, aby podporovaly organizace, které pracují na odstranění stigmatu, jímž jsou intersexuální osoby zatíženy;

5. vyzývá Komisi a členské státy, aby zvýšily financování organizací občanské společnosti věnujících se problematice intersexuality; (...)

3.3. Český právní rámec a praxe

3.3.1. Právo na nestigmatizující zdravotní péči a informace

Listina základních práv a svobod zakotvuje, podobně jako mezinárodní dokumenty, právo na ochranu zdraví ve svém čl. 31. Způsob poskytování zdravotní péče poté reguluje zejména *zákon o zdravotních službách*.⁵⁵ I nezletilý může podle § 31, 32 a 35 *zákona o zdravotních službách* rozhodovat o své vlastní léčbě, a to přiměřeně své rozumové vyspělosti. Nezletilý může podle § 95 *občanského zákoníku*⁵⁶ rozhodovat o zákrocích na svém na těle, pokud se nejedná o zákrok zanechávající trvalé nebo závažné následky. V případě, že nezletilý není dostatečně vyspělý, rozhoduje o jeho léčbě zákonný zástupce. Nezletilý musí být o léčbě informován vhodným a přístupným způsobem, tak aby bylo možné zjistit a věnovat dostatečnou pozornost jeho názoru.

Nezletilý, stejně tak jako jeho zákonný zástupce, má také právo na nahlédnutí do zdravotnické dokumentace i právo pořizovat si z dokumentace kopie a výpisky (§ 65 *zákona o zdravotních službách*). Realizace práva nezletilého na nahlédnutí do zdravotnické dokumentace není

⁵⁵ Zákon č. 327/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁵⁶ Zákon č. 89/2012 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

podmíněna jeho plnou svéprávností.⁵⁷ Zákonný zástupce vykonává právo na nahlédnutí do dokumentace vedle nezletilého, nikoli za něj.

Rovněž lékaři, se kterými byl v rámci souvisejícího sociologického výzkumu proveden rozhovor, zdůrazňovali důležitost adekvátního a srozumitelného informování dětí s variacemi pohlavních znaků i jejich rodin. Není již však zcela zřejmé, zda takové komplexní informování považují za svou povinnost (Fafejta, Sloboda 2021, s. 20–21). Je zároveň patrné, že v lékařské praxi převažuje označování osob s variacemi pohlavních znaků za osoby s poruchou pohlavního vývoje. Tento jazyk je z výše uvedených důvodů považován mezinárodními institucemi za problematický (Fafejta, Sloboda 2021, s. 5).

3.3.2. *Holistická péče a podpora*

Zdravotnickými službami se podle § 2 odst. b) *zákona o zdravotních službách* míní také konzultační služby, jejichž účelem je posouzení individuálního léčebného postupu, popřípadě navržení jeho změny nebo doplnění, a další konzultace podporující rozhodování pacienta ve věci poskytnutí zdravotních služeb. Tyto služby jsou v zásadě hrazeny ze systému veřejného zdravotního pojištění, pokud jsou poskytovány s cílem zlepšit, zachovat zdravotní stav nebo zmírnit utrpení pacienta, pokud odpovídají jeho zdravotnímu stavu, jsou v souladu se současnými dostupnými poznatky lékařské vědy a existují důkazy o jejich účinnosti vzhledem k účelu jejich poskytování (§ 13 *zákona o veřejném zdravotním pojištění*⁵⁸). To však stále platí jen za omezených podmínek – musí se jednat o péči léčebnou, preventivní, diagnostickou, léčebně rehabilitační, posudkovou. Psychoterapie poskytovaná lékařem, který není psychiatrem, není hrazena ze zdravotního pojištění více, než jedenkrát ročně v jednom oboru po podrobném zápisu ve zdravotnické dokumentaci (*Příloha č. 1 k zákonu o veřejném zdravotním pojištění*, poř. č. 37).

Přístup ke komplexní psychologické péči je tak pro osoby s variacemi pohlavních znaků a jejich blízké je tak v České republice omezen jejich finančními možnostmi. Právě nedostupnost stabilní psychologické a jiné podpory provázející osoby s variacemi pohlavních znaků často náročným procesem léčby pociťovaly intersex osoby zpovídané v rámci zmiňované sociologické studie jako jeden z hlavních problémů souvisejících s jejich situací (Fafejta,

⁵⁷ Srov. § 35 odst. 1 *zákona o zdravotních službách*: „*Pro vyslovení souhlasu s poskytnutím zdravotních služeb nezletilému pacientovi se použijí právní předpisy upravující svéprávnost fyzických osob.*“ Obdobné pravidlo v § 65 nenajdeme.

⁵⁸ Zákon č. 48/1997 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Sloboda 2021, s. 20–21). Ani systém vzájemné podpory a navázání osob s variacemi pohlavních znaků a jejich blízkých na podporu patientských nebo rodičovských organizací v České republice zcela nefunguje, a to z důvodu nedostatečné sítě organizací poskytujících podobné služby (Fafejta, Sloboda 2021, s. 20–21).

3.4. Komparativní perspektiva

Pro příklad dobré praxe je opět možné podívat se do Maltského *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act* z roku 2015. Ten v sekci 14, která zapovídá normalizační zákroky na tělech intersex dětí bez jejich informovaného souhlasu, zakotvuje také pravidla pro poskytnutí adekvátní a potřebné zdravotní péče intersex dětem. Ustanovuje pro lékařskou péči o intersex děti mezidisciplinární týmy. Mezidisciplinární tým také sleduje, aby byl primárním hlediskem při rozhodování nejlepší zájem dítěte a zároveň aby byl brát v potaz také názor dítěte, které ještě není schopno dát informovaný souhlas.

Zákon také v následující sekci zakotvuje právo všech intersex osob na individualizované psychologické poradenství a podporu, včetně peer-podpory a také na lékařskou péči, kterou si s ohledem na své vlastní potřeby přejí. Konstatuje zároveň, že patologizace intersex identity, vyplývající mimo jiné z *Mezinárodní klasifikace nemocí* (MKN 10), není na území Malty platná. Kromě výše uvedeného zákon také zakotvuje vznik pracovní skupiny, jejíž cílem má být revize lékařských postupů s cílem zajistit jejich soulad s uvedenými standardy.

3.5. Shrnutí

Z titulu práva na zdraví mají lidé s variacemi pohlavních znaků právo na zajištění kvalitní zdravotní péče, která je jim finančně dostupná. Kvalitní zdravotní péče nesmí být založena na předsudcích vůči intersex osobám a zdravotní profesionálové by se rovněž měli vyhnout patologizujícímu jazyku. Integrovanou součástí kvalitní zdravotní péče je srozumitelné, adekvátní a komplexní informování osob s variacemi pohlavních znaků, i pokud jsou děti, o jejich zdravotní situaci, jejich diagnóze, včetně dopadů do sexuálního a reprodukčního zdraví, alternativách i výhodách a nevýhodách léčby. Do požadavku informovanosti spadá také právo na plný přístup do zdravotnické dokumentace.

Kvalitní zdravotní péče také musí být holistická a zaměřovat se na celkové psychické i fyzické zdraví člověka, včetně sexuálního a reprodukčního zdraví. Doporučuje se vytvoření multidisciplinárních týmů, které rovněž zajistí kontaktování osoby s variacemi pohlavních

znaků a jejich blízkých na jiné podpůrné a svépomocné skupiny. Příkladem zde rovněž může být maltský *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*, který přímo zakotvuje jak práci multidisciplinárních týmů, tak právo osoby s variacemi pohlavních znaků na psychologické poradenství a podporu.

V České republice není podle dostupných informací přístup k holistické podpoře, včetně psychologického poradenství a vzájemné podpory patientských nebo rodičovských organizací, dostatečný. Důvodem může být nedostatečné krytí terapeutické podpory z veřejného zdravotního pojištění, ale také neexistence širší fungující sítě svépomocných skupin. Z hlediska analyzovaných lidskoprávních standardů pak může být problematická také terminologie užívaná v českém prostředí, stavějící na lékařské diagnóze poruchy pohlavního vývoje (DSD).

4. PRÁVO NA SEBEURČENÍ

4.1. Úvod a kontext

4.1.1. *Dichotomie pohlaví*

Chápání pohlaví člověka jako dvou exkluzivních kategorií – mužské a ženské – znamená, že ihned po narození dítěte vzniká potřeba jedno z těchto pohlaví dítěti přisoudit. S kategoriemi mužského a ženského pohlaví jsou spojovány představy o standardním vzezření pohlavních orgánů. Právě tyto dvě kategorie proto také stojí za prováděním „normalizačních“ lékařských zákroků. Tyto zákroky tak, kromě dopadů popsaných v dřívější kapitole, mají další důležitý důsledek: provedený zákrok někdy rozhoduje také o registrovaném pohlaví dítěte, jehož pohlaví je jinak obtížně určitelné (Zvláštní zprávu OSN pro právo na zdraví 2015, odst. 85, také Blair 2015, Long 2015).

Od tohoto rozhodnutí se odvíjí velká část sociální identity dítěte: sociální pohlaví (gender), do kterého jej rodiče a další osoby odpovědné za výchovu budou vychovávat, vzorce chování, které v dítěti budou podporovány a které od dítěte budou očekávány, a mnoho dalšího. Neexistuje však žádná záruka, že pohlaví, o kterém takto za dítě rozhodnou druzí, bude v souladu s tím, které v průběhu svého vývoje dítě skutečně přijme za vlastní (Zillén, Garland, Slokenberga 2017, s. 42, také Blair 2015, Long 2015). U osob s variacemi pohlavních znaků existující výzkumy odhalily vyšší pravděpodobnost, že se u nich v průběhu jejich života projeví

nesoulad s jejich registrovaným pohlavím – podle studie z roku 2012 se může jednat až o 8,5–20 % těchto osob (Furtado 2012, s. 620–627).

4.1.2. Změna registrovaného pohlaví

Ve státech, které neumožňují změnit státem registrované pohlaví nebo pro takovou změnu kladou nepřiměřené podmínky, to může znamenat uzamčení dítěte nebo mladého člověka v pohlavní identitě, která mu není vlastní, a o které za něj rozhodli jiní (k tomuto tématu více Fafejta, Sloboda 2021, s. 22–23). Takový nesoulad se může výrazně projevit v každodenním životě. Pokud se trans člověk rozhodne vystupovat v souladu se svou vlastní pohlavní identitou, při každém jednání, při kterém musí ukazovat své dokumenty, včetně žádosti o zaměstnání, vyzvedávání balíku na poště nebo kontrole jízdního dokladu, se vystavuje nucenému coming outu, který je nejen nepříjemný, ale může být také motivem pro diskriminaci (ILGA Europe 2019, s. 36–37). Pokud to neučiní, může prožívat rozpor s vlastní genderovou identitou. Obě možnosti mohou mít závažné negativní dopady na kvalitu jeho života.

4.2. Mezinárodní právní rámec

Právo na změnu registrovaného pohlaví a právo na vlastní pohlavní sebeurčení se zpravidla posuzuje jako součást jiných základních lidských práv; práva na zachování duševní integrity chráněného podle čl. 3 *Listiny základních práv Evropské unie*; práva na osobní autonomii a nezávislost zakotveného v čl. 3 písm. a) *Úmluvy právech osob se zdravotním postižením*; nebo práva na to uchovat si, poznat a rozvíjet svou vlastní identitu, včetně genderové identity chráněném čl. 8 *Úmluvy o právech dítěte* (Tobin 2019, s. 295 an.).

Právo na sebeurčení a na rozhodování o své vlastní pohlavní identitě se chápe rovněž jako součást práva na soukromí, chráněného v čl. 8 *Evropské úmluvy o ochraně lidských právech a základních svobod*, čl. 17 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, čl. 16 *Úmluvy o právech dítěte* a čl. 23 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. Právo na soukromí implikuje také právo na to rozhodnout o své vlastní pohlavní identitě a jménu, včetně možnosti je svobodně měnit v registrech státu (*Goodwin proti Spojenému Království* (GC), č. 28957/95, 11. 7. 2002), i právo na to bez zásahu státu žít rodinným, partnerským a sexuálním životem (Komisař Rady Evropy pro lidská práva, 2015, s. 24)

Toto právo může být podle čl. 5 *Úmluvy o právech dítěte* limitováno v zájmu usměrňování a rodičovského vedení a výchovy dítěte. Rodičovské vedení a usměrňování však vždy musí být v nejlepším zájmu dítěte a směřovat k plnému umožnění užívání jeho práv do budoucnosti.

Pokud dítěti není umožněna účast na rozhodování o vlastní pohlavní identitě již v průběhu dětství, toto rozhodnutí nesmí být nevratné. Také z toho důvodu nemají být nevratné chirurgické zákroky upravující pohlaví dětí prováděny v jejich nízkém věku, kdy o nich nemohou spolurozhodovat – efektivně jim totiž odepírají právo na vlastní pohlavní sebeurčení a identitu (UN CRC 2019, CRC/C/ITA/CO/5-6, odst. 26; také Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 31–32).

4.2.1. Varianty registrace pohlaví

4.2.1.1. Je nutné registrovat pohlaví?

Kromě výše uvedených práv mají děti také právo na to být brzy po narození oficiálně registrovány státem. Toto právo je zakotveno v čl. 7 *Úmluvy o právech dítěte*, čl. 24 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech* a čl. 18 odst. 2 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. Žádné z těchto ustanovení však přímo nezakotvuje povinnost státu registrovat okamžitě také pohlaví dítěte. Mnohé organizace proto dlouhodobě doporučují odstranění informací o pohlaví z registračních i identifikačních dokumentů všech osob, protože tyto údaje jsou často důvodem stigmatizace či diskriminace intersex a transgender osob (OHCHR 2019, s. 29; Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9; shodně také *Jakartské principy a Maltská deklarace*, OII Europe 2013).

Zatím je však v naší společnosti pevně zakotvenou praktikou jak registrace pohlaví dítěte, tak vedení pohlavních identifikátorů v oficiální dokumentaci státu. Údaj o pohlaví je přítomen na většině důležitých dokumentů. Automatické vynechání registrace pohlaví jen u těch dětí, jejichž pohlaví není na první pohled určitelné, by mohla naopak vést k jejich další stigmatizaci nebo diskriminaci. Proto je doporučováno ji využívat spíše jako dobrovolné a doplňkové řešení (ILGA Europe 2019, s. 33; Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9).

4.2.1.2. Registrace jiného pohlaví

Do hry proto vstupují další varianty: varianta registrace “třetího” nebo “neutrálního pohlaví” a varianta ponechání pouze ženského a mužského pohlavního identifikátoru s možností flexibilní změny. První varianta vyjadřuje pozitivní přijetí intersex identity a může být pro část intersex osob preferovanou (ILGA Europe 2019, s. 33). Pro některé však může být stigmatizující a podobně jako vynechání pohlavního identifikátoru může také vést k diskriminaci.

Nemusí také odpovídat genderové identitě osob s variacemi pohlavních znaků. Jak vyplývá rovněž ze související sociologické studie, většina těchto osob se identifikuje buď jako ženy,

nebo jako muži. Jejich biologická odlišnost neznamená odlišnou genderovou identitu (Fafejta, Sloboda 2021, s. 24–25, také Inter 2015). Doporučuje se proto, aby třetí varianta pohlavního identifikátoru byla dostupná lidem s variací pohlavních znaků nebo nebinární pohlavní identitou, ale její využití nebylo povinné ani automatické pro lidi s variacemi pohlavních znaků (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9; shodně také *Jakartské principy*).

Doporučení komisaře Rady Evropy pro lidská práva (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9)

Doporučení č. 4

Členské státy by měly zprostředkovat uznání intersex osob před zákonem tím, že zajistí rychlé vydání rodných listů, zapsání do občanských registrů a vydání osobních dokladů se současným respektováním práva intersex osob na sebeurčení. To znamená, že by procedury zapisování a změny pohlavního identifikátoru v oficiálních dokumentech státu by měly být flexibilní a zároveň by měly obsahovat jinou možnost než pouze mužský a ženský identifikátor. Členské státy by měly zvážit, zda je nezbytné a přiměřené, aby oficiální osobní dokumenty obsahovaly identifikátor pohlaví.

4.2.1.3. Registrace a umožnění flexibilní změny

Poslední variantou, která přichází v úvahu vedle dobrovolných možností vynechání registrace pohlaví nebo registrace třetího pohlaví, je registrace ženského nebo mužského pohlavního identifikátoru tak jako u všech ostatních dětí. Podle *Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2191(2017)* (Parlamentní shromáždění Rady Evropy 2017b) a shodně také podle *Maltské deklarace* (OII Europe 2013) je však důležitým doplňkem této varianty umožnění flexibilní změny registrovaného pohlaví v případě, že se v průběhu vývoje dítěte projeví jeho jiná pohlavní identifikace.

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy, č. 2191 (2017): Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.3. s ohledem na občanský status a uznání pohlaví:

7.3.1. zajistily, aby zákony i praktiky doprovázející registraci dětí při narození, zejména ve vztahu k zapisování pohlaví novorozence, plně respektovaly právo na soukromí a byly dostatečně flexibilní ve vztahu s intersex dětem tak, aby rodiče těchto dětí ani dotčené lékaře a odborníky nenutily zveřejnit, že se dítě narodilo s variacemi pohlavních znaků;

7.3.3. zajistily, aby ve všech případech, kdy jsou pohlavní identifikátory užívány orgány veřejné moci, měli lidé k dispozici více možností pohlavního identifikátoru, zejména v případech intersex osob, které se neidentifikují jako muži ani jako ženy;

7.3.4. zvažily možnost dobrovolné registrace pohlavního identifikátoru na rodných listech a dalších osobních dokumentech pro všechny (...)

4.2.2. Změna registrovaného pohlaví

4.2.2.1. Podmínky pro změnu registrovaného pohlaví

Evropské státy dnes již běžně umožňují změnit státem registrované pohlaví. Většina z nich však klade pro takovou změnu pohlaví řadu podmínek; od diagnózy a hormonální léčby, přes rozvod manželství a změnu jména, až po podstoupení chirurgického zákroku a zneplodnění (Transgender Europe 2020). Tato procedura zpravidla vůbec není přístupná nezletilým (ibid.).

4.2.2.1.1. Stanoviska orgánů OSN

Mezinárodní instituce v posledních letech státům často připomínají potřebnost zajištění rychlé a flexibilní administrativní procedury změny pohlaví, bez zbytečných a nepřiměřených překážek. V roce 2017 vyzvala řada agentur OSN, zástupců regionálních a mezinárodních organizací i mezinárodních expertů, aby státy „zajistily rychlé transparentní a přístupné procedury změny registrovaného pohlaví bez zbytečných podmínek (...), včetně nucených zásahů, jako jsou sterilizace nebo diagnóza duševní poruchy.“ (OSN 2017, shodně také WPATH 2015). Stejná výzva rovněž varuje, že zapovídání změny pohlaví dětem a mladým lidem je vystavuje zvýšenému riziku stigmatizace, diskriminace nebo násilí. Porušuje tak základní princip zakotvený v čl. 3 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte, tedy že nejlepší zájem dítěte by měl být vždy primárním hlediskem (OSN 2017).

Obdobné principy shrnuje také článek 24c *Jakartských principů* (Jakartské principy 2017). Ten stanovuje, že i děti mají právo na formování vlastní genderové identity a při jakémkoli rozhodování, které se této identity týká, musí být brán v potaz jejich nejlepší zájem i jejich postoje. Toto právo je důležité pro všechny věkové skupiny obyvatel. Pro děti a mladé lidi je

téma genderové identity často stěžejním již při nástupu na střední školu. Procedura administrativní změny pohlaví proto musí být přístupná i jim (WPATH 2012, s. 12).

4.2.2.1.2. Stanoviska orgánů Rady Evropy

Právo na změnu registrovaného pohlaví přímo vyplývá z práva na soukromí specifikovaného výkladem Evropského soudu pro lidská práva. V případě *Van Kück proti Německu* (č. 35968/97, 12. 6. 2003) Evropský soud pro lidská práva konstatoval, že proces změny pohlaví musí být prakticky přístupný, a tedy že požadavky pro změnu pohlavní nesmí být nepřiměřené. Vyžadovat prokazování lékařské nezbytnosti úkonů souvisejících se změnou pohlaví proto, aby tyto úkony byly hrazeny ze zdravotního pojištění, je s tímto požadavkem neslučitelné. Takovým nepřiměřeným požadavkem je podle Evropského soudu pro lidská práva, mimo jiné, i podmínka chirurgického zákroku nebo zneplodnění (*A.P., Garçon a Nicot proti Francii*, č. 9885/12, 52471/13 a 52596/13, 6. 4. 2017).

Výzvu k zajištění jednoduché, rychlé a přístupné procedury změny pohlaví zopakovalo také Parlamentní shromáždění Rady Evropy ve své rezoluci z roku 2017 *Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám* (č. 2191(2017)).

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2191(2017): Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.3.2. zjednodušily procedury uznání pohlaví v souladu s doporučeními přijatými v Rezoluci 2048 (2015) Parlamentního shromáždění Rady Evropy a zajistily zejména, že tyto procedury jsou rychlé, transparentní a přístupné všem a založeny na principu sebeurčení dotčených osob (...)

Právo na uznání vlastní pohlavní identity mají, v souladu s čl. 8 Úmluvy o právech dítěte, také děti. Procedura změny registrovaného pohlaví tedy musí být dostupná i jim, a to v souladu s jejich právem na sebeurčení a právem na udržení a rozvoj vlastní identity (Tobin 2019, s. 295 an.; také Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2014). Jak zdůrazňuje *Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2048 (2015), Diskriminace transgender osob v Evropě*, rychlá a transparentní procedura změny pohlaví založena na principu sebeurčení má být přístupná bez ohledu na věk a v případě dětí musí plně respektovat princip jejich nejlepšího zájmu jako primárního hlediska. Také komisař Rady Evropy pro lidská práva (2014)

připomíná, že děti mají právo na sebeurčení a v realizaci tohoto práva jim nesmí být kladeny nepřiměřené překážky.

Parlamentní shromáždění Rady Evropy, Rezoluce 2048 (2015): Diskriminace transgender osob v Evropě

Parlamentní shromáždění vyzývá členské státy, aby (...)

6.2. ve vztahu k oficiálnímu uznání pohlaví

6.2.1. vytvořily rychlé, transparentní a přístupné procedury změny registrovaného jména a pohlaví transgender osob na rodných listech, osobních dokumentech, pasech, vzdělávacích certifikátech a dalších podobných dokumentech, které jsou založeny na principu sebeurčení; a zpřístupnilo tyto procedury všem osobám, které je chtějí využít, bez ohledu na jejich věk, diagnózu, finanční možnosti nebo policejních záznamech o dotčené osobě;

6.2.2. zrušilo pro přístup k proceduře změny registrovaného pohlaví i jména požadavek sterilizace a jiných nedobrovolných lékařských zásahů, včetně diagnózy duševní poruchy;

6.2.3. odstranily zákonné podmínky změny pohlaví zamezující transgender osob zůstat v manželském svazku a zajistily, že jejich manželé a děti nepozbydou některých práv;

6.2.4. zvážily přijetí možnosti registrovat třetí pohlavní identifikátor pro ty osoby, které si to přejí;

6.2.5. zajistily, aby nejlepší zájem dítěte byl vždy primárním hlediskem v rozhodování týkajícím se dětí; (...)

4.2.2.1.3. Stanovisko orgánů EU

Evropská unie zastává stejné stanovisko a vyzývá členské státy, aby přijaly flexibilní postupy zápisů pohlaví do matrik i jejich změny. Podporuje přitom ty procedury změny pohlaví, které jsou založeny na sebeurčení člověka, a tedy nevyžadují lékařské diagnózy, lékařské zákroky ani splnění dalších souvisejících podmínek.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (č. 2018/2878(RSP))

9. zdůrazňuje význam flexibilních postupů zápisů do matriky; vítá zákony přijaté v některých členských státech, které umožňují právní uznání pohlaví na základě sebeurčení; podněcuje ostatní členské státy k tomu, aby přijaly podobné právní předpisy, včetně flexibilních postupů pro změnu ukazatelů pohlaví, budou-li nadále evidovány, a jmen na rodných listech a občanských průkazech (včetně možnosti genderově neutrálních jmen).

Cíle zajistit, aby v členských státech fungovaly flexibilní a přístupné procedury změny pohlaví, si vytyčila Evropská unie i v *Strategii rovnosti LGBTI osob* z roku 2020 (Evropská komise 2020, s. 18). Strategie odkazuje na výše citovanou judikaturu Evropského soudu pro lidská práva, podle které nepřiměřené podmínky pro změnu pohlaví porušují lidská práva některých osob, a zavazuje Evropskou komisi k tomu, aby mezi členskými státy podporovala zvyšování povědomí o právech intersex osob i výměnu zkušeností s právními úpravami, které zavedly proceduru založenou na sebeurčení a neomezenou věkovými limity.

4.3. Česká legislativa a praxe

4.3.1. Registrace pohlaví

Česká republika je jednou ze zemí, kde se pohlaví registruje matričními úřady ihned po narození dítěte do knihy narození podle § 14 odst. 1 písm. c) o matrikách, jménu a příjmení.⁵⁹ V souladu s § 15 stejného zákona se tak děje na základě oznámení zdravotnického zařízení, matky dítěte nebo jiné fyzické osoby, a to nejpozději do 3 pracovních dnů od narození dítěte. Zákon neobsahuje výjimku a neumožňuje nevyplnění pohlavního identifikátoru, odložení jeho vyplnění nebo vyplnění jiného pohlaví než mužského a ženského.

Identifikátor mužského nebo ženského pohlaví je přítomen jak na rodném listě (§ 29 odst. písm. c) zákona o matrikách, jménu a příjmení), tak na občanském průkazu (§ 3 odst. 2 písm. a) zákona o občanských průkazech⁶⁰) a pasu (§ 6 odst. 3 zákona o cestovních dokladech⁶¹).

⁵⁹ Zákon č. 301/2000 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁰ Zákon č. 328/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁶¹ Zákon č. 329/1999 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Možnost neuvádět tento údaj v registrech státu i v uvedených dokumentech v České republice neexistuje.

4.3.2. Změna registrovaného pohlaví

Jedinou možností změnit pohlaví dítěte, které muselo být registrované do 3 dnů od narození dítěte, je podle české legislativy projít změnou pohlaví podle § 29 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku. Zákon pro změnu pohlaví vyžaduje podstoupení chirurgického zákroku při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů. Tato podmínka je v rozporu jak s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva (*Garçon a Nicot proti Francii*, č. 9885/12, 52471/13 a 52596/13, 6. 4. 2017), tak s rozhodnutím Evropského výboru pro sociální práva vůči České republice v *Transgender Europe a ILGA-Europe proti České republice* (stížnost č. 117/2015).

Vyžadovaný zákrok je dále specifikován v § 21 zákona o specifických zdravotních službách,⁶² který ve svém odst. 3 stanoví, že chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví se provedou pacientovi, který dovršil věk 18 let. V České republice, stejně tak jako v 33 dalších evropských zemích, je tedy možné proceduru úřední změny pohlaví podstoupit až po dosažení zletilosti (Transgender Europe 2018). Souhlas nezletilého zde nelze nahradit souhlasem zákonného zástupce.

4.4. Komparativní perspektiva

4.4.1. Odklad registrace

Většina států světa vyžaduje zápis pohlaví člověka do registru států i oficiálních dokumentů a zpravidla se tak děje velmi brzy po narození dítěte při jeho registraci. Některé, například Německo, však tento údaj vynechávají z občanských průkazů (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 40). Některé země, jako například Francie, Německo a Nizozemí, umožňují po určitou dobu odklad registrace pohlaví dítěte v případě variací pohlavních znaků. Francie takový odklad umožňuje až na tři roky (Evropská síť právních expertů v oblasti nediskriminace 2018, s. 66). Z evropských zemí pouze Finsko, Portugalsko a Malta tento odklad umožňují na neurčito do doby, kdy bude možné určit pohlaví dítěte spolehlivě. Malta umožňuje tento odklad až do doby 18 let věku intersex osoby s cílem umožnit takové osobě registraci pohlaví podle vlastní volby (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 37, 39).

⁶² Zákon č. 373/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

4.4.2. Registrace jiného pohlaví

Většina států světa, včetně evropských států, zároveň umožňuje pouze registraci mužského (M) nebo ženského (F) identifikátoru (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 37, 39). Existují však také výjimky. Již od roku 1945 umožňuje Mezinárodní asociace pro civilní letectví registraci třetího („X“) identifikátoru, stejně tak jako to v cestovních pasech v současnosti umožňuje množství neevropských zemí jako je Austrálie, Malajsie, Nepál,⁶³ Nový Zéland nebo Indie (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 40). V Evropě tuto možnost zatím v roce 2015 zavedla Malta v již citovaném *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*.

V roce 2019 ji možnost registrace třetího pohlaví zavedlo také Německo (BBC 2019). Tato regulace výsledkem dlouholetého procesu, ve kterém sehrál důležitou roli německý Spolkový Ústavní soud. Ten v roce 2017 rozhodl, že neexistence dobrovolné třetí možnosti pohlaví v registrech státu porušuje právo některých osob na osobní rozvoj a rovnost (1 BvR 2019/16, 10. 10. 2017). Podobný rozsudek v roce 2018 vydal také rakouský Ústavní soud, země však zatím tento rozsudek neimplementovala do legislativy (Reuters 2019).

4.4.3. Flexibilní procedura změny pohlaví

O něco flexibilnější jsou právní systémy některých zemí ve vztahu ke změně registrovaného pohlaví. Na Filipínách v roce 2008 Nejvyšší soud rozhodl, že v případě intersex člověka musí být možné flexibilně změnit registrované pohlaví v návaznosti na přirozený vývoj jeho biologického těla (International Commission of Jurists 2008b). Stále více a více států však umožňuje změnit registrované pohlaví člověka v průběhu života na základě jeho vlastního sebeurčení, bez požadavku lékařské diagnózy a zejména bez požadavku podstoupení chirurgických zákroků, které porušují lidská práva těchto osob.

První vlašťkou byla v tomto ohledu Argentina, která již v roce 2012 přijala velmi flexibilní a rychlou proceduru administrativní změny pohlaví založenou na sebeidentifikaci. Výslovně přitom v zákoně stanoví, že pro změnu pohlaví nesmí úřady v žádném případě vyžadovat podstoupení chirurgického zákroku, hormonálních nebo jakýchkoli jiných léčeb (Transgender Europe 2013).

⁶³ V Nepálu byla tato možnost zavedena po rozsudku Nejvyššího soudu v roce 2007.

4.4.3.1. Rozšiřující se konsenzus v Evropě

V Evropě prozatím nevyžadují chirurgické zákroky, léčbu ani diagnózu pro administrativní změnu pohlaví Dánsko, Malta, Irsko, Lucembursko, Norsko, Francie, Belgie, Řecko a Portugalsko (Evropská síť právních expertů v oblasti nediskriminace 2018, s. 59). Dánsko zrušilo veškeré medicínské požadavky pro uznání změny pohlaví včetně psychiatrické diagnózy, sterilizace i hormonální léčby již v roce 2014 (Transgender Europe 2014).

V roce 2015 přijala tento model i Malta v obecně vychvalovaném *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*. Zákon je postaven na plně sebeidentifikačním pojetí, změna vyžaduje jen deklaraci před notářem a celá procedura trvá maximálně 30 dní. Zákon také přímo zapovídá vyžadování lékařských informací za účelem změny pohlaví (Transgender Europe 2015a). Podobnou regulaci přijalo v roce 2015 i Irsko. Zde stačí, když osoba požádá o certifikát změny pohlaví spolu s prohlášením, že plně rozumí důsledkům své žádosti a je rozhodnuta žít v souladu se svým preferovaným genderem po zbytek svého života (Transgender Europe 2015b).

Norsko se vydalo na podobnou cestu v roce 2016, kdy přijalo zákon upravující proceduru změny pohlaví založenou plně na sebe-identifikaci, nevyžadující diagnózu, prokazování žité identity, a dokonce ani žádnou čekací dobu (Transgender Europe 2016). Ve stejném roce přijala takovou právní úpravu také Francie (ILGA Europe 2016) a v následujícím roce Řecko (ILGA Europe 2017). Obě tyto země však nadále vyžadují podstoupení tzv. *real-life test*, tedy prokázání, že daná osoba skutečně trvale žije jako osoba druhého pohlaví. V roce 2017 jednoduchý a flexibilní model změny pohlaví přijala také Belgie, která vyžaduje pouhou žádost k matričnímu úřadu a její opětovné potvrzení po třech měsících. Po této době matrika změnu pohlaví jednoduše provede. Portugalsko přijalo zákon o změně pohlaví, založený na sebe-identifikačním pojetí pro dospělé, v polovině roku 2018 (ILGA Europe 2018).

4.4.3.2. Omezený přístup pro děti

Ve většině států – i z těch, kde je změna pohlaví založena na sebe-identifikačním pojetí – je však procedura změny pohlaví nepřístupná dětem, popřípadě přípustná omezeně při splnění dalších specifických podmínek (Evropská síť právních expertů v oblasti nediskriminace 2018, s. 65–66). Pouze Itálie, Malta, Německo a Chorvatsko umožňují dítěti nebo jeho zákonným zástupcům (s respektováním práva dítěte na účast ve věci i na zohlednění jeho nejlepšího zájmu) požádat o změnu registrovaného pohlaví bez jakéhokoli věkového limitu – to znamená, že zákonní zástupci mohou změnit registrované pohlaví dítěte i v jeho nízkém věku (ibid.). Irsko, Portugalsko a Belgie umožňují takovou změnu pouze po dovršení 16 let dítěte (ibid.).

V Nizozemí nezletilí starší 16 let o tuto změnu mohou požádat sami, pokud doloží také tři různé lékařské zprávy, ale u dětí mladších 16 let změnu pohlaví nelze vůbec provést. V Řecku mohou o změnu požádat nezletilí starší 17 let se souhlasem zákonného zástupce, nezletilí starší 15 let musí doložit souhlas zákonného zástupce a zároveň souhlasné stanovisko specificky ustanovené komise (ibid.).

V Norsku mohou nezletilí starší 15 let požádat se souhlasem zákonného zástupce a nezletilí starší 16 let mohou požádat sami bez dalších podmínek (ibid.). Norsko však má specifickou proceduru změny registrovaného pohlaví pro intersex děti – zde mohou o změnu pohlaví požádat sami zákonní zástupci do doby 6 let věku dítěte (ibid.). Podobně je tomu také ve Švédsku, kde o změnu pohlaví intersex dítěte mohou požádat zákonní zástupci, avšak pouze se souhlasem dítěte samotného, pokud je dítě starší 12 let (ibid.).

4.5. Shrnutí

Lidé s variacemi pohlavních znaků musí být ve většině států od narození kategorizováni do jednoho ze dvou běžně uznávaných pohlaví. Musí tedy být označeni jako muži nebo jako ženy, což se pro některé z nich může ukázat jako problematické. Někdy doporučovaný postup formou registrace tzv. třetího pohlaví, popř. vynechání registrace pohlaví, se nejeví jako vhodný ve všech případech. Měl by tedy být pouze doplňkovou a dobrovolnou variantou řešení zápisu pohlaví jedince s variacemi pohlavních znaků. Z hlediska respektování pohlavního sebeurčení člověka, jeho duševní integrity a práva na soukromí, je naopak vhodnější registrovat jedno ze zavedených pohlaví, ale umožnit jeho následnou změnu bez nepřiměřených podmínek. Nepřiměřenou podmínkou je například vyžadování podstoupení chirurgických zákroků nebo zneplodnění, které přímo narušují právo na soukromí dotčeného jedince. Mezinárodní instituce ve shodě rovněž doporučují, aby změna pohlaví byla umožněna také dětem.

Česká legislativa prozatím situace, kdy u osoby s variacemi pohlavních znaků není spolehlivě určitelné pohlaví, popřípadě situace, kdy vyjde najevo, že určené pohlaví není v souladu s pohlavím přijatým daným jedincem, adekvátně neřeší (Fafejta, Sloboda 2021, s. 23–24). Neexistuje možnost odložit registraci pohlaví dítěte, které musí být zapsáno do tří dnů. Není možné ani zapsat jiné pohlaví nebo tuto kolonku zcela vynechat. Zároveň Česká republika klade přísné překážky pro změnu již registrovaného pohlaví. Touto změnou může projít pouze dospělý jedinec a dětem tedy není vůbec umožněna. Zároveň ještě stále Česká republika pro tuto administrativní změnu vyžaduje potvrzení o provedeném chirurgickém zákroku,

požadavek, který je v rozporu s Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod.

Inspirací přitom v této otázce může být České republice mnoho evropských zemí. Možnost registrovat třetí pohlaví zakotvila Malta a Německo. Z hlediska možnosti změny registrovaného pohlaví patří česká právní úprava mezi ty vůbec nejpřísnější (Transgender Europe 2020). Většina evropských států již, také pod vlivem judikatury Evropského soudu pro lidská práva, nevyžaduje podstoupení chirurgických zákroků. Mnoho z nich poté neklade ani další podmínky, jako například diagnózu. Podstatná část evropských zemí změnu registrovaného pohlaví umožňuje i dětem.

5. PRÁVO NA ÚČINNOU OCHRANU A NÁPRAVU

5.1. Úvod a kontext

5.1.1. *Ochrana před diskriminací*

Lidé s variacemi pohlavních znaků se mohou setkávat také s šikanou, znevýhodňováním, obtěžováním nebo nenávisnými projevy z důvodu jejich odlišnosti (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 43). Agentura pro základní práva Evropské unie také zjistila, že šedesát dva procent dotazovaných intersex osob se v každodenním životě někdy cítí diskriminováno kvůli svým pohlavním znakům (FRA 2020, s. 51 an.). Jedna třetina z těchto osob právě diskriminaci kvůli svým pohlavním znakům vnímá jako největší problém, se kterým se kvůli své identitě potkávají. Přibližně stejný poměr intersex osob za největší problém označuje šikanu a jiné formy obtěžování a násilí (ibid.).

Diskriminace, ponižování i násilí na intersex lidech se může projevovat také ve styku se zdravotnickým systémem. Necitlivý, stigmatizující a ponižující jazyk a jednání zdravotnického personálu i lékařské zákroky motivované stereotypním vnímáním pohlavní identity člověka mohou být formou diskriminace (OHCHR 2011, odst. 56–57). Pravděpodobně nejvíce viditelná širokou veřejností je však diskriminace intersex osob v oblasti sportu (OSN 2019). Intersex sportovkyně bývají nuceny podstupovat chromozomální nebo hormonální testování, aby prokázaly své ženství (ibid.). Tyto podmínky mohou vnímat jako mimořádně ponižující. Mimo

jiné znamenají také nedobrovolné odhalení poměrně citlivých osobních informací těchto sportovkyň.⁶⁴

5.1.2. Účinná náprava

Lidé s variacemi pohlavních znaků mohou být v průběhu svého života vystaveni některým formám porušování lidských práv z důvodu jejich pohlavních charakteristik. Některá z nich byla popsána v této studii. Přesto se jejich případy často nedostávají do médií ani k soudům. Vysoký Komisař OSN pro lidská práva příčinu tohoto stavu vidí v nízkém povědomí o právech osob s variacemi pohlavních znaků jak mezi nimi samotnými, mezi jejich zákonnými zástupci/rodiči, u odborné lékařské veřejnosti, ale i mezi právníky a soudci (OHCHR 2019, s. 33–34). V českém kontextu může být důvodem i vědomí nízké šance na úspěch u soudu i na získání odpovídajícího odškodnění (k tzv. *underreportingu* v případech diskriminace a jeho důvodům viz například Veřejný ochránce práv 2019, s. 50–52).

Dalším důvodem však může být i to, že v případě zásahů do tělesné integrity dětí často uplyne velmi dlouhá doba, než se o nich samotná osoba s variacemi pohlavních znaků dozví. Někteří z nich se o nich dozví až v dospělosti (Davis 2015, Blair 2015, Garcia 2015, Truffer 2015). Některé z nároků, které by bylo možné požadovat jako zadostiučinění za způsobenou újmu, tak již mohou být promlčené. Po tak dlouhé době také někdy bývá problém získat informace ze zdravotnické dokumentace (OHCHR 2019, s. 33-34; ILGA Europe 2019, s. 38). Pokud se intersex osoby o zákrocích, které na jejich těle byly provedeny, dozví dříve – ještě jako děti – zpravidla potřebují podporu vlastních rodičů k vedení soudního sporu za přiměřené zadostiučinění vést. Často to přitom bývají rodiče, kteří k nedobrovolným zákrokům dali souhlas. Dětem s variacemi pohlavních znaků je proto potřeba zajistit efektivní přístup k ochraně i zadostiučinění za způsobené újmy, který nebude závislý na aktivitě jejich zákonných zástupců.

⁶⁴ Známý je např. případ jihoafrické atletky Caster Semenya, zlaté medailistky z mistrovství světa v Berlíně v roce 2009, která byla následně podrobena takovému testování ze strany International Association of Athletics Federations (IAAF) a do roku 2010 nemohla závodit (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 44; OHCHR 2019, s. 31).

5.2. Mezinárodní právní rámec

Požadavek rovného přístupu k právům a nediskriminace obsahuje většina mezinárodních lidskoprávních úmluv: je zakotven v čl. 26 *Mezinárodního paktu o občanských a politických právech*, čl. 2 *Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech*, čl. 2 *Úmluvy o právech dítěte*, v čl. 5 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*, čl. 14 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod* i implicitně v čl. 1 *Úmluvy OSN proti mučení* (UN CAT 2008, CAT/C/GC/2).

Ochranu proti diskriminaci v zaměstnání poskytuje také *Směrnice Rady 2000/78/ES* ze dne 27. listopadu 2000, *kteřou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání* (tzv. rámcová směrnice). Všechny tyto mezinárodní právní normy chrání proti diskriminaci na základě pohlaví i jiného statusu. Tam se, mimo jiné, řadí také genderová identita, sexuální orientace, nebo zdravotní postižení (OHCHR 2015, A/HRC/29/23, odst. 42, UN CESCR 2016, E/C.12/GC/22, odst. 2, UN CEDAW 2010, CEDAW/C/GC/28, odst. 18). Byť žádná z těchto norem specificky nechrání proti diskriminaci na základě pohlavních charakteristik, intersex osoby pomohou požívat ochrany před diskriminací motivovanou ostatními chráněnými znaky, zejména chráněným znakem pohlaví (HRC 2011, Rezoluce č. 17/19, A/HRC/RES/17/19).

Právo na účinný přístup ke spravedlnosti a právo na účinnou nápravu je explicitně zakotveno v čl. 13 *Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením*. *Úmluva OSN proti mučení* požaduje ve svém čl. 14, aby státy zajistily efektivní přístup k přiměřenému zadostiučinění a odškodnění, včetně rehabilitace, pro oběti mučení. Toto právo zakotvuje také čl. 13 *Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod*. S ohledem na judikaturu Evropského soudu pro lidská práva lze navíc dovodit, že přístup ke spravedlnosti a účinné nápravě je implicitní součástí efektivní a praktické ochrany každého lidského práva (*Airey v. Ireland*, č. 6289/73, 7. 7. 1977, odst. 24). Podobný právní názor zastává také Evropský výbor pro sociální práva (*MDAC v. Belgium*, č. 109/2014, odst. 80).

5.2.1. Explicitní ochrana před diskriminací na základě pohlavních znaků

5.2.1.1. Stanovisko orgánů OSN

S cílem zajistit efektivní ochranu osob s variacemi pohlavních znaků doporučují orgány OSN zakotvení intersex statusu nebo pohlavních charakteristik jako specificky chráněného diskriminačního znaku. Tuto výzvu vyslovil v roce 2011 Komisař OSN pro lidská práva v roce

2011 (OHCHR 2011, odst. 17 a 79(c)) a v roce 2017 ji zopakoval nezávislý expert OSN na ochranu proti násilí a diskriminaci z důvodu sexuální orientace a genderové identity (A/HRC/35/36, odst. 14 a 57–58). Kromě výslovného zakotvení ochrany intersex osob do antidiskriminačních zákonů vyzval státy také k tomu, aby zajistily praktickou ochranu jejich marginalizací a exkluzí (ibid.).

Také výbory OSN dohlížející na implementaci jednotlivých lidskoprávních úmluv OSN pravidelně státy vyzývají, aby ukotvily explicitní ochranu intersex osob do zákonů na ochranu proti diskriminaci a zajistily, aby jejich ochrana byla prakticky efektivní. Taková doporučení opakovaně přijal Výbor OSN pro lidská práva (UN HRC 2017, CCPR/C/CMR/CO/5, odst. 14; UN HRC 2018, CCPR/C/LBN/CO/3, odst. 14; UN HRC 2017, CCPR/C/AUS/CO/6, odst. 25–28), Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva (UN CESCR 2020, E/C.12/UKR/CO/7; UN CESCR 2019, E/C.12/CHE/CO/4; UN CESCR 2019, E/C.12/ECU/CO/4; UN CESCR 2018, E/C.12/MEX/CO/5-6), Výbor OSN pro odstranění diskriminace žen (UN CEDAW 2018, CEDAW/C/CHL/CO/7, odst.15(d); UN CEDAW 2018, CEDAW/C/LUX/CO/6-7, odst. 39–40) i Výbor OSN pro práva dítěte. Ten například vyzval Maďarsko, aby přijalo národní strategii ochrany všech dětí před násilím a diskriminací, a své zákony efektivně uplatňovalo na ochranu intersex dětí (UN CRC 2020, CRC/C/HUN/CO/6, odst. 24). Podobně k efektivnímu uplatňování antidiskriminační legislativy vůči intersex dětem vyzval také Koreu (UN CRC 2019, CRC/C/KOR/CO/5-6, odst. 16–17).

5.2.1.2. Stanovisko orgánů Rady Evropy

Na potřebu efektivní ochrany proti diskriminaci upozorňují také regionální lidskoprávní orgány. Komisař Rady Evropy pro lidská práva vyzval, aby státy přehodnotily legislativu na ochranu proti diskriminaci a proti násilí z nenávisti tak, aby explicitně zahrnovala pohlavní charakteristiky mezi chráněné znaky. Pokud to nebude možné, doporučil, aby státy alespoň vydaly explicitní a autoritativní výkladové stanovisko, ve kterém specifikují, že intersex lidé jsou chráněni pod charakteristikou pohlaví (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 9).

Parlamentní shromáždění Rady Evropy v Rezoluci č. 2048 (2015) *Diskriminace transgender osob v Evropě* z roku 2017 také doporučuje členským státům, aby diskriminaci na základě pohlavních znaků zakotvily explicitně anebo alespoň zajistily povědomí všech dotčených odborníků, že intersex osoby jsou chráněny před diskriminací pod chráněným znakem pohlaví nebo jinou podobnou charakteristikou (bod 7.4).

5.2.1.3. Stanovisko orgánů Evropské unie

Evropský parlament v usnesení z roku 2019 zopakoval podobná doporučení o explicitním přijetí pohlavních znaků jako zakázaného diskriminačního důvodu. *Strategie Evropské unie k rovnosti LGBTI osob* z roku 2020 konstatuje, že intersex osoby dosud nejsou proti diskriminaci v evropské legislativě dostatečně chráněny a stanovuje si za cíl prozkoumat způsoby, jak jejich ochranu účinně zajistit (Evropská komise 2020, s. 7).

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))

Medikalizace a patologizace

Evropský parlament (...)

10. vyjadřuje politování nad tím, že pohlavní znaky nejsou v celé EU uznávány za důvod diskriminace, a zdůrazňuje proto důležitost tohoto kritéria k tomu, aby byl intersexuálním osobám zajištěn přístup ke spravedlnosti;

5.2.2. Zajištění praktického vymáhání

5.2.2.1. Stanovisko orgánů OSN

Zakotvení pohlavních charakteristik jako chráněného znaku do diskriminační legislativy však nestačí k zajištění praktické ochrany. Společné veřejné prohlášení expertů OSN a regionálních organizací v roce 2016 proto vyzvalo nejen k explicitnímu zákazu diskriminaci na základě pohlavních charakteristik v přístupu ke vzdělání, lékařské péči, zaměstnání, sportu, v detenčních zařízeních, v přístupu k veřejným službám, ale také k zajištění praktického postihování této diskriminace (OHCHR 2016). To podle uvedených expertů znamená zajištění odpovídajícího proškolení soudních pracovníků, migračních úředníků, policistů, lékařů a dalšího zdravotního personálu, učitelů a dalších odborníků přicházejících s intersex osobami do kontaktu (ibid.).

Speciální pozornosti se ze strany mezinárodních organizací dostalo diskriminaci ve sportu: v roce 2019 vyzvalo Valné shromáždění OSN rezoluci vyzývající k ukončení diskriminace intersex dívek a žen ve sportu (OSN 2019). Valné shromáždění vyjádřilo znepokojení nad pravidly sportovních asociací, které nutí ženy a dívky s variacemi pohlavních znaků podstupovat různé formy testování a zákroků – zejména snižování hladiny testosteronu – které jsou ponižující a diskriminační. Podle Valného shromáždění tyto podmínky porušují právo na

jejich fyzické, duševní, sexuální a reprodukční zdraví, právo na práci, na soukromí, na vlastní tělesnou integritu a autonomii i na ochranu před mučením a jinými formami špatného zacházení. Vyzvalo členské státy OSN, aby zajistily, že pravidla sportovních asociací odstraní všechny podmínky, které by mohly obsahovat formy nedobrovolných, ponižujících a škodlivých zákroků, založených jen na stereotypním pojetí lidského těla (ibid.).

5.2.2.2. Stanovisko orgánů Rady Evropy

K zajištění účinné a praktické ochrany před diskriminací vyzývá také Komisař Rady Evropy pro lidská práva. Ten za tím účelem doporučuje, aby národní instituce na ochranu rovného zacházení úzce pracovaly s intersex lidmi a jejich organizacemi s cílem zajistit efektivní ochranu proti diskriminaci (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 13). Diskriminace intersex osob má podle komisaře, podobně jako ostatní formy porušování jejich lidských práv, zárodek v patologizaci intersex osob. Komisař proto rovněž vyzývá k přehodnocení mezinárodní i národních klasifikací nemocí, které zakotvují poruchy sexuálního vývoje (DSD) jako nemoc (ibid.).

Parlamentní shromáždění Rady Evropy tento požadavek vzneslo také v roce 2017 ve své rezoluci *Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám* (č. 2191 (2017)). Doporučuje rovněž aktivní spolupráci s intersex organizacemi v oblasti zvyšování povědomí o intersex osobách a jejich právech (bod 8).

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2191 (2017): Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.4. S cílem bojovat proti diskriminaci intersex osob zajistily, že legislativa na ochranu proti diskriminaci je účinně aplikována také k ochraně intersex osob, a to buď explicitním zahrnutím pohlavních charakteristik jako chráněného znaku v celé antidiskriminační legislativě, nebo zvýšením povědomí o mezi relevantními odborníky (právníky, policisty, státními zástupci, soudci a dalšími) i intersex osobami, že intersex osoby jsou chráněny pod charakteristikou „pohlaví“ nebo „jiné postavení“.

5.2.2.3. Stanoviska orgánů Evropské unie

K zajištění účinné ochrany proti diskriminaci vyzývá také Evropský parlament. Kromě zajištění efektivní ochrany proti diskriminaci členské státy vyzývá také k tomu, aby aktivně podporovaly organizace, které pracují na odstranění stigma spojeného s intersexualitou.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))

Medikalizace a patologizace

Evropský parlament (...)

4. vyzývá Komisi a členské státy, aby podporovaly organizace, které pracují na odstranění stigma, jímž jsou intersexuální osoby zatíženy;

5. vyzývá Komisi a členské státy, aby zvýšily financování organizací občanské společnosti věnujících se problematice intersexuality;

11. vyzývá Komisi, aby zintenzívnila výměnu osvědčených postupů v této věci; vyzývá členské státy, aby přijaly potřebné právní předpisy, které zajistí odpovídající ochranu, respektování a prosazování základních práv intersexuálních osob, včetně intersexuálních dětí, a zajistí také plnou ochranu před diskriminací; (...)

5.2.3. Účinné prošetření a náprava

Některé intersex osoby se z mnoha různých důvodů nemohou domoci účinného prošetření a nápravy v případě porušení jejich lidských práv z důvodu jejich pohlavní odlišnosti. Některé mezinárodní instituce proto zmiňují potřebu systematického prošetření existujících praktik s cílem zajistit jak individuální přístup ke spravedlnosti a nápravě, tak kolektivní zadostiučinění. Hovoří v tomto smyslu o tzv. právu na pravdu – právu na odpovídající prošetření porušování lidských práv a právu obětí na to, zjistit, kdo je za ně odpovědný (Nezávislý expert k aktualizaci Principů k boji proti beztrestnosti porušování lidských práv, 2005, E/CN.4/2005/102/Add., princip č. 2, s. 2).

5.2.3.1. Stanoviska orgánů OSN

Výbory OSN, sledující implementaci jednotlivých úmluv, jakož i další orgány OSN pravidelně státům doporučují zajistit systematické prošetření porušování lidských práv intersex osob i zajištění odpovídajícího zadostiučinění. Již v roce 2014 tato výzva zazněla ve společném prohlášení mnoha agentur OSN (WHO, OHCHR, UNICEF a dalších) *Eliminace nucené a jinak nedobrovolné sterilizace* (OSN 2014). Podle prohlášení mají státy za prvé uznat, že praktiky nedobrovolných lékařských zákroků na tělech intersex dětí jsou systémovým porušováním lidských práv. Za druhé mají státy vyšetřit rozsah těchto praktik, zajistit potrestání odpovědných osob a zajistit intersex osobám zadostiučinění a odškodnění (ibid.).

Jakartské principy (2017) rovněž hovoří o právu na pravdu. Vyžadují, kromě jiného, aby státy přijaly legislativu, která zajistí odpovídající zadostiučinění a odškodnění za nedobrovolné zákroky, kterým byly vystaveny intersex osoby z důvodu svých pohlavních charakteristik (viz pravidlo č. 37). Doporučují zejména, aby státy zajistily plný a dlouhodobý přístup k lékařské dokumentaci tak, aby bylo možné ji efektivně využít k zjištění pravdy ohledně zákroků na intersex dětech (ibid.).

Podobná doporučení pravidelně vydává jak Výbor OSN pro práva dítěte (UN CRC 2019, CRC/C/MLT/CO/3-6, odst. 29), tak Výbor OSN proti mučení (UN CAT 2018, CAT/C/NLD/CO/7, odst. 53, UN CAT 2019, CAT/C/GBR/CO/6, odst. 65; UN CAT 2016, CAT/C/AUT/CO/6, odst. 45; UN CAT 2016, CAT/C/CHN/CO/5, odst. 56; UN CAT 2016, CAT/C/FRA/CO/710, odst. 35). Výbor OSN pro odstranění diskriminace žen navíc doporučuje, aby státy v těchto případech přehodnotily promlčecí lhůty, které brání v přístupu ke spravedlnosti, a zvážily ustanovení zvláštních kompenzačních mechanismů pro tato systematická porušování lidských práv (UN CEDAW 2018, CEDAW/C/DEU/CO/7-8, odst. 24(e)). Vyžaduje rovněž po státech, aby intersex osobám zajistily efektivní přístup k lékařské dokumentaci a samy prověřily tyto praktiky, potrestaly odpovědné osoby a poskytly zadostiučinění a odškodnění obětem (UN CEDAW 2015, CEDAW/C/NAM/CO/4-5, odst. 37).

5.2.3.2. Stanoviska orgánů Rady Evropy

Obdobné požadavky zaznívají také na evropské úrovni. Parlamentní shromáždění Rady Evropy v roce 2017 rovněž doporučilo členským státům pečlivě vyšetřit porušování lidských práv intersex osob a zajistit jim efektivní přístup ke kompenzaci. Kromě toho doporučilo rovněž zavést kampaně na zvyšování povědomí jejich o situaci a právech jak mezi obecnou populací, tak mezi odborníky, kteří s intersex osobami přicházejí do kontaktu.

Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy č. 2191 (2017): Podpora lidských práv a odstranění diskriminace vůči intersex osobám

(...) Shromáždění vyzývá členské státy, aby:

7.5 Sbíraly data a zajistily výzkum o situaci intersex lidí a jejich právech, včetně dlouhodobých dopadů „normalizačních“ lékařských zákroků, sterilizace a dalších forem zákroků na intersex lidech bez jejich svobodného a informovaného souhlasu a zároveň:

7.5.1 provedly vyšetřování újmy způsobené těmito zákroky na intersex lidech a zvážili zajištění adekvátního odškodnění, např. prostřednictvím specifického kompenzačního fondu, těm intersex osobám, které v důsledku těchto lékařských zákroků utrpěly újmu;

7.5.2 s cílem komplexně zmapovat stávající praxi zachovaly záznamy o všech zákrocích provedených na dětech s variacemi pohlavních orgánů; a

7.5.3 implementovaly kampaně s cílem zvýšit povědomí o situaci a právech intersex lidí mezi většinovou populací i odborníky, kteří s intersex lidmi pracují.

5.2.3.3. Stanoviska orgánů Evropské unie

K provedení komplexního výzkumu o situaci a právech intersex osob vyzývá také *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))*, které zároveň vyzývá Evropskou komisi, aby zajistila, že z finančních prostředků Evropské unie nebudou podporovány žádné projekty, které mohou porušovat práva intersex osob, a naopak své financování zaměřila na výzkumné projekty zabývající se situací intersexuálních osob z hlediska lidských práv.

Usnesení Evropského parlamentu ze dne 14. února 2019 o právech intersexuálních osob (2018/2878(RSP))

Evropský parlament (...)

12. vyzývá všechny příslušné zúčastněné strany, aby uskutečnily výzkum zaměřený na intersexuální osoby, a to ze sociologického a lidskoprávního úhlu pohledu, nikoli z medicínského hlediska;

13. vyzývá Komisi, aby zajistila, aby z finančních prostředků EU nebyly podporovány výzkumné nebo zdravotnické projekty, které dále přispívají k porušování lidských práv intersexuálních osob, a to v rámci evropských referenčních sítí; vyzývá Komisi a členské státy, aby podporovaly a financovaly výzkum zabývající se situací intersexuálních osob z hlediska lidských práv.

5.3. Český právní rámec a praxe

5.3.1. Ochrana proti diskriminaci

Česká republika má komplexní systém ochrany proti diskriminaci. *Listina základních práv a svobod* zajišťuje právo na rovné postavení před zákonem (čl. 1) a rovné zacházení v užívání základních práv a svobod všem bez rozdílu pohlaví, rasy, barvy pleti, jazyka, víry a náboženství, politického či jiného smýšlení, národního nebo sociálního původu, příslušnosti k národnostní nebo etnické menšině, majetku, rodu nebo jiného postavení (čl. 3 odst. 1).

Kromě toho *zákon o rovném zacházení a o právních prostředcích ochrany před diskriminací* („antidiskriminační zákon“)⁶⁵ zakotvuje specifickou ochranu ve vybraných oblastech života proti přímé a nepřímé diskriminaci i proti diskriminačnímu obtěžování z důvodů rasy, etnického původu, národnosti, pohlaví, sexuální orientace, věku, zdravotního postižení, náboženského vyznání, víry či světového názoru (§ 2 odst. 3 *antidiskriminačního zákona*). Zákon tedy neobsahuje specifickou ochranu proti diskriminaci na základě pohlavních charakteristik a, na rozdíl od čl. 3 odst. 1 *Listiny základních práv a svobod*, také nezahrnuje ochranu na základě „jiného statusu“, pod kterým by bylo možno zahrnout také pohlavní charakteristiky.

Ochranu proti diskriminaci ve specifické oblasti spotřebitelských vztahů poskytuje *zákon o ochraně spotřebitele*,⁶⁶ který v § 6 zapovídá diskriminaci při prodeji výrobků nebo poskytování služeb spotřebiteli bez vázanosti na specifické diskriminační důvody; intersex osoby tak pod tuto ochranu spadají. Podobnou ochranu proti jakékoli diskriminaci zakotvuje v pracovněprávních vztazích také *zákoník práce*,⁶⁷ který v § 16 odst. 2 pouze příkladem vyjmenovává některé chráněné diskriminační důvody.

⁶⁵ Zákon č. 198/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁶ Zákon č. 634/1992 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁶⁷ zákon č. 262/2002 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

Veřejný ochránce práv, který je podle zákona odpovědný za metodickou pomoc obětem diskriminace při podávání návrhů na zahájení řízení z důvodů diskriminace, vydávání zpráv, doporučení i výzkumů v oblasti diskriminace⁶⁸ zastává ve své praxi právní názor, že pohlavní charakteristiky jsou chráněny pod chráněným znakem „pohlaví“ (Veřejný ochránce práv, 7238/2014/VOP, 29. 9. 2016). *Antidiskriminační zákon* však v § 2 odst. 4 pod chráněným znakem pohlaví výslovně zahrnuje pouze diskriminaci z důvodu těhotenství, mateřství nebo otcovství a z důvodu pohlavní identifikace. Výklad zahrnující také pohlavní charakteristiky proto nemusí být dostatečně zavedený a akceptovaný, aby intersex osobám poskytoval právní jistotu možnosti domoci se ochrany proti diskriminaci na základě *antidiskriminačního zákona*.

5.3.2. Ochrana před násilím z nenávisťi

Podobná je situace v případě legislativy na ochranu proti násilím z nenávisťi a nenávisťných projevů. *Trestní zákoník*⁶⁹ chrání v § 355 veřejné nenávisťné projevy (hanobení) vůči skupině osob pro jejich skutečnou nebo domnělou rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že jsou skutečně nebo domněle bez vyznání. V § 356 poté zapovídá podněcování nenávisťi vůči skupině osob z důvodu jejich příslušnosti k národu, rase, etnické skupině, náboženství, třídě nebo jiné skupině osob. Pohlavní charakteristiky opět nejsou chráněným znakem ani u jednoho trestného činu zapovídajícího nenávisťné projevy a nelze je v tomto případě ani zahrnout pod znak pohlaví, protože ten rovněž není chráněn.

Situace je podobná v případě násilím z nenávisťi. *Trestní zákoník* v § 352 odst. 2 poskytuje zvýšenou ochranu proti násilím nebo vyhrožování násilím vůči skupině osob pro jejich rasu, příslušnost k etnické skupině, národnost, politické přesvědčení, vyznání nebo proto, že jsou skutečně nebo domněle bez vyznání. Zákon opět neposkytuje zvýšenou ochranu proti násilím z nenávisťi z důvodu pohlaví nebo pohlavních znaků. Podobná je situace v případě kvalifikovaných skutkových podstat některých trestných činů, které rovněž obsahují zvýšenou ochranu pro některé skupiny osob, avšak skupinu osob definovanou pohlavními znaky nebo pohlavím zde nelze zařadit.⁷⁰ Z výzkumu In Iustitia z roku 2018 hodnotící efektivitu české

⁶⁸ Je českým národním orgánem pro rovné zacházení, tzv. equality body. Viz § 2 odst. 5 a § 21b zákona č. 349/1999 Sb., o Veřejném ochránci práv.

⁶⁹ Zákon č. 40/2009 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁰ Jedná se například o trestný čin vraždy podle § 140 odst. 3 trestního zákoníku, trestný čin těžkého ublížení a zdraví podle § 145 odst. 2, ublížení na zdraví podle § 146 odst. 2, trestný čin mučení podle

legislativy z hlediska efektivity ochrany obětí násilí z nenávisti nebo nenávistných projevů přitom vyplývá, že taková ochrana v České republice prakticky chybí (In Iustitia 2017, s. 54).

V úvahu by připadalo jejich zahrnutí do „jiné skupiny osob“ pouze v případě trestního činu podněcování nenávisti podle § 356 *trestního zákoníku*, avšak takový postup opět nezajišťuje právní jistotu obětem, protože soudy ani jiné orgány se zatím k takovému výkladu nevyjádřily. Podobně je to přitom s ukládáním trestu; přestože § 42 písm. b) *trestního zákoníku* stanovuje, že spáchání trestného činu z národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní či jiné podobné nenávisti nebo z jiné zvláště zavrženíhodné pohnutky je přitěžující okolností, není zde právní jistota, zda toto ustanovení bude aplikováno také v případě trestných činů vůči intersex osobám.

5.3.3. Účinné prošetření a náprava

V České republice doposud nebyl proveden žádný rozsáhlý výzkum zaměřující se na porušování práv intersex lidí a vláda nepřijala specifický kompenzační mechanismus pro jejich odškodnění. Ostatně, normalizační lékařské zákroky na tělech intersex dětí bez jejich svobodného a informovaného souhlasu jsou podle některých českých výpovědí stále prováděny (Fafejta, Sloboda 2021, s. 10–11), jejich soulad s legislativou však zatím nebyl autoritativně zpochybněn.

V individuálních případech se intersex jedinci mohou domoci přiměřeného zadostiučinění i odškodnění za zásah do svých práv. Základní právní úprava je obsažena v *občanském zákoníku*.⁷¹ Podle § 2956 má osoba, do jejichž práv bylo zasaženo, právo na náhradu škody i nemajetkové újmy, včetně odčinění způsobených duševních útrap. Při újmách na zdraví se podle § 2958 odčinuje újma peněžitou náhradou vyvažující plně vytrpěné bolesti a další nemajetkové újmy, včetně ztížení společenského uplatnění, a také náklady spojené s péčí o zdraví podle § 2960.

Zákon stanoví ve vztahu k odčinění újmy způsobené na těchto právech obecnou tříletou promlčecí lhůtu (§ 612 ve spojení s § 629 *občanského zákoníku*), která se započíná ode dne, kdy se oprávněná osoba dozvěděla o škodě a kdo za ni odpovídá, případně kdy se tyto informace dozvědět měla a mohla (§ 619 odst. 2 a § 620 *občanského zákoníku*). V případě

§ 149 odst. 2, zbavení osobní svobody podle § 170 odst. 2 nebo omezení osobní svobody podle § 171 odst. 3, trestný čin vydírání podle § 175 odst. 2 a jiné.

⁷¹ Zákon č. 82/2012 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

nezletilých, kterým byla způsobena újma na zdraví, však tato lhůta započne běžet nejdříve v okamžiku jejich plné svéprávnosti a v případě, že plné svéprávnosti nenabydou, v okamžiku, kdy jim je jmenován opatrovník (§ 622 *občanského zákoníku*). Pokud se intersex osoby dozví o nedobrovolných zákrocích na svých tělech v dětství, mohou se domoci škody i nemajetkové újmy až po dosažení zletilosti.

Problematický však někdy může být přístup ke zdravotnické dokumentaci.⁷² Podle *zákona o zdravotních službách*⁷³ je poskytovatel povinen vést a uchovávat zdravotnickou dokumentaci pouze v období vymezeném ve *vyhlášce o zdravotnické dokumentaci*.⁷⁴ Příloha č. 2 k této vyhlášce stanoví různé doby uchovávání zdravotnické dokumentace, po které nesmí být dokumentace zničena. Například v případě obecné ambulantní péče je doba uchovávání pouhých pět let (bod 2), v případě jednodenní péče deset let (bod 6) a pouze v případě lůžkové péče je doba uchovávání 20, resp. 40 let (bod 5). Pokud tedy byly zákroky na intersex dětech provedeny ambulantně nebo formou jednodenní péče, v době dospělosti intersex osob již dokumentace nemusí být dostupná.

5.4. Komparativní perspektiva

5.4.1. Ochrana proti diskriminaci na základě pohlavních znaků

Česká legislativa sice pohlavní charakteristiky explicitně nezmiňuje jako chráněný důvod, ale v zásadě lze dovodit, že intersex osoby jsou chráněny před diskriminací na základě jiných znaků: pohlaví nebo jiného podobného postavení. Tento přístup není v Evropě ojedinělý. Podle studie Evropské sítě expertů pro rovnost pohlaví z roku 2017 je častější než explicitní ochrana intersex osob (Evropská síť expertů pro rovnost pohlaví 2018, s. 70–71). V případě většiny zemí se však ochrana intersex osob v rámci této legislativy předpokládá. I tato expertní síť předvídá, že výklad zahrnující intersex osoby pod jiné chráněné důvody se ustálí po tom, co se některé případy diskriminace nebo násilí z nenávisti vůči intersex osobám dostanou před soud (*ibid.*).

Do té doby však intersex lidé mohou čelit právní nejistotě. Některé organizace zároveň varují, že tento přístup dále podporuje neviditelnost intersex osob i jejich problémů (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 44). Některé státy proto přistoupily k explicitnímu zakotvení

⁷² K právu na nahlížení do zdravotnické dokumentace viz s. 41–43.

⁷³ Zákon č. 372/2011 Sb., ve znění pozdějších předpisů.

⁷⁴ Vyhláška č. 98/2012 Sb.

pohlavních znaků jako chráněného diskriminačního důvodu. První zemí byla v roce 2005 Jižní Afrika, která do svého *zákona o rovném zacházení a prevenci diskriminace* zahrnuje vysvětlení, že intersex osoby jsou ty s variacemi pohlavních znaků, které nejsou zcela typické, a stanovila, že tyto osoby jsou chráněné pod znakem pohlaví.⁷⁵ Podobný přístup zvolilo také Finsko, které ve svém *zákoně o rovnosti pohlaví* v roce 2015 specifikovalo, že chráněný znak „pohlavní identity“ zahrnuje také pohlavní znaky, které nejsou jednoznačně typicky mužské ani ženské.⁷⁶

Baskicko (autonomní společenství) již předtím v roce 2012 rovněž přijalo *zákon na ochranu proti diskriminaci*, který se vztahuje specificky také na intersex osoby. Zakotvuje kromě ochrany proti diskriminaci také právo na účast intersex lidí ve veřejné správě a podporu organizací pracujících v této oblasti (čl. 6 odst. 4 citovaného zákona, citováno podle Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 45). Austrálie rovněž zahrnuje v roce 2013 do svého *zákona na ochranu proti diskriminaci na základě pohlaví* také ochranu proti diskriminaci na základě intersex statusu, který je definován jako „fyzické, hormonální nebo genetické znaky, které nejsou zcela ženské ani mužské, které jsou ženské i mužské zároveň, nebo které nejsou ani ženské ani mužské“.⁷⁷ Nizozemí také v roce 2019 zakotvilo „pohlaví charakteristiky“ jako chráněný znak v antidiskriminační legislativě explicitně (OII Europe 2019).

Konečně, mezi příklady dobré praxe nelze opět nezmínit Maltský *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act* z roku 2015. Ten zakotvuje ochranu proti diskriminaci na základě pohlavních charakteristik, které definuje jako „chromozomální, gonadální a anatomické charakteristiky osoby, zahrnující primární znaky, mezi které patří reprodukční orgány a genitálie a/nebo chromozomální struktury a hormony, a sekundární znaky, mezi které patří svalová hmota, ochlupení, prsa a/nebo jiné struktury.“

5.4.2. Praktická a účinná ochrana

Kromě legislativní ochrany však státy implementují také další aktivity k zvýšení praktické efektivity ochrany proti diskriminaci. Například Malta na školách implementuje specifickou strategii ochrany proti diskriminaci trans, intersex a genderově diverzních studentů (Malta, Ministerstvo školství a zaměstnanosti 2015). Podobná politika je implementována také v Austrálii, která zároveň podporuje další formy zvyšování povědomí o problematice intersex

⁷⁵ Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act, 2000, novelizace z roku 2005.

⁷⁶ Act on Equality Between Men and Women, 2015, Sekce 3.

⁷⁷ Sex Discrimination Act, 2013, článek 5 písm. c).

osob (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 48). Australská Rada pro reklamu například přijala dokument o diskriminaci na základě pohlaví, ve kterém specifikuje podoby reklam, které diskriminují na základě pohlaví. Zahrnuje zde například reklamy, které působí pro některé z pohlaví ponižujícím dojmem, a odkazuje přímo také na zobrazování intersex osob (ibid.). Austrálie také zajišťuje financování neziskovým organizacím pro publikování informačních brožur o intersex problematice (ibid.).

Stabilní financování pro neziskové organizace pracující na zvyšování povědomí o intersex lidech nebo na ochraně jejich práv zajišťuje také Nizozemí (OII Europe 2018) a Malta (OII Europe 2019). V neposlední řadě se lze inspirovat také veřejnými kampaněmi implementovanými v Německu a Lucembursku (OII Europe 2018 a 2019). Německé federální ministerstvo pro rodinné záležitosti, seniory, ženy a mládež provozuje web – Rainbow Web Portal (Duhový portál) – na kterém poskytuje poradenství a podporu LGBTI komunitě a také informuje veřejnost o souvisejících tématech, včetně různých témat souvisejících s intersex problematikou. Podobnou webovou stránku, specificky zaměřenou na intersex osoby a obsahující mimo jiné videa ve srozumitelném jazyce poskytující rodičům informace o intersex dětech, provozuje také Lucembursko.

5.4.3. Účinné prošetření a náprava

To, že se případy porušování lidských práv intersex osob příliš nedostávají před soudy, není specifikem České republiky. Ani v celosvětovém měřítku takových případů nenalezneme mnoho. Výjimkou je však Německo, kde je téma odškodnění intersex osob za systematické porušování jejich práv, na stole minimálně od roku 2008, kdy takový první podobný případ projednával Krajský soud v Kolíně. Žalobcem byl Christiane Völling, kterému lékaři v období puberty provedli normalizační zákrok odstraňující vnitřní ženské pohlavní orgány, avšak o povaze zákroku ho neinformovali. Naopak jej drželi v přesvědčení, že se jedná o nebezpečnou tkáň, kterou je nezbytné odstranit. Lékařský zákrok na něm zanechal trvalé důsledky, včetně zdravotních komplikací. Krajský soud v Kolíně mu přiznal odškodnění ve výši 100 000 € za zásah do práva na zdraví a sebeurčení (International Commission of Jurists 2008c). Odškodnění za nedobrovolný zásah do tělesné integrity bylo v roce 2015 přiznáno také Michaele Raab státním soudem v Norimberku (Baller, Stern 2015, citováno z OHCHR 2019, s. 33).

Podobný případ projednával v roce 2012 také soud v Chile. Žalobci zde byli rodiče Benjamin Maricarmena, kterému lékaři v dětství odstranili části mužského pohlavního ústrojí během operace kýly – bez informovaného souhlasu jeho nebo jeho rodičů. I zde soud přiznal odškodnění (Centro de derechos humanos 2016, s. 346–347). Kromě případů odškodnění za nedobrovolný zásah do tělesné integrity lze nalézt také případy zadostiučinění za diskriminaci a šikanu motivovanou intersex charakteristikami. Tou si prošel Richard Muasya ve vězení v Keni, kde byl podrobován ponižujícím tělesným prohlídkám a zesměšňování kvůli vzhledu svých pohlavních orgánů. Keňský ústavní soud mu přiznal odškodnění ve výši asi 4 000 € (Komisař Rady Evropy pro lidská práva 2015, s. 50).

Kromě soudních rozhodnutí lze nalézt i další, mimosoudní snahy o zajištění zadostiučinění intersex lidem. Německá etická rada v roce 2012 doporučila vládě, aby přijala alespoň symbolické zadostiučinění pro ty intersex osoby, které si kvůli dnes již přežitým lékařským praktikám zažily fyzické nebo psychické útrapy (Německá etická rada 2012). Německo se rovněž snaží o kvalitní zmapování situace intersex osob. V roce 2014 financovalo několik výzkumných studií o situaci intersex osob, včetně výzkumu o praxi normalizačních chirurgických zákroků na dětech mladších než 10 let i výzkumu o dostupnosti podpory a poradenství rodičům intersex dětí (OII Europe 2018). Důležitou studii na toto téma v roce 2013 financoval rovněž Australský Senát (Australský Senát, Výbor pro komunitní záležitosti 2013). Studii spolu s doporučením odškodnit oběti nedobrovolných normalizačních zákroků v roce 2017 vydal také francouzský veřejný ochránce práv (toto doporučení, podobně jako v Německu, prozatím nebylo implantováno, viz Moron-Puech 2018, s. 309).

Podobně v roce 2019 financovalo finské ministerstvo spravedlnosti a ministerstvo zahraničí participativní studii o zkušenostech intersex osob ve Finsku (OII Europe 2019). V neposlední řadě je nutné vyzdvihnout také snahy Evropské unie: v roce 2019 byli intersex lidé zahrnuté ve výzkumu Eurobarometr k diskriminaci (ibid.) a v roce 2020 Agentura pro základní práva Evropské unie věnovala sekci svého výzkumu o rovnosti osob patřících k LGBTI komunitě právě situaci intersex osob (FRA 2020).

5.5. Shrnutí

Z důvodu své odlišnosti mohou lidé s variacemi pohlavních znaků někdy čelit specifickým formám diskriminace nebo násilí z nenávisti. Státy mají povinnost je proti těmto útokům efektivně chránit a zároveň zajistit účinnou nápravu v případě, že se stanou. Jedním

z požadavků účinné ochrany je její předvídatelné a jasné zakotvení v zákonech státu. Doporučuje se proto zakotvení pohlavních znaků jako chráněné charakteristiky do zákonů na ochranu proti diskriminaci nebo proti násilí z nenávisti, ke kterému v České republice doposud nedošlo. Ačkoli tento přístup není ojedinělý, může vést k jisté právní nejistotě. Také s cílem podpořit viditelnost intersex lidí proto státy jako Jižní Afrika, Austrálie, Finsko, Malta nebo Nizozemí k explicitnímu zakotvení pohlavních znaků jako chráněného důvodu přistoupily.

Efektivní ochrana předpokládá také možnost domoci se spravedlnosti. Za tím účelem mezinárodní instituce státům doporučují podporovat organizace bojující za práva intersex lidí. I v tomto ohledu Česká republika pokulhává. Prozatím u nás neexistuje dostatečná síť organizací přímo se věnující právům intersex osob, ani fungující rodičovské a patientské organizace poskytující odpovídající pomoc a podporu.

V neposlední řadě účinná náprava vyžaduje kvalitní zmapování bývalých i existujících praktik a jejich dopadů na lidi s variacemi pohlavních znaků. Mezinárodní instituce proto vyžadují, aby státy podpořily výzkumné iniciativy v oblasti práv intersex lidí. V případě zjištění systémového porušování práv, jako například rutinního provádění normalizačních zákroků na malých dětech, poté doporučují zavést kolektivní odškodňovací mechanismy. Takové kroky v České republice doposud přijaty nebyly a zdá se, že pro posouzení dopadů české praxe stále existuje jistý výzkumný deficit zejména mezi lidmi s variacemi pohlavních znaků samotnými (Fafejta, Sloboda 2021, s. 26).

6. ZÁVĚR A DOPORUČENÍ

Tato studie mapovala právní standardy ve čtyřech oblastech dotýkajících se lidských práv osob s variacemi pohlavních znaků: právo na tělesnou integritu, právo na zdravotní péči, právo na sebeurčení a konečně právo na ochranu proti diskriminaci a na účinnou nápravu. Věnovala se zejména analýze pramenů z mezinárodního práva lidských práv, které porovnávala s českou legislativou i známou praxí. Níže jsou shrnuty základní poznatky z provedené analýzy.

i. Právo na tělesnou integritu

V oblasti práva na tělesnou a duševní integritu jsou klíčovým pojmem tzv. normalizační zákroky. Tak označujeme zákroky, které nevratným způsobem zasahují do integrity člověka a jejich cílem je upravit vzhled a funkčnost pohlavních orgánů tak, aby odpovídal společenské představě. Tyto zákroky jsou někdy označovány za škodlivé praktiky a panuje poměrně široká

shoda, že zpravidla nejsou v nejlepším zájmu dítěte. Jejich provedení v takovém případě není přípustné bez souhlasu samotného nezletilého, kterého se týkají. S jejich provedením je proto nutné vyčkat do doby, než k tomuto souhlasu bude způsobilý. V české praxi by tyto zákroky měly být podrobeny schválení soudu, který by k nim s ohledem na uvedené právní standardy zpravidla neměl dát souhlas.

U ostatních lékařských zákroků platí, že je lze provést jen s řádně informovaným a svobodným souhlasem zákonného zástupce za informované participace dítěte. Bez takového informovaného souhlasu lze takové zákroky posuzovat jako porušení práva na tělesnou integritu, na zdraví, na soukromí i práva na to nebýt podroben mučení nebo špatnému zacházení.

1. Tzv. normalizační zákroky jsou jako škodlivé praktiky nepřípustné bez informovaného souhlasu samotného pacienta.
2. Nevratné nebo nebezpečné zákroky u nezletilých musí v České republice schvalovat soud, který tak nesmí učinit v rozporu s jejich nejlepším zájmem.
3. Informovanému souhlasu musí předcházet pečlivé a srozumitelné informování o všech aspektech léčby, které je podáno bez nátlaku a stigmatizujícího nebo stereotypizujícího přístupu.

ii. Právo na zdraví

Právo na zdraví implikuje nejen povinnost respektovat tělesnou integritu pacienta, ale také povinnost zajistit potřebnou zdravotní péči. Taková péče nesmí být stigmatizující a její poskytovatelé by se měli vyhnout patologizujícímu jazyku. Za takový lze považovat i v České republice používaný termín poruchy pohlavního vývoje. Poskytování komplexních a srozumitelných informací o dané problematice, včetně informací o sexuálním a reprodukčním zdraví, a to jak dospělým, tak dětem, je integrální součástí práva na zdraví. Nezbytnou součástí zdravotních služeb je také psychologická nebo terapeutická péče, která by měla být finančně dostupná. Doporučuje se vytváření multidisciplinárních týmů schopných poskytnout holistickou péči a podporu a zároveň zajistit navázání na podpůrné rodičovské nebo patientské skupiny. Tato celková podpora v České republice prozatím podle našich informací chybí.

1. Zdravotní péče se musí vyvarovat stigmatizujícího přístupu, mezi který může patřit i terminologie „poruch pohlavního vývoje“.
2. Kvalitní zdravotní péče musí být holistická a zajistit spolu s péčí o fyzické zdraví také komplexní poradenství a podporu. Patří zde dostupnost psychologické a terapeutické péče, ale také navázání na svépomocné rodičovské nebo patientské skupiny.
3. Adekvátní a srozumitelné informace o diagnóze, způsobech a alternativách léčby, včetně přístupu do zdravotnické dokumentace, mají být poskytovány také v průběhu léčby, a to i dětem.

iii. Právo na sebeurčení

U osob s variacemi pohlavních znaků poté může být problémem i určení jejich pohlaví v registrech státu. V České republice, tak jako v mnoha jiných zemích, známe pouze ženské a mužské pohlaví. Registrace jednoho z těchto dvou pohlaví přitom musí být provedena do třetího dne po porodu dítěte. Některé země kvůli problému s určením pohlaví dětí s variacemi pohlavních znaků zavedly odklad registrace nebo možnost registrace třetího pohlaví. Takovou možnost stanoviska mezinárodních institucí doporučují pouze jako doplňkovou a dobrovolnou. V případě, že se následně objeví nesoulad mezi registrovaným a skutečným pohlavím dítěte, široce se doporučuje zajistit možnost – bez nepřiměřených podmínek – registrované pohlaví změnit. V rozporu se stanovisky mezinárodních orgánů není možné v České republice změnit registrované pohlaví dítěte. Zároveň je ke změně u nás stále nutné podstoupit chirurgický zákrok se současným zneplodněním, jehož vyžadování je v rozporu s Evropskou úmluvou o ochraně lidských práv a základních svobod.

1. Doporučuje se zavedení dobrovolné možnosti vynechat registraci pohlaví nebo registrovat tzv. třetí pohlaví.
2. Nezbytné je zajištění možnosti změnit pohlaví v registrech státu bez nepřiměřených podmínek. V České republice vyžadovaný chirurgický zákrok a zneplodnění nelze již považovat za přípustnou podmínku. Změna pohlaví má být dostupná rovněž dětem.

iv. Právo na ochranu a účinnou nápravu

V neposlední řadě mají lidé s variacemi pohlavních znaků právo být adekvátně chráněni před útoky souvisejícími s jejich odlišností a právo na dosažení účinné nápravy v případě porušení svých lidských práv. Kvůli předvídatelnosti a právní jistotě se explicitně doporučuje zavést chráněný znak „pohlavních znaků“ do zákonů na ochranu proti diskriminaci a násilí z nenávisi. K zajištění efektivní ochrany je také nutné podporovat organizace pomáhající lidem s variacemi pohlavních znaků a bojujících za jejich práva. V České republice je takových organizací prozatím nedostatek. Podobné je to s posledním doporučením směřujícím k zajištění účinné nápravy: širší podpora výzkumných iniciativ v oblasti situace a práv intersex lidí. Pouze komplexním zmapováním dopadů současné praxe lze zjistit rozsah problémů naznačených v této studii.

1. K zajištění účinné ochrany se doporučuje explicitně chránit intersex osob zavedením pohlavních charakteristik jako chráněného znaku.
2. Stát má také systematicky spolupracovat s organizacemi podporujícími osoby s variacemi pohlavních znaků a bránících jejich práva a jejich činnost podporovat.
3. Doporučuje se rovněž šířeji podporovat výzkumné iniciativy mapující situaci osob s variacemi pohlavních znaků nikoli pouze z lékařského hlediska.

7. LITERATURA A ZDROJE

Akademická literatura

- Amanda (2015). *The truth in writing*. Narrative Inquiry in Bioethics (5) 2: 98-100.
- Baratz, A., Karkazis, K. (2015). *Cris de Coeur and the moral imperative to listen to and learn from intersex people*. Narrative Inquiry in Bioethics (5) 2: 127-132.
- Baršová, A. (2014). *Jiné pohlaví*. Časopis zdravotnického práva a bioetiky (4) 1: 1-17.
- Blair, K. (2015). *When Doctors Get It Wrong*. Narrative Inquiry in Bioethics (5) 2: 89-92.
- Carpenter, M., Cabral, M. (2014). *Intersex Issues in the International Classification of Diseases: a revision*. Dostupné online: <https://globaltransaction.files.wordpress.com/2015/10/intersex-issues-in-the-icd.pdf> [20. 10. 2020]
- Carpenter, M. (2018a). *Intersex Variations, Human Rights, and the International Classification of Diseases*. Health and Human Rights (20) 205: 205-214.
- Carpenter, M. (2018b). *The 'Normalisation' of Intersex Bodies and 'Othering' of Intersex Identities in Australia*. Journal of Bioethical Inquiry 15 (7): 487–495.
- Cynthia, A. (2015). *Navigating intersex healthcare: My Odyssey*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2), E3-E5.
- Davis, G. (2015). *Contesting intersex: Th dubious diagnosis*. New York: New York University Press.
- Dušková Š., Hofschneiderová A., Kouřilová K (2021). *Úmluva o právech dítěte. Komentář*. Prague: Wolters Kluwer.
- Ehrenreich, N., Barr, M. (2005). *Intersex Surgery, Female Genital Cutting, and the Selective Condemnation of 'Cultural Practices*. Harvard Civil Rights-Civil Liberties Law Review (40) 1: 71-140.
- Fafejta M. (2008). *Sexualita a intersexualita*. Sexualities II.: Collection of Papers From the Second International Conference held on 30 Sept – 1 Oct. 2008: 49-63.
- Fafejta, M. (2009). *Intersexualita jako zpochybnění systému dvou pohlaví a genderů*. In Foret, M., Topinka D., Zahrádka P. (eds.). Kultura - Média - Komunikace Speciál 2/2009. Vyprávění – identita – diference. Vybraná témata kulturních studií. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Fafejta M. (2009). *Operace intersexuálů a právo na sexualitu*. In Janečková, D., Vonostránský, L. (Eds.) Sex ... o nás, vás, i vás: konference o lidské sexualitě. Olomouc: Ámos.

- Fafejta, M., Sloboda, Z. (2021). *Sociální a právní aspekty života intersex lidí v Česku: Podkladová studie – sociální aspekty života intersex lidí v Česku*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Fausto-Sterling, A. (2000). *The Five Sexes, revisited*. *Sciences* (40) 4:18-23.
- Fausto-Sterling, A. (2003). *The Five Sexes. Why Male and Female Are Not Enough*. In LA FONT, Suzanne (ed.) *Constructing sexualities: readings in sexuality, gender, and culture*. Prentice Hall.
- Frader, J. E. (2015). *A pediatrician's view*. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 5, 139-142.
- Furtado, F.S., et al. (2012). *Gender dysphoria associated with disorders of sex development*. *Nat. Rev. Urol.*, (11) 9: 620–627.
- Garcia, D. (2015). *The secret inside me*. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 5(2): 92-95.
- Garland J., Diamond M. (2018). *Evidence-Based Reviews of Medical Interventions Relative to the Gender Status of Children with Intersex Conditions and Differences of Sex Development*. In Scherpe J, Dutta A and Helms T (eds). *The Legal Status of Intersex Persons*. Cambridge: Intersentia.
- Ghattas D.C. (2013). *Human Rights between the Sexes A Preliminary Study on the Life Situations of Inter*individuals*. Berlin: Heinrich-Böll-Stift.
- Greenberg, J. A. (1998). *Defining Male and Female: Intersexuality and the Collision between Law and Biology*. *Arizona Law Review* (41) 2: 265-328.
- Inter, L. (2015). *Finding my compass*. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 5(2): 95-98.
- Jones M. (2017). *Intersex Genital Mutilation – A Western Version of FGM*. *The International Journal of Children's Rights* (396) 25: 396-411.
- Lawson, A., Becket, A. (2020). *The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementary Thesis*. *The International Journal on Human Rights* (25) 2.
- Lifton, R. J. (2000). *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide*. New York: Basic Books.
- Long, L. S. (2015). *Still I rise*. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 5(2): 100-103.
- Malenovský, J. (2008). *Mezinárodní právo veřejné*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Moron-Puech B. (2018). *The Legal Status of Intersex Persons in France*. In Scherpe J., Dutta A. a Helms T. (eds). *The Legal Status of Intersex Persons*. Cambridge: Intersentia.
- Nevrlková, J., Molek, P. (2006). *Problém konformity při interpretaci právních norem*. *Právní rozhledy*, (14) 2: 47-55.
- Oliver, M. (2013). *The Social Model of Disability: Thirty Years On*. *Disability & Society*, (28) 7: 1024-2016.
- Petersen, J. K. (2015). *A changed life: Becoming true to who I am*. *Narrative Inquiry in Bioethics*, 5(2): 106-109.

- Quinn, E. (2015). *Standing up*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 109-111.
- Shakespeare, T. (2013). *Critiquing the social model*. In Stein and Emens (eds). Disability and Equality Law. London: Routledge.
- Simon, L. (2015). *XY/XO*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 11-14.
- Stote, K. (2015). *An act of genocide: colonialism and the sterilization of Aboriginal women*. Blackpoint, Nova Scotia: Fernwood Publishing.
- Streuli J.C., Vayena E., Cavicchia-Balmer Y., Huber J. (2013). *Shaping Parents: Impact of Contrasting Professional Counseling on Parents' Decision Making for Children with Disorders of Sex Development: Parent Decision in Disorders of Sex Development*. The Journal of Sexual Medicine (8) 3: 1953–1960.
- Tobin, J. (2019). *The UN Convention on the Rights of the Child: A Commentary*. Oxford: Oxford University Press.
- Truffer, D. (2015). *It's a human rights issue!* Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 111-114.
- Viloria, H. (2015). *Promoting health and social progress by accepting and depathologizing benign intersex traits*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 114-117.
- Von Klan, A. (2015). *Removing the mask: Hopeless isolation to intersex advocacy*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 14-17.
- Wall, S. S. (2015). *Standing at the intersections: Navigating life as a Black intersex man*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 117-119.
- Walsh, K. A. (2015). *"Normalizing" intersex didn't feel normal or honest to me*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 119-122.
- Wiesemann, C., Ude-Koeller, S., Sinnecker, G. H. G., & Thyen, U. (2010). *Ethical principles and recommendations for the medical management of differences of sex development (DSD)/intersex in children and adolescents*. European Journal Of Pediatrics, 169(6): 671-679.
- Zieselmann, K. (2015). *Invisible harm*. Narrative Inquiry in Bioethics, 5(2): 122-125.

Mezinárodní soft-law

Strategie a principy

- Jakartské principy (2017). *Additional Principles and State Obligations on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation, Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics to Complement the Yogyakarta Principles*, 10. 11. 2017. Dostupné online: <http://yogyakartaprinciples.org/principles-en/official-versions-pdf/> [20. 10. 2020]
- Evropská komise (2020). *Strategie rovnosti LGBTI osob*. Dostupné online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2068 [20. 12. 2020]

Rezoluce a usnesení

Evropský parlament (2014). *Usnesení Evropského parlamentu ze dne 4. února 2014 o plánu EU proti homofobii a diskriminaci na základě sexuální orientace a genderové identity.*

Dostupné online: <https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2014-0062+0+DOC+XML+V0//CS> [20. 10. 2020]

Evropský parlament (2019). *Usnesení č. 2018/2878(RSP) o právech intersex osob.* 14. 2. 2019. Dostupné online:

[https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2018/2878\(RSP\)](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2018/2878(RSP)) [20. 10. 2020]

Evropská rada (2013). *Guidelines to promote and protect the enjoyment of all human rights by lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex (LGBTI) persons.* Dostupné online: <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11492-2013-INIT/en/pdf> [20. 10. 2020].

HRC (2011). Rada OSN pro lidská práva, *Rezoluce č. 17/19, Human rights, sexual orientation and gender identity.* A/HRC/RES/17/19. 14. 7. 2011. Dostupné online: https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/RES/17/19 [20. 10. 2020]

Parlamentní shromáždění Rady Evropy (2015). *Rezoluce 2048(2015), Discrimination against transgender people in Europe.* 22. 4. 2015. Dostupné online: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=21736> [20. 10. 2020]

Parlamentní shromáždění Rady Evropy (2017b). *Rezoluce č. 2191(2017) Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people.* 12. 10. 2017. Dostupné online: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=24232&lang=en> [20. 10. 2020]

Parlamentní shromáždění Rady Evropy (2013). *Rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy 1945(2013), doc. 1325, Putting an end to coerced sterilisations and castrations,* 26. 6. 2013. Dostupné online: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=19984&lang=en>

Obecné komentáře a výkladová stanoviska

UN CAT (2008). Výbor OSN proti mučení. Obecný komentář č. 2, CAT/C/GC/2, 24. 1. 2008. Dostupné online:

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CAT%2FC%2FGC%2F2&Lang=en [20. 10. 2020]

UN CEDAW (2010). Výbor OSN pro odstranění diskriminace žen. Obecný komentář č. 28, CEDAW/C/GC/28, 16. 12. 2010. Dostupné online:

<https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx> [20. 10. 2020]

- UN CEDAW a UN CRC (2014). Výbor OSN pro odstranění diskriminace žen, Obecný komentář č. 31 a Výbor pro práva dítěte, Obecný komentář č. 18, CEDAW/C/GC/31-CRC/C/GC/18, 2014. Dostupné online: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/627/78/PDF/N1462778.pdf?OpenElement>
- UN CESCR (2000). Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Obecný komentář č. 14, E/C.12/2000/4, 11. 8. 2000. Dostupné online: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=9&DocTypeID=11 [20. 10. 2020]
- UN CESCR (2016). Výbor OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva. Obecný komentář č. 22, E/C.12/GC/22, 2. 5. 2016. Dostupné online: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=E/C.12/GC/22&Lang=en [20. 10. 2020]
- UN CRC (2003). Obecný komentář Výboru OSN pro práva dítěte č. 5, CRC/GC/2003/5, 2003. Dostupné online: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11 [20. 10. 2020]
- UN CRC (2011). Výbor OSN pro práva dítěte. Obecný komentář č. 13, CRC/C/GC/13, 18. 4. 2011. Dostupné online: https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.13_en.pdf [20. 10. 2020]
- UN HRC (2014). Obecný komentář Výboru OSN pro lidská práva č. 35, CCPR/C/GC/35. Dostupné online: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=8&DocTypeID=11 [20. 10. 2020]
- Komisař Rady Evropy pro lidská práva (2014). Lidskoprávní komentář *A boy or a girl or a person – intersex people lack recognition in Europe*. 9. 5. 2014. Dostupné online: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/a-boy-or-a-girl-or-a-person-intersex-people-lack-recognition-in-euro-1> [20. 10. 2020]

Závěrečná doporučení

- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Německu, 2011, CAT/C/DEU/CO/5.
- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Rakousku, 2016, CAT/C/AUT/CO/6.
- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Číně, 2016, CAT/C/CHN/CO/5.
- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Francii, 2016, CAT/C/FRA/CO/710.
- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Nizozemí, 2018, CAT/C/NLD/CO/7.

- UN CAT, Závěrečná doporučení Výboru OSN proti mučení Spojenému království, 2019, CAT/C/GBR/CO/6.
- UN CEDAW, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace žen k Německu, 2018, CEDAW/C/DEU/CO/7-8.
- UN CEDAW, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace žen k Namibii, 2015, CEDAW/C/NAM/CO/4-5.
- UN CESCR, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Nizozemí, 2017, E/C.12/NLD/CO/6.
- UN CESCR, Závěrečné doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Korei 2017, E/C.12/KOR/CO/4.
- UN CEDAW, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace Chile, 2018, CEDAW/C/CHL/CO/7.
- UN CESCR Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Argentině, 2018, E/C.12/ARG/CO/4.
- UN CEDAW, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro odstranění diskriminace žen Luxemburku, 2018, CEDAW/C/LUX/CO/6-7.
- UN CESCR Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Mexiku, 2018, E/C.12/MEX/CO/5-6.
- UN CESCR, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Dánsku, 2019, E/C.12/DNK/CO/6.
- UN CESCR Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Chile, 2019, E/C.12/CHE/CO/4.
- UN CESCR Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Ekvádoru, 2019, E/C.12/ECU/CO/4.
- UN CESCR, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Bělorusku, 2020, E/C.12/BEL/CO/5.
- UN CESCR Závěrečná doporučení Výboru OSN pro hospodářská, sociální a kulturní práva Ukrajině, 2020, E/C.12/UKR/CO/7.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Švýcarsku, 2015, CRC/C/CHE/CO/2-4.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Jihoafrické republice, 2016, CRC/C/ZAF/CO/2.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Španělsku, 2018, CRC/C/ESP/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Maltě, 2019, CRC/C/MLT/CO/3-6.

- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Portugalsku, 2019, CRC/C/PRT/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Austrálii, 2019, CRC/C/AUS/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Belgii, 2019, CRC/C/BEL/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Maltě, 2019, CRC/C/MLT/CO/3-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Belgii, 2019, CRC/C/BEL/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečné doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Korei, 2019, CRC/C/KOR/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Itálii, 2019, CRC/C/ITA/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečné doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Austrálii, 2019, CRC/C/AUS/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Rakousku, 2020, CRC/C/AUT/CO/5-6.
- UN CRC, Závěrečné doporučení Výboru OSN pro práva dítěte Maďarsku, 2020, CRC/C/HUN/CO/6.
- UN CRPD, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením Spojenému království, 2017, CRPD/C/GBR/CO/1.
- UN CRPD, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením Indii, 2019, CRPD/C/IND/CO/1.
- UN CRPD, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro práva osob se zdravotním postižením Austrálii, 2019, CRPD/C/AUS/CO/2-3.
- UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva Austrálii, 2017, CCPR/C/AUS/CO/6.
- UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva Kamerunu, 2017, CCPR/C/CMR/CO/5.
- UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva Austrálii, 2017, CCPR/C/AUS/CO/6.
- UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva Libanonu, 2018, CCPR/C/LBN/CO/3.
- UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva k Mexiku, 2019, CCPR/C/MEX/CO/6.

UN HRC, Závěrečná doporučení Výboru OSN pro lidská práva Belgie, 2019, CCPR/C/BEL/CO/6.

Zprávy

Evropská komise (2012). *Trans and intersex people*. Dostupné online:

<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/9b338479-c1b5-4d88-a1f8-a248a19466f1> [20. 10. 2020]

Parlamentní shromáždění Rady Evropy (2017a). Zpráva Výboru pro rovnost a nediskriminaci *Promoting the human rights of and eliminating discrimination against intersex people*, dok. 14404, 25. 9. 2017. Dostupné online: <https://pace.coe.int/en/files/24027/html> [20. 10. 2020].

OHCHR (2011). Zpráva Vysokého komisaře OSN pro lidská práva *Practices and acts of violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity*.

A/HRC/19/41. 17. 11. 2011. Dostupné

online: http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Discrimination/A.HRC.19.41_English.pdf [20. 10. 2020]

OHCHR (2015). Zpráva Vysokého komisaře OSN pro lidská práva schválená Valným shromážděním OSN *Discrimination and violence against individuals based on their sexual orientation and gender identity*. A/HRC/29/23. 4. 5. 2015. Dostupné online: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/LGBTUNReports.aspx> [20. 10. 2020]

Nezávislý expert OSN na ochranu před násilím a diskriminací (2017). Zpráva nezávislého experta na ochranu před násilím a diskriminací na základě sexuální orientace a genderové identity. A/HRC/35/36. 19. 4. 2017. Dostupné online:

https://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/35/36 [20. 10. 2020]

Nezávislý expert OSN k aktualizaci Principů k boji proti beztrestnosti porušování lidských práv (2005). Zpráva Nezávislého experta k aktualizaci Principů k boji proti beztrestnosti porušování lidských práv. E/CN.4/2005/102/Add.1. 8. 2. 2005. Dostupné online:

<https://undocs.org/E/CN.4/2005/102/Add.1> [20. 10. 2020]

Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení (2013). Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN proti mučení. A/HRC/22/53. 1. 2. 2013 Dostupné online:

https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/RegularSession/Session22/A.HRC.22.53_English.pdf [20. 10. 2020]

Zvláštní zpravodaj OSN proti mučení (2016). Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN proti mučení. A/HRC/31/57. 5. 1. 2016. Dostupné online: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G16/000/97/PDF/G1600097.pdf> [20. 10. 2020]

Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví (2009). Zpráva zvláštního zpravodaje OSN pro právo na zdraví *Right of everyone to the enjoyment of the highest attainable standard of*

physical and mental health. A/64/272. 10. 8. 2009. Dostupné online:

<http://www.refworld.org/pdfid/4aa762e30.pdf> [20. 10. 2020]

Zvláštní zpravodaj OSN pro právo na zdraví (2015). Zpráva Zvláštního zpravodaje OSN proti právo na zdraví. A/70/213. 30. 7. 2015. Dostupné online:

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/213 [20. 10. 2020]

Prohlášení a informační kampaně

Al Hussein (2015). Zahajovací projev Vysokého komisaře OSN pro lidská práva Zeid Ra'ad Al Husseina na expertním setkání k ukončení porušování lidských práv intersex osob. 16. 9. 2015. Dostupné online:

<https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=16431> [20. 10. 2020]

Al Hussein (2015). Zahajovací projev Vysokého komisaře OSN pro lidská práva Zeid Ra'ad Al Husseina k 30. zasedání Rady pro lidská práva OSN. Září 2015. Dostupné online: <https://ihra.org.au/29966/statement-hrc30-intersex/> [20. 10. 2020].

OHCHR (2017). Vysoký komisař OSN pro lidská práva. Informační leták *LGBT rights: frequently asked questions*. Dostupné online: <https://www.unfe.org/wp-content/uploads/2017/05/LGBT-Rights-FAQs.pdf> [20. 10. 2020]

OHCHR (2016). Kancelář vysokého komisaře OSN pro lidská práva. Kampaň *Living Free and Equal*. HR/PUB/16/3. Dostupné online: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/LivingFreeEqual.aspx> [20. 10. 2020]

OSN (2014). Meziagenturní prohlášení WHO, OHCHR, UN Women, UNAIDS, UNDP, UNFPA a UNICEF *Eliminating Forced, Coercive and Otherwise Involuntary Sterilization*. Květen 2014. Dostupné online: https://www.who.int/reproductivehealth/publications/gender_rights/eliminating-forced-sterilization/en/ [20. 10. 2020]

OSN (2014). Záznam z přidružené události k 25. zasedání Rady pro lidská práva OSN. Březen 2014. Dostupné online: <http://youtu.be/hhTYYqCv7gE> [20. 10. 2020];

OSN (2015). Společné prohlášení OSN, UNDP, OHCHR, UNAIDS, ILO, UNESCO, UNFPA, UNICEF, UNHCR, UN Women, UNODC, WFP a WHO *Ending Violence and Discrimination against Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender and Intersex People*. Září 2015. Dostupné online: <https://www.who.int/gender-equity-rights/news/un-statement-on-lgbti/en/> [20. 10. 2020].

OSN (2015). Záznam z přidružené události k 30. zasedání Rady pro lidská práva OSN. Září 2015. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=uPGOnBSYbOc#t=20> [20. 10. 2020]

OSN (2013). Kampaň Organizace Spojených národů *Free and Equal*. Dostupné online: <https://www.unfe.org/intersex-awareness/> [20. 10. 2020]

- OSN (2016a). OSN Organizace spojených národů, kampaň *United Nations for Intersex Awareness*. Dostupné online: <https://unfe.org/intersex-awareness> [20. 10. 2020]
- OSN (2016b). Společné veřejné prohlášení expertů OSN a regionálních organizací *End Violence and Harmful Medical Practices on Intersex Children and Adults, UN and Regional Experts Urge*. 24. 10. 2016. Dostupné online: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20739&LangID=E> [20. 10. 2020]
- OSN (2017). Společné prohlášení Výboru OSN pro práva dítěte, Výboru proti mučení, Zvláštního zpravodaje OSN pro extrémní chudobu a lidská práva, Zvláštního zpravodaje OSN pro právo na vzdělání, a mnoha dalších *Embrace Diversity and Protect Trans and Gender Diverse Children and Adolescents*. 17. 5. 2017. Dostupné online: <http://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=21622&LangID=E> viewed [20. 10. 2020];
- OSN (2019). Rezoluce Valného shromáždění OSN *Elimination of discrimination against women and girls in sport, A/HRC/40/L.10/Rev.1*, 20. 3. 2019. Dostupné online: http://ap.ohchr.org/documents/dpage_e.aspx?si=A/HRC/40/L.10/Rev.1 [20. 10. 2020]
- OSN (2020). Informační leták kampaně Organizace Spojených národů *Free and Equal*. Dostupné online: https://unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf [20. 10. 2020]
- Pillay (2014). Prohlášení Navi Pillay u příležitosti vyhlášení ceny *LGBTI přítel roku* organizace ILGA. 30. 5. 2014. Dostupné online: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14654&LangID=E> [20. 10. 2020]
- Komisař Rady Evropy pro lidská práva (2014). *LGBTI children have the right to safety and equality*. 2. 10. 2014. Dostupné online: <https://www.coe.int/en/web/commissioner/-/lgbti-children-have-the-right-to-safety-and-equality> [20. 10. 2020]

Publikace a výzkumy veřejných institucí

- Australský Senát, Výbor pro komunitní záležitosti (2013). *Involuntary or Coerced Sterilisation of Intersex People in Australia*. 25. 10. 2013. Dostupné online: http://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Senate/Community_Affairs/Involuntary_Sterilisation/Sec_Report/index [20. 10. 2020]
- Evropská komise (2020). *Strategie rovnosti LGBTI osob*. 12. 11. 2020. Dostupné online: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2068 [20. 12. 2020]
- Evropská síť expertů pro rovnost pohlaví (2018). *Trans and intersex equality rights in Europe – a comparative analysis*. Listopad 2018. Dostupné online: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/trans_and_intersex_equality_rights.pdf [20. 10. 2020]

- FRA (2015). Agentura pro základní práva EU. *The fundamental rights situation of intersex people*. 12. 5. 2015. Dostupné online: <https://fra.europa.eu/en/publication/2015/fundamental-rights-situation-intersex-people> [20. 10. 2020]
- FRA (2020). Agentura pro základní práva EU. *A long way to go for LGBTI equality*. 14. 5. 2020. Dostupné online: <https://fra.europa.eu/en/publication/2020/eu-lgbti-survey-results> [20. 10. 2020]
- Komisař Rady Evropy pro lidská práva (2015). *Human Rights and intersex people: Issue paper*. Duben 2015. Dostupné online: <https://rm.coe.int/16806da5d4> [20. 10. 2020]
- OHCHR (2019). Úřad Vysokého komisaře OSN pro lidská práva. *Background Note on Human Rights Violations Against Intersex People*. Dostupné online: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Discrimination/Pages/BackgroundViolationsIntersexPeople.aspx> [20. 10. 2020]
- OHCHR (2012). Úřad Vysokého komisaře OSN pro lidská práva. *Born free and equal: Sexual orientation and gender identity in international human rights law*. Dostupné online: <https://www.ohchr.org/documents/publications/bornfreeandequalwres.pdf> [20. 7. 2021]
- Německá Etická Rada (2012). *Intersexuality Opinion*. 23. 2. 2012. Dostupné online: https://www.ethikrat.org/en/publications/publication-details/?tx_wwt3shop_detail%5Bproduct%5D=13&tx_wwt3shop_detail%5Baction%5D=index&tx_wwt3shop_detail%5Bcontroller%5D=Products&cHash=16f8bd1c4b5f9d0704bb25a466060d1d [20. 10. 2020]
- Schneider, E. (2013). *An insight into respect for the rights of trans and intersex children in Europe*. Council of Europe. Listopad 2013: Dostupné online: <https://rm.coe.int/168047f2a7> [20. 10. 2020]
- Veřejný ochránce práv (2016). Stanovisko Veřejného ochránce práv, 7238/2014/VOP. 29. 9. 2016. Dostupné online: <https://eso.ochrance.cz/Nalezene/Edit/4534> [20. 10. 2020]
- Veřejný ochránce práv (2019). *Být LGBTI v Česku, zkušenosti LGBT+ lidí s předsudky, diskriminací, obtěžováním a násilím z nenávisti*. 4/2019/DIS/KS, 14. 5. 2019. Dostupné online: <https://www.ochrance.cz/uploads-import/DISKRIMINACE/Vyzkum/Vyzkum-LGBT.pdf> [20. 12. 2020]
- Zillén K., Garland J. and Slokenberga S. (2017). *The Rights of Children in Biomedicine: Challenges Posed by Scientific Advances and Uncertainties*. Committee on Bioethics of the Council of Europe. 11. 1. 2017. Dostupné online: <https://rm.coe.int/16806d8e2f> [20. 10. 2020]

Stanoviska a informace od neziskových organizací

- Centro de derechos humanos (2016). *Informe annual sobre derechos humanos en Chile 2016*. Dostupné online: http://www.derechoshumanos.udp.cl/derechoshumanos/images/InformeAnual/2016/Godoy_ddhhpersonasintersex.pdf [20. 10. 2020]
- Ghattas, D.C., ILGA Europe a OII Europe (2015). *Standing up for the human rights of intersex people – how can you help?* Dostupné online: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/how_to_be_a_great_intersex_ally_a_toolkit_for_ngos_and_decision_makers_december_2015_updated.pdf [20. 10. 2020]
- HRW (2017). Human Rights Watch. *I want to be like nature made me*. 25. 7. 2017. Dostupné online: <https://www.hrw.org/report/2017/07/25/i-want-be-nature-made-me/medically-unnecessary-surgeries-intersex-children-us> [20. 10. 2020]
- ILGA Europe (2011). Events. Dostupné online: <https://ilga-europe.org/what-we-do/our-advocacy-work/trans-and-intersex/intersex/events> [20. 10. 2020]
- ILGA Europe (2018). *Parabéns! Portugal votes to respect the rights of trans and intersex people*. 13. 4. 2018. Dostupné online: <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/portugal-vote-13april2018> [20. 10. 2020]
- ILGA Europe (2019a). *International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. Protecting Intersex in Europe: a toolkit for law and policy makers*. Dostupné online: <https://www.ilga-europe.org/resources/ilga-europe-reports-and-other-materials/protecting-intersex-people-europe-toolkit> [20. 10. 2020]
- ILGA Europe (2019b): *International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association. Trans*. Dostupné online: <https://ilga-europe.org/what-we-do/our-advocacy-work/trans-and-intersex/trans> [20. 10. 2020]
- In Iustitia (2017). *Lifecycle of a hate crime, National Report: Czech Republic*. Dostupné online: <https://www.in-ius.cz/dwn/prirucka-sz/lchc-national-report-aj-web.pdf>. [20. 10. 2020]
- OII Europe (2013). *Maltská deklarace*. Dostupné online: <https://oiieurope.org/malta-declaration/> [20. 10. 2020]
- OII Europe (2015). *Statement of OII Europe on Intersex, Disability and the UN Convention on the Rights of People with Disabilities*. Dostupné online: https://oiieurope.org/wp-content/uploads/2015/05/CRPD_2015_Statement_OII_Europe.pdf [20. 10. 2020]
- OII Europe (2018). Good Practices Map 2018. Dostupné online: <https://oiieurope.org/good-practice-map-2018/> [20. 10. 2020]
- OII Europe (2019). Good Practices Map 2019. Dostupné online: <https://oiieurope.org/good-practice-map-2019/> [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2018a) Trans Rights Europe Map 2018. Dostupné online: https://tgeu.org/wp-content/uploads/2018/05/MapB_TGEU2018_Online.pdf/ [20. 10. 2020]

Transgender Europe (2018b). *Portugal votes for self-determination, keeps medicalization for minors*. Dostupné online: <https://tgeu.org/portugual-votes-for-self-determination-keeps-medicalization-for-minors/> [20. 10. 2020]

Transgender Europe (2020). *Trans Rights Europe Map 2020*. Dostupné online: <https://tgeu.org/trans-rights-europe-central-asia-index-maps-2020/> [20. 10. 2020]

WPATH (2012). World Professional Association for Transgender Health. *Standards of care, verze č. 7*. Dostupné online: <https://www.wpath.org/publications/soc> [20. 10. 2020]

WPATH (2015) Stanovisko World Professional Association for Transgender Health. *Identity Recognition Statement*. 19. ledna 2015. Dostupné online: <https://www.wpath.org/media/cms/Documents/Web%20Transfer/Policies/WPATH%20Identity%20Recognition%20Statement%2011.15.17.pdf> [20. 10. 2020]

Další online zdroje

BBC (2019), *Germany adopts intersex identity into law*, 1. 1. 2019. Dostupné online: <https://www.bbc.com/news/world-europe-46727611>

Chicagský konsenzus (2006). *Consensus statement on management of intersex disorders*, 19. 4. 2006. Dostupné online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2082839/> [20. 10. 2020]

Jakartské principy (2017). Dostupné online: <http://yogyakartapinciples.org>

Intersex Luxemburg: <https://intersex.lu> [20. 10. 2020]

Mezinárodní klasifikace nemocí. Dostupné online: <https://old.uzis.cz/cz/mkn/index.html> [20. 10. 2020]

Rainbow web: <https://www.regenbogenportal.de> [20. 10. 2020]

The Guardian (2016). 'We don't know if your baby's a boy or a girl': growing up intersex. 2. 7. 2016. Dostupné online:

<https://www.theguardian.com/world/2016/jul/02/male-and-female-what-is-it-like-to-be-intersex> [20. 10. 2020]

Judikatura

Nález pléna Ústavního soudu Pl. ÚS 36/01 ze dne 25. 6. 2002, 403/2002 Sb.

Německý spolkový Ústavní soud, rozsudek ze dne 10. 10. 2017, 1 BvR 2019/16. Dostupné online: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2017/10/rs20171010_1bvr201916.html [20. 10. 2020]

- International Commission of Jurists (1999). Constitutional Court of Colombia. Sentencia SU 337/99, 12. 5. 1999. Dostupné online: <https://www.icj.org/sogicasebook/sentencia-su-33799-constitutional-court-of-colombia-12-may-1999/> [20. 10. 2020]
- International Commission of Jurists (2008a). Constitutional Court of Colombia. Sentencia T-912/08, Pedro v. Social Security et al., Chamber of Revision, 18. 12. 2008. Dostupné online: <https://www.icj.org/sogicasebook/sentencia-t-91208-pedro-v-social-security-et-al-constitutional-court-of-colombia-chamber-of-revision-18-december-2008/> [20. 10. 2020]
- International Commission of Jurists (2008b). Supreme Court of the Philippines. Republic of the Philippines v. Jennifer Cagandahan, 12. 9. 2008. Dostupné online: <https://www.icj.org/sogicasebook/republic-of-the-philippines-v-jennifer-cagandahan-supreme-court-of-the-philippines-second-division-12-september-2008/> [20. 10. 2020]
- International Commission of Jurists (2008c). Regional Court Cologne, Germany. In Re Völling judgment, 6. 2. 2008“. Dostupné online: <http://www.icj.org/sogicasebook/in-re-volling-regional-court-cologne-germany-6-february-2008/> [20. 10. 2020]
- Airey v. Ireland*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, stížnost č. 6289/73, 7. 7. 1977, odst. 24
- Storck proti Německu*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, stížnost č. 61603/00, 16. 6. 2005.
- Glass proti Spojenému Království*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, stížnost č. 61827/00, 9. 3. 2004.
- V. C. proti Slovensku*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, stížnost č. 18968/07, 8. 11. 2011.
- Garçon a Nicot proti Francii*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, č. 9885/12, 52471/13 a 52596/13, 6. 4. 2017.
- Gaskin proti Spojenému království*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, č. 10454/83, 7. 7. 1989
- K.H. a ostatní proti Slovensku*, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, č. 32881/04, 28. 4. 2009
- Fabris proti Francii* (GC), rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, č. 16574/08, 7. 2. 2013
- M.T. prot Uzbekistánu*, rozhodnutí Výboru OSN pro lidská práva, stížnost č. 2234/2013, 21. 10. 2015, CCPR/C/114/D/2234/2013.
- Transgender Europe a ILGA-Europe proti České republice*, rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva, stížnost č. 117/2015, 15. 5. 2018.
- MDAC v. Belgium*, rozhodnutí Evropského výboru pro sociální práva, stížnost č. 109/2014, 16. 10. 2017.

Legislativa

Zahraniční

- ILGA Europe (2016). *It's official – France adopts a new legal gender recognition procedure!* 12. 10. 2016. Dostupné online: <https://www.ilga-europe.org/resources/news/latest-news/france-adopts-new-legal-gender-recognition-procedure> [20. 10. 2020]
- ILGA Europe (2017). *Greece improves gender recognition law but misses chance to introduce self-determination.* 10. 10. 2017. Dostupné online: <https://ilga-europe.org/resources/news/latest-news/greece-gender-recognition-law-oct2017> [20. 10. 2020]
- Reuters (2019). *Intersex Austrian becomes first to get third-sex identity documents.* 15. 5. 2019. Dostupné online: <https://fr.reuters.com/article/idUSL2N22R138> [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2013). *Argentina Gender Equality Law.* 12. 9. 2013. Dostupné online: <https://tgeu.org/argentina-gender-identity-law/> [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2014). *Danish trans law amendments 2014.* 26. 9. 2014. Dostupné online: <https://tgeu.org/danish-trans-law-amendments-2014-1-182-motion-to-amend-the-act-on-the-danish-civil-registration-system/> [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2015a). *Malta Adopts Ground-breaking Trans and Intersex Law.* 1. 4. 2015. Dostupné online: <https://tgeu.org/malta-adopts-ground-breaking-trans-intersex-law/> [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2015b). *Irish Gender Recognition Act 2015.* Dostupné online: https://tgeu.org/wp-content/uploads/2015/08/IRELAND_Gender-Recognition-Act-2015.pdf [20. 10. 2020]
- Transgender Europe (2016). *Norwegian law amending the legal gender.* 1. 7. 2016. Dostupné online: <https://tgeu.org/norwegian-law-amending-the-legal-gender/> [20. 10. 2020]
- Austrálie. *Sex Discrimination Act*, 2013. Dostupné online: <https://eoc.sa.gov.au/resources/discrimination-laws/australian-laws/sex-discrimination-act> [20. 10. 2020]
- Finsko. *Act on Equality Between Men and Women*, 2015. Dostupné online: https://www.legislationline.org/download/id/8166/file/Finland_Act_Equality_Women_Men_1986_am2016_en.pdf [20. 10. 2020]
- Jižní Afrika. *Promotion of Equality and Prevention of Unfair Discrimination Act*, 2000, novelizace z roku 2005. Dostupné online: https://www.gov.za/sites/default/files/gcis_document/201409/a22-050.pdf [20. 10. 2020]
- Malta. *Gender Identity, Gender Expression and Sex Characteristics Act*, 2015. Dostupné online: <https://rm.coe.int/168045b1e6> [20. 10. 2020]
- Malta, Ministerstvo školství a zaměstnanosti (2015). *Trans, Gender Variant and Intersex Students in Schools: Policy.* Červen 2015. Dostupné online: <http://education.gov.mt/en/resources/Documents/Policy%20Documents/Trans,%20Gender%20Variant%20and%20Intersex%20Students%20in%20Schools%20Policy.pdf> [20. 10. 2020]

Mezinárodní

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 120/1976 Sb. ze dne 10. května 1976 o Mezinárodním paktu o občanských a politických právech a Mezinárodním paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-120> [20. 10. 2020]

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 143/1988 Sb. ze dne 18. srpna 1988 o Úmluvě proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-143> [20. 10. 2020]

Sdělení č. 104/1991 Sb., Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí o sjednání Úmluvy o právech dítěte. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1991-104> [20. 10. 2020]

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 62/1987 Sb. ze dne 13. května 1987 o Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen. Dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-62> [20. 10. 2020]

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 10/2010 Sb. m. s. ze dne 12. 2. 2010 o sjednání Úmluvy o právech osob se zdravotním postižením. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2010-10> [20. 10. 2020]

Sdělení federálního ministerstva zahraničních věcí č. 209/1992 Sb. ze dne 15. 5. 1992 o sjednání Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod a Protokolů na tuto Úmluvu navazujících. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1992-209> [20. 10. 2020]

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 14/2000 Sb. m. s. ze dne 29. 2. 2000 o Evropské sociální chartě. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2000-14> [20. 10. 2020]

Sdělení Ministerstva zahraničních věcí č. 96/2001 Sb. m. s. ze dne 2. 10. 2001 o přijetí Úmluvy na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny: Úmluva o lidských právech a biomedicině. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/ms/2001-96> [20. 10. 2020]

Směrnice Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání (tzv. rámcová směrnice).

Usnesení předsednictva České národní rady č. 2/1993 Sb. o Vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1993-2> [20. 10. 2020]

Vyhláška ministra zahraničních věcí č. 15/1988 Sb. ze dne 4. 9. 1987 o Vídeňské úmluvě o smluvním právu. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1988-15> [20. 10. 2020]

Vídeňská deklarace ze Světové konference o lidských právech, 1993. Dostupná z: <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/vienna.aspx>

Směrnice Rady 2000/78/ES ze dne 27. listopadu 2000, kterou se stanoví obecný rámec pro rovné zacházení v zaměstnání a povolání (tzv. rámcová směrnice).